

Лилјана Поповска

**Мултикултурни поврзувања во граѓанскиот сектор
во Република Македонија**

- влијание врз јавните политики и социјалната кохезија -

Скопје, 2017

Издавач:
Македонски центар за меѓународна соработка

За издавачот:
Александар Кржаловски, прв извршен директор
Гонце Јаковлеска, извршен директор

Автори:
Лилјана Поповска

Рецензенти:
проф. д-р Ганка Цветанова
Сашо Клековски

Лектура: Раско Лозаноски

Тираж: 300 примероци

Печати: Промедиа

Податоци за контакт со издавачот:

Адреса: МЦМС, ул. Никола Парапунов 41А; пошт. фах 55, 1060 Скопје.
тел. +389/2/3065-381; факс: +389/2/3065-298; е-пошта: mcms@mcms.mk;

Македонски центар за меѓународна соработка

Сите права се задржани. Репродуцирањето, копирањето, трансмисијата или преводот на кој било дел од оваа публикација може да се изврши единствено под следните услови: со претходна дозвола на издавачот, заради цитирање во анализа на книгата и под услови изложени во продолжение.

Авторското право на оваа публикација е заштитено, но публикацијата може да се репродуцира на кој било начин без наплата за едукативни намени. За копирање во други услови, за употреба во други публикации или пак за превод или адаптација, треба да се обезбеди претходна дозвола од издавачот.

Во електронска форма публикацијата е достапна на www.mcms.mk

Издавањето на оваа публикација е овозможено од Цивика мобилитас, проект на Швајцарската агенција за развој и соработка СДЦ (SDC) кој го спроведуваат НИРАС (NIRAS) од Данска, Македонскиот центар за меѓународна соработка (МЦМС) и Шведскиот институт за јавна администрација СИПУ (SIPU). Содржината на оваа публикација е единствена

одговорност на авторот и на ниту еден начин не може да се смета дека ги одразува гледиштата на Цивика мобилитас, Швајцарската агенција за развој и соработка СДЦ (SDC) или организациите што ја спроведуваат.

Мултикултурни поврзувања во граѓанскиот сектор во Република Македонија - влијание врз јавните политики и социјалната кохезија

Апстракт

Мултикултурните општества имаат потреба од заеднички именители кои ќе обезбедат интеркултурен дијалог, заради намалување на поделеноста во општеството и зголемување на социјалната кохезија, во функција на стабилна, демократска и просперитетна држава. Трудот го истражува влијанието на мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор во Република Македонија врз јавните политики и социјалната кохезија, како механизам за јакнење на граѓанскиот концепт на државата. Направено беше истражување со интервјуа на испитаници од значајни мултикултурни мрежи и движења. Изработена беше и студија на случај за Македонското женско лоби, мрежа на женски организации формирана во 2000 година за повеќе жени во политиката и унапредување на нивниот статус. Лобито ги обедини жените во борба за поголеми права, надминувајќи ги политичките, етничките и верските разлики. Остана заедно и за време на воениот конфликт од 2001 година, лобирајќи за мир во земјата. Изврши силно влијание врз јавните политики преку внесување четири вида родови квоти во изборните закони. Резултати се 5-пати повеќе избрани жени на национално и локално ниво, законски промени и институционални механизми за родова рамноправност. Трудот констатира позитивно влијание на мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор врз јавните политики и социјалната кохезија, но со одредено ограничување врз севкупната интегрираност на општеството, поради отсуството на силна и трајна институционална поддршка за граѓанскиот сектор.

Клучни зборови: мултикултурализам, интеркултурен дијалог, граѓанско општество, јавни политики, социјална кохезија, жени во политиката, Македонско женско лоби.

Multicultural connections in the civil sector in Republic of Macedonia - influence towards public policies and social cohesion

Abstract

Multicultural societies have a need of common denominators, which will ensure intercultural dialog, for decreasing the dividiness of the society and increasing the social cohesion, towards stabile, democratic and prosperous state. The work examines the influence of the multicultural connections in the civil sector in the Republic of Macedonia towards public policies and social cohesion, as a mechanism for empowerment of the civic concept of the state. A research by interviews of examinees from important multicultural networks and movements was made. A Case Study of Macedonian Women's Lobby, network of women's organisations established in 2000 for more women in politics and upgrading of their status, was also made. The Lobby united women in the fight for more rights, crossing the ethnic, religious and political differences. It stayed together during the war conflict in 2001, lobbying for peace in the country. It influented strongly the public policies through introducing four types of gender quotas into electoral laws. The results are 5-times more elected women on national and local level, changes in the laws and institutional mechanisms for gender equality. A positive influence of the multicultural connections in the civil sector towards public policies and social cohesion was noticed, but somewhat limited toward whole integrity of the society, because of the absence of strong and longlasting institutional support for the civil sector.

Key words: multiculturalism, intercultural dialog, civil society, public policies, social cohesion, women in politics, Macedonian Women's Lobby.

СОДРЖИНА

ВОВЕД	7
1. КАКО ДО ПОГОЛЕМА КОХЕЗИЈА И ГРАЃАНСКИ КОНЦЕПТ НА ДРЖАВАТА?	11
1.1. Мултикултурализмот како реалност	11
1.2. Граѓанскиот сектор и социјалната кохезија.....	13
2. МУЛТИКУЛТУРАЛИЗАМ И ГРАЃАНСКО ОПШТЕСТВО	17
2.1. Мултикултурализам	17
Општествени аспекти на мултикултурализмот	18
Теории за мултикултурализмот	21
Мултикултурализмот како политика и пракса.....	25
2.2. Граѓанска демократија	29
2.3. Споделување на власта	32
2.4. Граѓанско општество	38
2.5. Концепт на интеркултурен дијалог	41
3. РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА – ИСТОРИСКИ КОНТЕКСТ И РАЗВОЈ НА ГРАЃАНСКОТО ОПШТЕСТВО	43
3.1. Развојниот пат на македонското мултикултурно општество	43
3.2. Градењето на мултикултурен образец во Република Македонија	50
Охридскиот рамковен договор - модел и резултати	41
3.3. Граѓанското општество во Република Македонија	65
Фактори што влијаат врз граѓанското општество	78
Улогата на граѓанското општество.....	89
4. МУЛТИКУЛТУРНИ ПОВРЗУВАЊА ВО ГРАЃАНСКИОТ СЕКТОР ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА	93
4.1. ИСТРАЖУВАЊЕ	93
Методологија	93
Резултати	95
Дискусија на резултатите.....	114
4.2. МАКЕДОНСКО ЖЕНСКО ЛОБИ - СТУДИЈА НА СЛУЧАЈ	117
Историјат	117
Основање	121
Структура	123
Делување	126
Резултати	144
5. ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА	147
КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА	150
ДОКУМЕНТИ	158
ЛИСТА НА КРАТЕНКИ	160

ВОВЕД

Голем предизвик е да се застапува граѓанскиот сектор во Република Македонија во време кога се проблематизира потребата за негово постоење, како и неговата автентичност, политичка независност и искрена посветеност на групи граѓани за исполнување на некои нивни реални потреби, преку здружување и активизам.

Предизвикот е дотолку поголем што дел од граѓанскиот сектор е навистина политизиран и вклучен во комплицираните политички разврски. Но и тука не смее да се дава општа оценка, зашто постојат автентични граѓански здружувања и фиктивни, кои се инструирани од зад сцена. Во секој случај, потребата за вклучување во политичките случувања е сосем легитимна и во духот на основната мисија на граѓанскиот сектор, односно граѓанското општество, за воспоставување систем на добро владеење и демократија, во интерес на граѓаните.

Но граѓанскиот сектор врши и друга мисија - тој ги поврзува граѓаните според нивните афинитети, потреби и цели, со леснотија надминувајќи ги нивните идентитети и потекло. Ова е особено важно за мултикултурните општества, како македонското. (Ако воопшто постои држава со монокултурно општество?) Мултикултурните општества имаат потреба од заеднички именители кои ќе обезбедат интеркултурен дијалог, заради намалување на поделеноста во општеството и зголемување на социјалната кохезија, во функција на стабилна, демократска и просперитетна држава.

Овој труд се обидува да го сврти вниманието кон овие прашања токму во ова време на длабоки разлики во восприемањето на граѓанското општество и на мултикултурализмот и кога сосем неоправдано, самото граѓанско општество, или дел од него, не ретко се става на столбот на срамот. Недоволната претходна информираност, поединечните злоупотреби на граѓанскиот сектор, заедно со свесната дезинформација за граѓанскиот активизам и неговото значење, нè прават само послабо општество, кое ја отфрла алатката, механизмот, со кој може да надминеме многу наши поделби, разлики и предрасуди.

Затоа, токму сега мораме да го објасниме огромниот потенцијал и спремноста на автентичниот граѓански сектор да помогне во создавање заедничка основа за градење интегрирано општество и интеркултурализам. Ова не е само истражувачки предизвик, туку уште повеќе општествен и политички интерес на Република Македонија.

Актуелноста на темата произлегува и од карактерот на нашето општество, по својата суштина мултикултурно, постконфликтно и „поделено“, според Ли-дија Христова (2005:14), на кое му требаат различни механизми кои ќе бидат

во функција на поголема стабилност на државата, поголема демократичност и одржлив економски развој.

Лично, како непосреден учесник во политиката и во разни граѓански движења, овие прашања ме преокупираат подолг период. За нив не еднаш јавно сум се произнесла, бранејќи го невладиниот сектор од незаслужените критики, но и од поединечни случаи кои го „валкаат“ целиот сектор (2004):

Но поединечните „флеки“ не смеат да се издигнат на ниво на правило и принцип кои ќе ги заматат вистинските вредности и визури...

Она што не им е секогаш јасно на оние што не се директно заинтересирани за овие прашања (правата на жените, лицата со посебни потреби и др., н.з.) е фактот дека ваквото дејствување дава и други резултати, освен непосредно зададените цели: поголема кохезија на општеството во целина...

Овие прашања ми дадоа силен мотив за изработка на докторска теза при Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања во Скопје (ИСППИ) во периодот 2012-2016 година, под менторство на проф. д-р Ганка Цветанова, на која посебно и се заблагодарувам за дадените упатства и водство. Во комисијата за одбрана, покрај менторката, беа: проф. д-р Лидија Христова, проф. д-р Петар Атанасов, доц. д-р Бојана Наумовска и доц. д-р Анета Цекиќ, на кои им се заблагодарувам за корисните сугестии. За делот посветен на граѓанското општество со консултации особено ми помогнаа Сашо Клековски, Елена Грозданова, Даниела Димитријевска и Ѓулумсере Касапи, на кои им изразувам голема благодарност, како и на останатите учесници во истражувањето на мултикултурните мрежи.

Трудот е произлезен токму од таа теза и се обидува да ги дефинира механизмите за јакнење на социјалната кохезија и граѓанскиот концепт на државата, преку делувањето на мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор на Република Македонија и можниот преод кон интеркултурализам. Ги истражува мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор во Република Македонија (граѓански организации, коалиции, движења, мултисекторски мрежи, лоби-групи), каде заеднички работат претставници од различни културни групи.

Поконкретно, ги анализира следниве аспекти:

- 1) Каково е влијанието на мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор врз кохезијата и граѓанскиот концепт на општеството, кога граѓаните се поврзуваат меѓусебно според блискоста на гледиштата и интересите, преку заеднички активности; и**
- 2) Дали постои спремност во граѓанскиот сектор и во општеството воопшто, за надминување на политичките, етничките и верските граници, во функција на изнаоѓање заеднички именител кој ќе обединува околу заедничка кауза.**

Користени се следниве методи: 1) проучување на документациски и историски извори, 2) истражување со интервјуа на учесници во граѓанскиот сектор и 3) студија на случај за Македонското женско лоби.

Структурно, трудот има пет дела. Во првиот го отвора прашањето за начинот како да се дојде до поголема социјална кохезија во нашата земја, со помош и на граѓанскиот сектор, во услови на поделено мултикултурно општество.

Вториот дел претставува теоретска рамка за темите што се обработуваат: мултикултурализам, интеркултурализам, граѓанска демократија, споделување на власта и граѓанско општество.

Во третиот дел се обработува историскиот развој на општеството, политичкиот поредок и граѓанското општество во Република Македонија, за да се разбере контекстот на делување на граѓанскиот сектор.

Четвртиот дел се состои од истражување на повеќе мултикултурни поврзувања во земјава (мрежи, коалиции, лоби групи и др.) преку редица интервјуа на познати граѓански активисти, како и од студија на случај на една типична мултикултурна мрежа - Македонското женско лоби.

Во петтиот дел се сместени заклучните согледувања, со предлози за поголема поддршка на граѓанскиот сектор, заради посилно влијание врз јавните политики и социјалната кохезија, со што би се создале претпоставки за јакнење и на граѓанскиот концепт на државата.

1.

КАКО ДО ПОГОЛЕМА КОХЕЗИЈА И ГРАЃАНСКИ КОНЦЕПТ НА ДРЖАВАТА?

1.1. Мултикултурализмот како реалност

Република Македонија е, според Уставот (2001), унитарна граѓанска држава со мултикултурно општество, во која „суверенитетот произлегува од граѓаните и им припаѓа на граѓаните“.

Следејќи го развојот на Република Македонија како независна држава, се гледа дека во текот на изминативе две и пол децении перцепцијата на државата од различни општествени групи била различна. Мултикултурноста на општеството била повод за создавање предрасуди и стереотипи. Освен тоа, процесите на воспитание и образование во различните етнички средини имаат создадено разлики во светогледите кон минатото и сегашноста, а со тоа и во очекувањата од иднината. Сево ова предизвикува фрагилност на општественото ткиво, повремена тензичност и, во една прилика, дури и конфликт. Оружениот конфликт во 2001 година заврши со потпишување мировен Охридски рамковен договор и обврска за внесување на мултикултурен политички образец во Уставот. Забележливо е дека постојат циклуси на интеграција и сегрегација на одредени општествени групи, зависно од времето и условите.

Анализирајќи ги проблемите на мултикултурните општества, вклучително и на македонското, повеќе македонски автори решение гледаат во концептот на интеркултурен дијалог. Петар Атанасов својот обемен труд „Мултикултурализмот како теорија, политика и пракса“ (2003:157) го завршува со следниов заклучок:

Што се однесува до проблемите на етничката и на културната различност, мултикултурализмот може да биде запишан во рамките на демократското владеење ако ги признае барањата на групните етнички или културни идентитети во плуралистичкото цивилно општество, т.е. промовира интеркултурна комуникација и затоа обезбедува модел на социјална интеграција врз основа на колективно признат устав.

На иста линија е и Ганка Цветанова во трудот „Културните разлики и општествената интеграција: Македонија пред и по Рамковниот договор“ (2007:135):

Длабоко поделеното македонско општество недвојбено има потреба од надминување на овие состојби кои не одат во прилог на социјалната кохезија и интегрираноста на општеството.

И понатаму, заклучува (2007:144):

Оттука, македонските политички елити ...имаат историска одговорност во дефинирањето на улогата на културните разлики во процесот на општествена интеграција. Во секој случај, политичкиот образец мора да соодвет-

ствува со историските, културните, традициските и со општествено-политичките услови во земјата, да биде во насока на промоција на мултикултурните вредности, развивање на интеркултурниот дијалог и истиот да овозможи градење на единствен идентитет на државата.

За надминување на проблемите во мултикултурно општество со „паралелни светови“ како нашето, граѓанскиот активист Бујар Љума (2010) предлага „иновативни, независни и соодветни интеркултурни иницијативи“, по примерот на Вавилон центрите за деца од различно етничко потекло, каде може да се надминат предрасудите, стереотипите и недовербата, создадени преку бикултурниот образовен систем во Македонија.

Слични или дури идентични состојби и проблеми се јавуваат во многу земји во Европа и светот, како резултат на историски причини и интензивна миграција на населението. Практично и да нема веќе земја која е етнички хомогена и едноконфесионална. Тоа значи и дека тешко може човек да се изолира и да се затвори во својот идентитет, виден како монистички. Ова извонредно сликовито го прикажува Амин Малуф (2001:29), француски писател од либанско потекло, во делото „Погубни идентитети“:

...идентитетот го прават бројни припадности; но неопходно е исто толку да се истакне фактот дека тој е единствен и дека ние го живееме како една целост. Идентитетот на една личност не е набројување на автономните припадности, тоа не е ‘пачворк’, туку е цртеж на оптегната кожа; ако се допре само една припадност, целата личност затреперува.

Во светски рамки, мултикултурализмот како тема е нашироко обработуван, особено во последниве четири децении, зашто мултикултуралноста стана секојдневие, кое носи и секојдневни изненадувања и предизвици. Но колку што е поголема потребата за нивно проучување и наоѓање решенија за стари и нови недоразбирања и судири врз основа на културна различност, толку јакне и отпорот кон мултикултурализмот како состојба и како политички систем.

Едно мултикултурно општество подразбира постоење на повеќе култури кои имаат потреба од признавање и почитување од страна на другите. Како што вели основачот на првата теорија за мултикултурализмот, Чарлс Тејлор (1994:25):

...човековиот идентитет се создава и остварува низ еден постоејан дијалог, а тоа е клучното обележје на човековиот живот во кој доаѓа до израз заемната почит за интелектуално, политички и културолошки различно заснованата другост.

За аспектите на другоста, како философски проблем и предизвик, пишува и Иван Џепаровски (2007:12), кој вели:

...сепак, философите, поетите, теолозите, та дури и современите политичари бараа и бараат начини како да го одбранат другото и како да направат другоста да не се прима ригидно како пречка за остварување на потребната комуникација, залагајќи се за едно отворено општество со отворен и толерантен концепт на другоста, при што овие вредности се прикажуваат

како темелни вредности на човекот и на човештвото.

Токму за вакво отворено општество со интеркултурен дијалог се залага и Ѓулумсер Касапи (2013:14), проучувајќи ги македонското и албанското семејство во Република Македонија:

...разговорот и комуникацијата е особина на високата култура, која е отворена и творечка. Туѓата култура само во очите на другата култура се открива себеси потполно и длабински.

За надминување на внатрешните делби и создавање поголема социјална кохезија, државите применуваат повеќе мерки - од примена на мултикултурен политички образец со редица политички чекори, до вклучување граѓански активисти. Во овој труд ќе се фокусираме на **придонесот и неискористените докрај можности на граѓанскиот сектор во Република Македонија.**

1.2. Граѓанскиот сектор и социјалната кохезија

Познато е дека дел од внатрешните видливи и невидливи поделби во општеството можат да се надминат, или барем да се намалат, со јакнење на граѓанскиот сектор, кога групи граѓани се обединуваат околу заедничка цел и мисија во граѓански здруженија, организации, лоби-групи, или ад хок иницијативи. Успешноста на активностите директно зависи од длабочината на зафаќањето во општествените слоеви и групи, како и од подготвеноста за надминување на политичките, етничките и верски граници. Ваквите мултикултурни поврзувања во граѓанскиот сектор директно влијаат врз јакнењето на внатрешната кохезија и граѓанскиот концепт на државата.

Во Република Македонија постои солидно искуство со мултикултурни поврзувања во граѓанскиот сектор, кои одиграле интегративна улога во развојот на нашата граѓанска демократија и имале значајно влијание врз јавните политики, а речиси и да не се разгледувани од политиколошки аспект. Според регистарот на граѓански организации при Централниот регистар на Република Македонија се регистрирани над 10.000 граѓански организации, а покрај нив функционираат и голем број нивни коалиции (трајни или ад хок), како и специфични форми на интерсекторско граѓанско поврзување со пошироко влијание. Голем број од нив се мултикултурни според својот состав, а поголемиот број се такви според своето дејствување.

Обединувачко дејство имаа и имаат разни здружувања, иницијативи и акции од разни области и теми (за животната средина, за правата на жените, децата и разни маргинализирани групи, за пристап до правдата, за подобрување на здравјето на жените и на децата и сл.). За сите нив е карактеристично фокусирање на тема или прашање од заеднички интерес, со надминување на секакви разлики.

За разлика од игнорантскиот или, на моменти и потценувачки третман на домашните институции и други субјекти, овие мултикултурни здружувања се забележани и сериозно вреднувани од надворешни набљудувачи. Па така, многу наши мултикултурни мрежи се дел од меѓународни мрежи (надвор од било какви „конспиративни сценарија“), а нивните актери се едукатори во други земји со мултикултурни општества. Особено често беа ангажирани претставнички од женското движење во земјава, за пренесување на своите искуства во борбата за родови квоти, постконфликтен дијалог, формирање клуб на парламентарки и сл. Како илустрација за ова може да послужи и поканата за Република Македонија да учествува на сесијата на World Movement for Democracy во Истанбул (2006), во организација на ИРИ, со темата: „Јакнење на кохезијата во мултиетничко општество, преку примерите на Македонското женско лоби (МЖЛ) и Интер партиската парламентарна лоби група за правата на лицата со посебни потреби (ИППЛГ) во Република Македонија“. Во заклучокот од сесијата стои:

Примерот на работа со жени и лица со попреченост во Македонија покажува дека има многу придобивки од заедничко работење на теми што се над етничките и верските поделби, со постигнување критична маса за притисок на темата. Вклучувањето на сите малцински групи на земјата во тематска кампања ја зголемува демократијата зашто сите групи се вклучени во движењето, со што се зголемува граѓанскиот капацитет на општеството и кохезијата на земјата; секој работи како граѓанин, а не како член на посебна етничка група.

Во нашава земја овие процеси не се доволно проучени и не им е посветено соодветно внимание. Постојат истражувања на граѓанското општество и поврзувањата во мрежи и коалиции, главно како статистички сознанија и анализи, или како истражувања од социолошки аспект. Но, многу се поретки истражувањата од политолошки аспект, со оценка за влијанието на мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор врз јавните политики, социјалната кохезија и граѓанската демократија во Република Македонија.

Надминувањето на тесните политички, етнички, верски и др. разлики се одвива различно, зависно од времето, ситуацијата и луѓето што се вклучени во процесите. Потребно е силно лидерство и критична маса спремна за надминување на стереотипите и ограничувањата, во сите релевантни граѓански групи и слоеви. На тој начин, може да дојде до меѓусебно проникнување на различните култури што живеат во едно општество, при што се создаваат специфични поврзувања кои водат кон создавање нова реалност - стабилно мултикултурно општество со силен граѓански карактер.

Постои обемна литература во светот за позитивната улога што ја игра граѓанскиот сектор во едно мултикултурно општество во намалувањето на општествените поделби, што пак влијае врз јакнење на внатрешната кохезија и граѓанскиот концепт на државата. Ќе наведеме неколку мислења на значајни мултикултуралисти.

Lehning (1998:221) ја анализира врската помеѓу социјалниот капитал и демократското граѓанство во едно мултикултурно општество и заклучува дека

е потребен развиен цивилен сектор за поголема интегрираност и кохезија на општеството:

На граѓанското општество се гледа како на потенцијален медијатор помеѓу спротиставените сили што и се закануваат на социјалната кохезија и стабилноста. Ако навистина, последица на силно граѓанско општество е стабилен, демократски поредок, тогаш е разбирлив обновениот интерес за овој стар концепт.

Познатиот мултикултуралист Bhikhu Parekh (2000:222-223) е многу дециден и експлицитен во своите препораки дека токму граѓанското општество е заедничката сфера преку која ќе се приближат различните културни заедници и ќе научат да живеат заедно и покрај постоењето на разликите:

...развојот на мултикултурно создадената заедничка култура бара развиено граѓанско општество кое обезбедува обилни можности за различните културни заедници да се сретнат и да ги следат заедничките културни, економски и други интереси на редовна и релаксирана основа. Таквите заеднички проследувања прават тие да се навикнат едни на други, да го зголемат меѓукултурното разбирање и доверба и да изградат способности потребни да преговараат и живеат со нивните нерешени разлики...

...Локални и регионални консултативни комитети составени од претставници на различни заедници, мултирелигиски мрежи и слично, го олеснуваат интеркултурниот дијалог и обезбедуваат вредни институционални простори за меѓукултурна соработка.

И во поновите истражувања за тоа како да се дојде до интегрирано мултикултурно општество со социјална кохезија, посебно се истакнува улогата на граѓанскиот сектор (Mennens, 2011:1):

Во граѓанското општество има простор каде што луѓето доброволно соработуваат и се вклучени во активности за општо добро. Ова е посредничка алатка за социјална кохезија помеѓу државата и приватниот сектор...Овој простор е отворен за сите граѓани коишто сакаат да учествуваат...Во соработката помеѓу луѓето во овој простор постои толеранција за различностите и се прифаќа дека имаат различни интереси. Различностите можат да одат рака под рака со посилна социјална кохезија, зашто различноста на интересите е истовремено насочена кон заедничките добра. На пример, во волонтерски организации луѓе од различно културно потекло и различни лични интереси соработуваат во блиски односи, а заедничкото почитување е зголемено, зашто сите учесници имаат заедничка цел за која соодветната организација се залага.

Истиот автор го нагласува значењето на довербата што се раѓа од заедничкото работење во цивилната сфера:

Целиот социјален капитал е работа на односи и доверба. Тоа значи дека колку што се луѓето подолго заедно во блиски односи, толку ќе расте довербата помеѓу нив. Посебно, оние организации во цивилниот простор

каде што луѓето дејствуваат во блиски односи, ќе донесе повеќе доверба - голема придобивка за социјалната кохезија.

Во македонски рамки, како што веќе кажавме, постојат истражувања на граѓанскиот сектор во ограничен обем, повеќе квантитативно и од социолошки аспект. **Недостигаат поопсежни студии за влијанието на одделни организации или на целиот граѓански сектор врз јавните политики, граѓанската кохезија и граѓанскиот концепт на Република Македонија. Не се изработени ни студии на случаи на влијателни граѓански коалиции и мрежи, ниту пак е ставен акцент на мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор (невладини организации, граѓански коалиции, движења).**

Македонскиот политички модел на мултикултурно општество е обработен од повеќе домашни и странски автори, главно за причините и последиците од конфликтот во 2001 година. Направени се и поголем број многу вредни истражувања за перцепцијата на различни групи граѓани, за различни аспекти од животот и политиката. Но, **немаме општоприфатена државна стратегија за развој на мултикултурно општество, во кое ќе негуваме интеркултурен дијалог. Не е понуден модел/модел за разрешување на нови конфликти, намалување на поделеноста во општеството и зголемување на граѓанската кохезија, што секоја држава ја прави постабилна и попросперитетна.**

Рубин Земон (2010) смета дека во јавноста, во политичките, академските и другите кругови провејува термиолошка конфузност во користењето на термините мултикултура, мултикултурализам, мултиетничност, мултиконфесионалност итн. Честопати се употребува терминот „мулти-култи“ со pejоративно значење, подразбирајќи само етничка различност.

Недостигаат истражувања за интеркултурниот дијалог во Република Македонија, како модел за траен и хармоничен соживот на различните општествени групи. Освен од мал број истражувачи, ова поле е неразработено, па оттаму овој пристап е недоволно влијателен во јавните политики, независно што сме потписници на Белата книга за интеркултурен дијалог од Советот на Европа (2008).

Поради сиве овие констатации, со овој труд ќе се обидеме да ги дефинираме механизмите за јакнење на социјалната кохезија и граѓанскиот концепт на државата, преку делувањето на мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор. Со тоа, се надеваме, ќе пополниме одредени празнини во политолошката и социолошката наука во нашава земја, кои се применливи и за други земји со слично мултикултурно милје.

2.

МУЛТИКУЛТУРАЛИЗАМ И ГРАЃАНСКО ОПШТЕСТВО

2.1. Мултикултурализам

Мултикултурализмот претпоставува постоење повеќе култури во едно општество, заедница или група и нивно заедничко коегзистирање, успешно или неуспешно, сеедно.

Ако овој ист збор се употреби во политичка и во нормативна смисла, мултикултурализмот значи политичко уредување во кое со правни норми се обезбедува заштита, негување, па може дури и промоција на различните култури во едно мултикултурно општество. Степенот на важност кој ќе му се даде на културниот идентитет на една или повеќе групи во општеството, како и опсегот на групни права и привилегии, е резултат на внатрешен политички договор помеѓу групите. Терминот „групни права“ е воведен од Вил Кимлика во 1995 г.

Мултикултурализмот како политички образец претставува политички одговор на стремежите за отцепување или поинаков вид осамостојување на една или повеќе културни групи во една држава. Тој се прифатил како нужна прераспределба на економската и на политичката моќ, за да се зачува целовитоста и интегритетот на државата, како и да се обезбеди понатамошна стабилност, економски просперитет и благосостојба на нејзините граѓани.

Специфичните групи кои бараат начин да го зачуваат и да го изразат својот културен идентитет се главно малцинските народи, поробените народи и имигрантите.

Мултикултурализмот, како состојба на општеството во кое има повеќе култури, постои во разни држави со милениуми, зашто на владетелите им било важно да освојат што поголеми територии, не водејќи сметка за тоа кои племиња или народи ги покоруваат.

Античка Македонија, Римското Царство, Византија, отоманската Империја, Австро-Унгарија, царска Русија и др. ... овие империи опстојувале со векови. Во рамките на империите живееле различни етнички, културни, религиозни и јазични групи. Опстанокот на империите во голема мера зависел од воспоставеното заедништво помеѓу различните групи (Цветанова, 2007:71).

Кон различните култури, владетелите приоѓале различно, од асимилација и наметнување на владејачката култура (честопати најголемата), до толерирање на различностите, под услови на целосно прифаќање на новата власт и служење на владетелот.

Во денешно време, речиси и да не постои општество што не е мултикултурно по својот состав, делумно од историски причини, делумно поради големата

флукуација на население од една во друга држава. Поради тоа со мултикултурализмот како поим се преокупирали голем број теоретичари, политичари и граѓански активисти низ светот во последниве неколку децении, а посебно од 1971-та година, кога официјално бил промовиран од канадскиот премиер Пјер Тридо. Со овој поим тој го означил политичкиот систем кој ќе биде воведен во таа земја, со цел да се спречат тензиите помеѓу говорителите од англиско и од француско потекло, истовремено надминувајќи го проблемот со билингвизмот кој носел силни тензии, дури до барања за отцепување на француското говорно подрачје Квебек. Овој модел во 1982 година го следела и Австралија, прилагодувајќи го кон сопствената реалност. До денеска овие две земји се земаат за прототипови на успешни мултикултурни општества/држави, додека разни варијанти се применети во повеќе земји, со поголем или помал успех.

Успешноста на мултикултурниот политички образец зависи од исходот по извесен период на негова примена: дали ќе води кон поголема социјална кохезија и политичка стабилност (и кон интеркултурализам), или, пак, кон општествена сегрегација и слабеење, па дури и распаѓање на државата. Ова е тема од интерес и на Ганка Цветанова во трудот „Културните разлики и општествената интеграција“ (2007:72):

Поттикнати од комплексноста на овој културен феномен наречен мултикултурализам, како и од потребата да се сочува социјалната кохезија во општеството - прашање од витален интерес за опстанокот на државата - голем број демократски влади пристапија кон ревидирање на нивните официјални државни политики со цел да изнајдат најсоодветни решенија со кои би им излегле во пресрет на потребите и барањата на различните културни и етнички заедници.

За да може да се разберат дебатите ЗА и ПРОТИВ мултикултурализмот, но и за да се заземе став во однос на него, треба да се знаат општествените аспекти при дефинирањето, теориите, предложените или применетите политички мерки и нивните резултати.

Општествени аспекти на мултикултурализмот

Различни политички системи во различни епохи на различен начин се справувале со постоењето на мултикултурализмот како состојба со повеќе култури во своето општество. Најжестоката варијанта била уништувањето на културата на некое племе или народ преку физичко истребување, како во случајот на индијанските култури и цивилизации во Северна и Јужна Америка во времето на конквистадорите. Друга форма на истребување, само духовно, била присилната културна асимилација во владејачката култура, најчесто побројната. Примери за ова имаме и во некои соседни земји со Македонците, каде уште во минатото, а посебно кон крајот на деветнаесеттиот век, им се наметнувале други јазици и идентитети.

Ново создадените држави на македонските соседи, пред сè Грција, Србија, Бугарија, а донекаде и Албанија, обликуваат свои експанзионистички, освојувачки, асимилаторски политики кон опкружувањето, па и кон Македонија (Мирчев, Христова, 2008:323).

Многу раширен начин на постапување во многу мултикултурни држави било и сè уште е - потполното игнорирање на постоењето различни култури и културни потреби за нивно искажување, со што се спроведува тивка асимилација.

Но, има и примери на големи империи, кои опстанале и се прошириле благодарјќи, покрај другото и на мудроста и визионерството на нивните владетели, кои ја согледале реалноста и ги признале различните народи што ги освоиле, со тоа што им дозволиле да ја практикуваат својата култура (јазик, религија и начин на живот). Единствено се барало тие покорени народи безпоговорно да ја прифатат политичката власт на владетелот, да плаќаат давачки кон државата и да војуваат за негови потреби. Ваков мултикултурализам постоел во царството на античките Македонци и во Отоманската Империја, на пример.

Потребата за проучување, дефинирање и теоретска обработка на мултикултурализмот произлегла од општествените движења кон крајот на 20-от век, ставени во контекст на веќе широко прифатените и нормирани стандарди за човековите права и слободи, како и на потрагата на филозофската, социолошката и политолошката мисла за обезбедување праведно и функционално општество и држава.

Постојат повеќе општествени аспекти при дефинирање на мултикултурализмот како теорија, политика и практика. Ке наведеме четири аспекти, кои ги сметаме за најсуштествени.

Првиот аспект е зголеменото значење на културата и на културниот идентитет на етничките, религиозните и јазичните групи во 20-от век, наспроти очекувањата на марксистите, глобалистите и други теоретичари.

Со светскиот тренд за демократизација на општествата, масовното подигање на образовното ниво на популацијата, како и зголемената достапност до информации и комуникации, се зголеми и интересот на најразлични општествени групи за осознавање на сопствениот културен идентитет и јавна самоидентификација. Тие процеси ја разнишаа навидум монолитната структура на државите, зашто политичарите се соочија со политички барања, акции, па дури и конфликти, базирани на непризнаени *културни права*.

Едно од основните начела на кое се темели модерната демократија претставува подеднаквото почитување на сите категории на човекови права: граѓански, политички, економски, социјални и културни. ...*Универзалната декларација за човековите права* (1948) претставува прв таков меѓународен документ на ОН, со кој беа признати сите основни граѓански и политички човекови права ... (Цветанова, 2007:15).

Културните разлики и општествената интеграција, Цветанова детално ги проучува во истоимениот труд, нагласувајќи дека почитувањето на културни-

те права во мултикултурите средини се сведува на дефинирање на односите помеѓу мнозинството и малцинството, при што едно од основните начела на демократијата претставува почитувањето на правото да се биде различен од оние што не ѝ припаѓаат на социјално и културно доминантната група во општеството. (2007:17).

Мухиќ во сличен дух вели (1995:22):

Да се запази културната диверзификација, а при тоа да не се урне, или доведе во прашање општествената интеграција, тоа е целта, колку ургентна, толку и благородна во основната интенција.

Ваквите размисли се кодифицирани и во *Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства* (1994), каде се прави обид да се хармонизира концептот на зачувување на идентитетот на националните малцинства со принципот на интегритетот на државата. Се бара зајакнување на општествената кохезија и интеграција на припадниците на посебните групи во општеството, но и сочувување на нивниот идентитет.

Во втората половина на минатиот век се поставува и прашањето за трајноста и не/променливоста на културите, како и меѓусебното влијание. Особено влијателна е глобализацијата на културата по Втората светска војна, со иновациите и комуникациските технологии, која го брише или бледнее субјективитетот на поединечните култури. Овој аспект го има детално проучено Ериксен, на примерот на Маурициус (1997:173).

Вториот аспект е потребата за политика на признавање, која ја утврдил Чарлс Тејлор во најзначајното дело на оваа тема, во студијата на случај за Квебек (1994:25). Малцинските групи во едно општество имаат потреба да им се признае културниот идентитет и за таа цел се спремни на секаков вид борба.

Се работи за признавање колективни идентитети, како потреба на секој поединец од групата и на групата во целост. Зашто, со непризнавањето на групниот идентитет, се повредува чувството за самопочитување и на поединецот. Иманентна е потребата на различните групи за нивно изразување и за признавање од другите како посебност.

Третиот аспект е лекување на економските и културните неправди, кои се испреплетени (Fraser, 1998:23). Таа предлага економска редистрибуција, како лек за првата и признавање (културна или симболичка промена), како лек за втората неправда.

Малцинските групи страдаат од економска и од културна маргинализација, поради тоа што доминантната група во општеството ја има приграбено економската моќ, што ги прави економски зависни и слаби. Истовремено, културните неправди преку непризнавање и невреднување на малцинската култура создаваат фрустрации, револт и отпор кон целото општество, кое во одредени ситуации преминува во агресија и конфликт.

Четвртиот аспект е потребата за помирување на конфликтите во мултикултурно општество, за да може тоа да функционира.

Дефинирањето на мултикултурализмот станало важно и поради потребата да се разрешат мноштво политички конфликти низ светот, произлезени од незадоволството на разни етнички, јазични, верски и други малцински групи од нивната општествена и политичка поставеност и моќ.

За причините на настанување етнички конфликти, како и за начините на нивно решавање преку соодветно менаџирање со конфликтот, темелни проучувања има Хоровиц (1985).

Младеновски пред повеќе децении го проучувал овој феномен и го објаснува на следниов начин (1956:6-7):

Започна ерозија на универзалистичките тенденции и светот се соочи со експоненцијален раст на тенденциите на културна фрагментација. Овој процес на фрагментација се манифестира во форма на движења за културна автономија, националистички движења, етнички движења, но, исто така, и во генералниот тренд кон сите форми на локална автономија. Таа фрагментација или етнизација на светот и етнизација на нацијата резултира со пролиферација на нови идентитети, социјални групи и културни проекти.

Теории за мултикултурализмот

Постои мноштво теоретски обрасци за мултикултурализмот, кои произлегуваат од различни идеолошки системи. Иако детално ги анализира и ги опишува многуте теории, Петар Атанасов во трудот „Мултикултурализмот како теорија, политика и пракса“ (2003:76), на крајот заклучува дека можеби најточно е да се констатира дека **„теоретизирањето на мултикултурализмот бара коалиција од автори“** и дека **„мултикултурното движење ја презеде од пост-модернизмот одбивноста за нормативно теоретизирање“**.

Сепак, може да се издвојат три главни теории на мултикултурализмот, кои ги наведува и Филозофската енциклопедија од Стенфорд: комунитарна, либерално-егалитарна и постколонијална.

Комунитарната теорија е развиена од Чарлс Тејлор (1994). Тој тргнува од критика на либерализмот и еден од неговите основни принципи дека индивидуалните права се над колективните права. Тој, напротив, тврди дека постоењето на индивидуалните права не ја гарантира благосостојбата на колективот. Различните културни идентитети и јазици ги смета за општо добро со еднаква важност, па според тоа, треба да постои *политика на признавање*. Оди и чекор понатаму, барајќи откажување од либералниот принцип за еднакви права и слободи за секој граѓанин. Наместо тоа, за мултикултурните општества предлага специјални права за малцинските групи. Преку признавањето се поттикнува идентитетот кај малцинските групи и се лекува чувството на инфериорност што постоело претходно. Ова е поврзано со образовен процес преку кој групата се осознава и се изградува самопочитување, како дел од процесот за постигнување слобода и еднаквост.

Највлијателно дело на Тејлор во поглед на мултикултурализмот е „Политика на признавање“ (1994:25-73), студија на случај за Квебек, Канада. Студирајќи ги барањата на франкофоните во Квебек, тој заклучува дека малцинските групи во едно општество имаат потреба за признавање на културниот идентитет и за таа цел се мобилизираат за политичка борба, сè до отцепување. За да не се случи тоа и да се зачува интегритетот на државата, а истовремено да се оствари правдата кон малцинската група, тој предлага признавање на колективниот идентитет. Со тоа, тој верува дека малцинската група ќе се ослободи од фрустрацијата дека не и е испочитувана културата и различноста.

Но *политиката на признавање* е проблематична за многу општества, особено поради тоа што во себе содржи два спротиставени принципа – бара почитување на поединечниот идентитет на секој поединец, но и на заедничкиот идентитет на групата кон која и припаѓа. Првиот принцип е типичен либерален принцип, а вториот го негира либерализмот. Ова го критикува Гутман (1994:8), а уште поостро и Хабермас (1994:109), кој смета дека Тејлор го руши концептот на слобода. Одговорот на Тејлор е дека етничкиот идентитет не смее да биде над универзалниот човечки идентитет.

Критикувана е и неговата теза дека сите култури се со еднаква вредност, иако е неспорно дека секоја култура содржи нешто значајно за човештвото, па поточна е формулацијата дека секоја култура заслужува почит, без да се мерат културите една со друга по значење. Проблематична останува и појдовната основа за споредување на културите, а тоа е западното општество. Ова само по себе создава нови неправди и проблеми.

И покрај забелешките, основната идеја на Тејлор за потребата од *политика на признавање* е општо прифатена во современите мултикултурни обрасци, а неговата студија на случај со Квебек во Канада се смета за теоретска основа и почеток на мултикултурализмот во политичка смисла.

Либерално-егалитарната теорија е создадена од Вил Кимлика, професор по политичка философија од Канада. И кај него, токму Канада и Квебек со своето мултикултурно милје и предизвици, претставуваат поттик за теоретска анализа и разработка на постојните политички парадигми.

Како убеден либерал, Кимлика наоѓа начин да рedefинира и да им го прошири значењето на некои основни поими врз кои се темели либералниот концепт, како што се - граѓанство и држава нација. Уште во теорискиот преглед на политичката филозофија објавен во 1990, тој забележува пропуст во либералниот концепт на граѓанството:

Традиционалниот модел на „граѓанство како заеднички права“, беше длабоко поврзан со идејата за национална интеграција. Врската меѓу заеднички граѓански права и националната интеграција сега е нападната. Евидентно е дека многу групи - црнци, жени, домородци, етнички и религиозни малцинства, хомосексуалци и лезбејки - се уште се чувствуваат маргинализирани или стигматизирани и покрај тоа што ги поседуваат заедничките права на граѓанството. Многу членови на овие групи се чувствуваат маргинализира-

ни и не (не само) поради нивниот социо-економски статус, туку и поради нивниот социјален и културен идентитет - нивната ‚разлика‘ (Кимлика, 2009:353).

Во истиот труд, Кимлика (2009:373) го анализира односот на малцинствата кон „градењето на нацијата од мнозинството, какви видови малцински права тие бараат како одговор на градењето нација и како овие барања се поврзани со основните либерално-демократски принципи“.

Во таа смисла, во современите западни демократии разликува пет типови етнокултурни групи: национални малцинства, емигранти, изолирани етнорелигиозни групи, непризнаени мигранти (метици) и афроамериканци (поранешни робови, присилно доселени). Во сите случаи принципот на еднаквост во малцинските групи е повреден, зашто нивните членови се оштетени и немаат еднаков пристап до својата култура, поради наметнувањето на мнозинската култура, со мнозинскиот јазик и симболи. Таа нивна состојба не е резултат на нивниот слободен избор и создава нееднаквост, која треба да се отфрли зашто е наметната.

Кимлика (1995:113-115) тврди дека личното самопочитување е длабоко поврзано со почитувањето на групата кон која некој припаѓа. Поради сево ова, членовите на малцинските групи треба да бидат заштитени со „групни права“, сè до самоуправање. Ова се однесува пред сè на националните малцинства и покорените народи, зашто тие против своја волја и не по свој избор станале дел од поголема држава.

Мултикултурализмот од либерални позиции го проучувале и многу други истражувачи, изведувајќи свои теориски модели. Треба да се спомне и Јозеф Рац, кој ги сметал за инфериорни културите што не можат да се подведат под либералниот образец, а „прашањето за него е како да се обезбеди соодветен простор за овие групи без да се намали интегритетот на општеството.“ (земено од Атанасов, 2003:31).

Валцер (1994:100) зборува за двата вида либерализам, зависно од односот на државата и индивидуалните права:

Повеќето либерални нации-држави (се мисли на Норвешка, Франција и Холандија, како примери) се повеќе како Квебек, отколку како Канада. Нивните влади имаат интерес за културно преживување на мнозинската нација; тие не бараат да се неутрални во однос на јазикот, историјата, литературата, календарот, или дури во однос на малите обичаи на мнозинството. Кон сето ова тие ги усогласуваат и јавното признавање и поддршката, без каква било видлива анксиозност. Во исто време, тие го бранат нивниот либерализам преку толеранција и почитување на етничките и на религиозните посебности и им овозможуваат на сите малцинства еднаква слобода да ги организираат своите членови, да ги изразат нивните културни вредности и да го репродуцираат нивниот начин на живот во цивилното општество и во семејството.

Како резултат на овој пристап, Валцер за различните малцински групи препорачува и дополнителни мерки, како контрола на јавните пари, сегрегирани училишта, квоти за вработување и слични мерки.

Специјални мерки за малцинските групи препорачува и Ненси Фрејзер (1998:34), која ги нарекува „афирмативни лекови“ и „трансформативни лекови“. Првите ја поправаат редистрибуцијата во општеството, а вторите, непризнавањето.

Постколонијалната теорија е градена од повеќе автори и во најголем дел се однесува на покорените народи, на кои им е нанесена историска неправда со одземање на земјата, јазикот и културата. Овие автори бараат специјални права за нив, вклучително и право за самоуправавање (Iverson et al. 2000, Simpson 2000, Moore 2005).

На поинаков начин, многу цитираниот автор Бику Парек, од една страна, бара специјална заштита на малцинските права, но од друга страна, спречување внатрешни конфликти и создавање механизми за јакнење на социјалната кохезија. Тој го отвора прашањето за интеркултурен дијалог, како неопходен модел за внатрешна комуникација и интеграција. Смета дека чистата либерална теорија не е во состојба да обезбеди непристрасна рамка за односите помеѓу различните културни заедници, а либералните општествени вредности можат да бидат само почетна основа за воспоставување динамичен и непредвидлив интеркултурен дијалог.

Парек е автор на едно од најзначајните теориски трудови за мултикултурализмот, „Rethinking Multiculturalism“ (2000), во кое големо внимание посветува на изнаоѓање *политичка структура* што ќе ја овозможи општествената интеграција во едно мултикултурно општество:

Мора да се поттикнува силно чувство на заедничко припаѓање меѓу своите граѓани, инаку не може да се дејствува како обединета заедница способна да презема и да поттикнува колективни одлуки и да ги регулира и да ги разрешува конфликтите. Како што изгледа парадоксално, колку што е поголема и подлабока различноста во општеството, потребно е поголемо заедништво и кохезија за тоа да се држи заедно и да ја негува својата различност. Слабо поврзаното општество чувствува закани од различностите и му недостасуваат доверба и волја да ја прифати и да живее со неа (Parekh, 2000:196).

Со оглед на тоа што секое мултикултурно општество се среќава со проблемот за помирување на барањата за единство и различност, Парек предлага придржување кон неколку основни принципи, кои би биле еден вид „средства за навигација“. Тие принципи се:

- *Структура на авторитет*, што значи креирање заеднички документи и институции, со консензус на различните засегнати страни, како на пример, Устав, Повелба за права и слободи, Врховен суд и сл. Парек (2000:207) многу реално ги гледа тешкотиите за одржување на мултикултурната заедница:

По секоја цена мултикултурното општество мора да најде начини да остане заедно доволно долго, за да им овозможи на различните заедници да се научат една на друга и да изградат заеднички интереси и заемна доверба.

- *Обезбедување правда*, што значи да функционира правна држава со закони еднакви за сите и институции што ќе ги спроведуваат еднакво за сите, особено органи на принуда како што е полицијата. Многу е важен концептот за еднакви можности за сите граѓани, водејќи сметка за културните разлики. Друг важен елемент е децентрализацијата на моќта.

- *Обезбедување колективни права*, што е една од најтешките задачи, зашто постојат голем број теоретски приоди, но и практични примери, кои се судираат меѓусебно. Треба да се дефинира групата за која се однесуваат, во која смисла се употребуваат и што содржат. Проблематичен може да биде и односот помеѓу индивидуалните и колективните права во една заедница, но и помеѓу две или повеќе заедници. Како што вели авторот, „ние треба да дојдеме до одлука преку демократски дијалог на страните, воден во духот на добра волја и компромис“ (Parekh, 2000:219).

- *Заедничка култура*, која ќе ги обединува различните општествени групи и која може за почеток да биде некој дел од секојдневието, начин на исхрана, забава, дружење и сл.

Како и секое општество, мултикултурното бара широко споделена култура за да ја одржува. Бидејќи се состои од повеќе култури, споделената култура може само да ја зголеми нивната интеракција и истовремено да ја респектира и храни нивната различност и да ги обедини околу заедничкиот начин на живот (Parekh, 2000:219).

- *Мултикултурно образование*, кое повторно отвора серија прашања: дали истакнувањето на разликите во образовниот процес ќе води кон интеграција или дезинтеграција на општеството. Секако е неопходно во поглед на надминување на стереотипите и предрасудите за различните заедници. Многу е важно да се одберат соодветни програми, методологија и едукатори.

- *Национален идентитет*, кој ќе биде истовремено плурален, но и инклузивен, со допирни точки за сите општествени групи, за да можат сите да се идентификуваат со него.

Мултикултурализмот како политика и пракса

Мултикултурализмот како политички образец почна да се применува од 70-те години на 20-от век, конкретно од дефинирањето на Канада како мултикултурна држава од страна на тогашниот премиер Пјер Тридо во 1971 година. Австралија го следеше овој пример единаесет години подоцна, во 1982 година, а САД и Нов Зеланд изградија и сè уште градат свои верзии на мултикултурализам. Последниве неколку децении се време на практикување одредени елементи, или цели политички обрасци на мултикултурализмот ширум светот на, речиси, сите континенти. Со тоа се создаде многу „плодна почва“ за анализа на неговото функционирање, за неговите придобивки, за новите проблеми што настануваат токму од неговата примена, како и за потрагата по нови решенија, специфични за секоја држава, народ или група посебно.

Американскиот универзитетски професор Грегори Џеј (2011:1) ја посочува глобалната рамка за пројавување на мултикултурализмот во светот:

Мултикултурализмот е, исто така, директно поврзан со глобалната промена на моќта, популацијата и културата во ерата на постколонијализмот, во време кога нациите во светот добиваат независност при почетокот на падот на западните империи (европска, советска или американска, сеедно). Глобализацијата ги трансформира претходно хомогените градови или региони во комплексни крстосници на различни етнички, расни, религиозни и национални групи, предизвикувајќи го политичкиот и културниот систем да се прилагоди кон различностите. Многу од претходно хомогените нации-држави на Европа тогаш искусија имиграциски прилив на луѓе во боја и различни културни и религиски верувања од области каде овие нации некогаш владееле како колонии.

Мултикултурализмот во политичка смисла се остварува преку политичките мерки како алатки. Зашто, само низ политиката може да се поправат неправдите на малцинските групи во едно општество, да се зајакне нивното политичко влијание и да се зголеми нивната економска моќ.

Најчести политички мерки за надминување на незадоволството на одредени групи и за решавање на конфликтите во мултикултурните општества се *групните права*. Тие овозможуваат практикување на сопствената култура (јазик, религија, обичаи), обезбедуваат исклучоци од општото право за другите граѓани, помош за некои активности од интерес за малцинските заедници, претставување на малцинските заедници во владејачките тела, признавање на одредени правни кодекси, сè до ограничени права на самоуправување.

Во некои случаи, овозможувањето и спроведувањето на *групните права* на малцинските заедници директно ги дискриминира припадниците на мнозинската заедница (при вработување, запишување на факултет и сл.), што создава негативен повратен ефект и реакција поради чувство на неправда.

Поради сево ова, не е лесно да се најде вистинската мерка за да се постигне баланс помеѓу посакуваното и можното, баланс што ќе биде продуктивен во насока на создавање праведно, стабилно и просперитетно општество.

Генерално, Канада, Австралија, САД и Нов Зеланд се сметаат за земји во кои мултикултурализмот е успешен модел, зашто успеваат да одржат рамнотежа помеѓу практикувањето на културните права на малцинските заедници и нормалното функционирање на државите. Тие го имаат во голема мерка изградено соодносот граѓанин - држава, кој е двостран и кој обезбедува политичка и економска стабилност и благосостојба, ем на граѓанинот, ем на државата. Но не треба да се заборава една нивна заедничка карактеристика: сите тие се имигрантски општества, општества на доселеници, кои добиле од заедничката држава приближно исти права. Но, тоа не важи во иста мерка за покорените народи на нивните територии (Индијанците, Абориџините и др.), кои се историски онеправдани, со делумно или целосно уништена култура и економска моќ. Па, и покрај политичките мерки што се преземени последниве

децении во нивна полза, тешко може да се зборува за потполно израмнување на сметките, а со тоа и на шансите за успех и напредок во општеството.

Што се однесува до други држави што практикуваат мултикултурен политички образец, постои извонредно широка палета на модели, со различен успех и проблеми. Најчести проблеми што ги дава мултикултурализмот се *фрагментацијата и етнизацијата на политичкото ткиво*, како што ги нарекува Цветанова (2007:77). Тоа значи дека одредени малцински заедници се затвораат во себе и се гетоизираат, од што произлегуваат други проблеми. Во такви случаи граѓаните од малцинските групи повторно не можат да ги уживаат сите права како мнозинската заедница, но овој пат по сопствен избор, или по диктат на нивните локални лидери.

Покрај силни застапници, постојат и жестоки критичари на мултикултурализмот како модел кој им наштетува на веќе воспоставените односи во светот и тежнее кон создавање хаос. Така, американскиот теоретичар Хантингтон (2004:339) тврди дека културниот идентитет е клучен фактор за социјалната дезинтеграција на светот во периодот по студената војна, дури позначаен од идеолошките разлики и економските поделби. Тој дури тврди дека мултикултурализмот е антизападна идеологија, која ја напаѓа идентификацијата на САД со западната цивилизација.

Во некои земји се случува прекршување на човековите права, под формулата за право на различност и практикување на сопствената култура и традиција (злоупотреби на жените и децата - како работна сила или како сексуални објекти, ограничување на слободното движење на лица поради припадност кон одредена група и сл.).

Како спасоносно решение, како *modus vivendi* во мултикултурните општества се појавува *интеркултурализмот*:

Со цел да се избегне ризикот од гетоизација на културите на малцинските заедници, мултикултурниот модел на културна политика треба да тежнее кон промоција и стимулирање на интеркултурниот дијалог, како начин и форма преку која ќе се овозможи запознавање на културата на *другиот*, создавање на единствен културен простор, зацврстување на заемната доверба и подобрување на интегрираноста на општеството (Цветанова, 2007:86).

Професорката Касапи (2013:196), како заговарач на отворен интеркултурен дијалог, го нагласува значењето на домашното воспитание во семејството, каде децата се здобиваат со првите сознанија за својата култура, но и за другите култури во општеството и заклучува:

...и покрај позитивните резултати по однос на почитување на јазикот, религијата, традициите и обичаите како и други вредности во семејството, се уште има место за посебен ангажман на сите институции, првенствено на семејството... па потоа и училиштето и другите воспитно образовни институции да посветат внимание во менувањето на ставовите на младите Македонци - Албанци во однос на мешаниот брак.

Во друг труд (2014:5), Касапи продолжува да ги анализира сличностите и разликите во македонското и албанското семејство, зашто само ако луѓето добро се запознаат, ќе можат да се разберат, или, како што вели: „Почитта носи љубов, а љубовта води кон заедништво.“

Најсложени примери на мултикултурализам се плуралните општества со „силни расцепи во општественото ткиво во етничките, религиозните и јазичните линии, кои иницираат постоење на конфликтен потенцијал кај така поделените сегменти на општеството“ (Мирчев, Христова, 2008:261). Секоја од различните социјални групи има силно изразен групен идентитет, има свои политички барања и дејствува организирано во политичкиот живот на земјата.

Доналд Хоровиц (1985) таквите општества ги нарекува **поделени општества** и ги проучува потенцијалите за конфликт помеѓу различните етнички групи, зависно од длабочината на расцепот - дали допира само во приватната и социјалната сфера, или подлабоко во политичката и економската сфера. Врз можноста за конфликт влијаат и различностите помеѓу групите во однос на религија, јазик, култура.

Етничноста се заснова врз мит за заедничко потекло, што вообичаено со себе носи особини за кои се верува дека се вродени. Идеја со која се припишува нешто, без оглед колку е издржана, и сродството што произлегува од неа се неразделни од концептот на етничноста (Horovitz, 1985:52).

Хоровиц во студијата „Етничките групи во конфликт“ (1985) прави преглед на етнички поделените општества од повеќе континенти и ги анализира причините за поделбите, за да изгради *теорија за етничноста и етничките конфликти*.

Како особено проблематични ги истакнува земјите од Азија, Африка и Карибите, каде поделбите се длабоко психолошки мотивирани од самите етнички разлики, наведувајќи ги групите да дејствуваат ирационално, дури и против својот економски или политички интерес. Ваквите групи на, обично, недоволно образовани поединци, сметаат дека „нивниот витален интерес е загрозен од другите групи“ (1985:565), па се однесуваат надвор од прифатените норми на политичко однесување и се натпреваруваат со другите групи за да ја потврдат својата вредност. За нив Хоровиц забележува: „...крвавите случувања не можат да се објаснат со бескрвна теорија“ (1985:140). Затоа, неговата теорија тврди дека „етничките конфликти настануваат поради значењето на заедничките вредности што групите им го придаваат на признатите разлики меѓу нив, а потоа завршуваат во ритуали на афирмација и контрадикција“ (1985:227).

Хоровиц ги анализира и политичките мерки што се преземени за надминување на конфликтните ситуации во различни општества, но и дава свои предлог-мерки за решавање етнички конфликти и ја гради **интегративната теорија за решавање конфликти**.

За одредени случаи на етнички поделени општества се покажал како применлив **моделот на консоцијативна демократија, или договорна демократија, или консензуална демократија**, предложен од Аренд Липхарт (1968).

Суштината на функционирањето на овој политички образец е во учеството во власта на сите главни етнички групи, претставени преку своите политички елити. Тој е успешен во земји како Швајцарија, Белгија и Холандија, но не покажал толку добри резултати во други земји надвор од Европа, кои имаат поинаква политичка култура и кои немаат долга традиција на заедничко живеење, ниту заеднички групен идентитет како нации.

И **двата модела, интегративниот и консоцијативниот**, спаѓаат во политичкиот образец на **споделување на власта (Power-Sharing)**, кој се смета за единствено соодветно решение за длабоко поделени општества. Имено, според овој образец власта мора да се споделува и да се практикува пропорционално во различни државни институции на сите нивоа, од страна на сите различни групи во општеството. На тој начин може да се надмине конфликтот, да се замрзне или да се постигне одржливо функционирање на мултиетничката држава на одреден рок, понекогаш и трајно. Овој начин на споделување на власта се препорачува посебно кај нови држави, како транзиционен модел на патот на евентуално градење граѓанска демократија.

Според поновите истражувања, утврдено е дека во **транзициониот период на менаџирање на конфликтот**, додека траат разговори на елитите зад затворени врати, во јавноста се буди интерес за директно информирање, а на политичката сцена **може да се појават нови актери** кои бараат вклучување во процесот. Особено **влијателна може да биде улогата на граѓанското општество**, со што може да се направи преод од моделот на споделување на власта од страна на политичките елити, во пошироко политичко и граѓанско учество.

За да се менаџираат овие барања, транзиционите периоди треба да го прераснат политичкото учество на потписниците на договорите, за да вклучат поширок спектар на политички групи, граѓанско општество и јавност во дискусиите за иднината на земјата. Идеално, транзициониот процес треба да создаде политички простор за дебатата да се одвива и надвор од владата со споделената власт, со цел да се олесни појавата на нови лидери и да се зајакне граѓанското општество. Ова може постепено да го ослаби влијанието на лидерите од военото време и да понуди можност да се појават алтернативни гласови. Поради овие причини, меѓутоа, на проширеното политичко учество му се спротиставуваат елитите што учествуваат во споделената власт и може да дојде до дестабилизација (Papagianni, 2008).

2.2. Граѓанска демократија

Граѓанската демократија претставува современ демократски политички поредок, со активна вклученост на граѓанското општество и јавноста. Онтолошки гледано, *демократија* е владеење на народот, а терминот *политички поредок* е дефиниран како „траен образец на распоредување и употреба на политичката моќ и владеењето во една земја, кој ја одразува општата раши-

реност, вградените вредности и цели како и граѓанското учество и контрола на таа моќ” (Мирчев, Христова, 2008:123). Истите автори сметаат дека политичкиот поредок се смета за поинклузивна категорија од *политичкиот систем*, кој „се врзува повеќе за институциите на власта, на нивната организација, со односи, моќ и надлежности“.

Историски гледано, *граѓанската демократија*, односно *граѓанскиот политички поредок*, ги влече своите корени од Француската револуција од 18 век и времето на просветителството, кога за првпат се развело знамето на револуционерите во името на слободни и еднакви граѓани, под паролата: „Слобода, еднаквост, братство!”. Се разбира, предуслов за тоа било создавањето на граѓанската класа, како носител на напредни општествени идеи, но и на нејзината осознаена моќ, која барала и политички начин да се изрази и признае.

Токму тоа граѓанство станало новата политичка сила што ја заменила аристократијата, повикувајќи се на Декларацијата за правата на човекот и граѓанинот. Француската револуција е меѓник на две епохи во светската историја, но и на два политички поредока - пресврт од монархија во република.

Како што е познато, овој пресврт бил само почеток на тектонските општествени промени што се одвивале во следните два века, најинтензивно во европските земји, САД, Канада, Австралија, Нов Зеланд. Сите тие промени воделе кон унапредување на човековите права и слободи, кон создавање постабилни политички системи, со јасна поделба на трите власти, како и изградба на демократски институции кои ги регулирале новосоздадените односи во граѓанскиот политички поредок.

Промените не оделе по права нагорна линија, туку имало многу падови и скршнувања, дури и регресивни поредоци создавани преку комунистички револуции или диктатури од различен вид.

Сепак, процесите на демократизација на политичките поредоци кулминирале кон крајот на 20-от век, особено по падот на комунизмот и социјализмот во Европа, кога огромен број земји во светот го прифатиле *либерално-демократскиот политички поредок*, како најдобар можен пример за граѓанска демократија. Тој се практикува на различни начини во различни земји, зависно од степенот на развој на демократските сили и граѓанското општество, но и од историската традиција и националните специфики и менталитет.

Семантички гледано, постои контрадикција помеѓу *либерализмот* и *демократијата* како идеологии. *Либерализмот* во својата оригинална форма се застапува за индивидуализам и ограничување на моќта на државата во поглед на поединецот. Од друга страна, *демократијата* е колективистичка идеологија, во која државата треба да ги заштити граѓаните и да им обезбеди права и слободи. Но, *либералната демократија*, како политички систем претставува еден вид компромис помеѓу либералниот индивидуализам и демократскиот колективизам.

Генерално, *либерално-демократскиот политички поредок* подразбира демократски и слободни избори на кои граѓаните избираат свои претставници во

парламентот како законодавна власт, која понатаму избира влада како извршна власт, со постоење независно судство како трета власт и со јасна поделба на надлежностите на трите власти; владеење на правото, гаранција на граѓанските слободи и слободата на здружувањето, како и услови за развој на слободно и активно граѓанско општество; постоење автономно политичко општество, економско општество и државен административен апарат за реализација на зацртаните цели на владата (Linz & Stepan, 1996). Овие автори се особено заслужни и за проучувањето на процесите на демократска транзиција во некои земји во последниве две-три децении, каде се прави премин од недемократски кон демократски поредок.

Една од карактеристиките на *либералната демократија се демократските избори* на кои учествуваат политички субјекти со своите програми, а граѓаните слободно гласаат. Правото на глас е највисокото право на секој полнолетен граѓанин, независно од полот, етничката и верска припадност, здравствената и социјалната состојба, сексуалната ориентација, возраста и др. Постојат држави каде граѓаните имаат обврска да гласаат и други, во кои гласањето е оставено на слободен избор на граѓаните.

Постојат главно два изборни модела - мнозински и пропорционален, со можни комбинации. Првиот е создаден во двопартиски систем и поддржува таков систем и при постоење повеќе партии, а го има во Велика Британија, САД и други земји произлезени од англиските колонии. Пропорционалниот изборен модел е поправичен и обезбедува соодветна застапеност на една политичка партија, според добиените гласови. Овој модел има повеќе варијации, зависно од распоредот на кандидатите на листите, начинот на пресметување на остатокот, можноста граѓаните да одбираат кандидати од партиската листа и сл. Пропорционалниот модел се среќава во поголемиот број држави во светот со либерална демократија.

Победува оној политички субјект, кој ќе освои повеќе гласови, по што тој формира влада. Значи, демократското владеење, граѓанската демократија, подразбира владеење на мнозинството граѓани, кои му ја делегираат својата моќ на оној политички субјект во кој имаат повеќе доверба.

Уставот е највисокиот правен акт со кој се регулира поделбата на властите во државата и од кој произлегува видот на државното уредување. Во поглед на поделбата на законодавната и извршната власт, начинот на избор, надлежностите и контролата, државите можат да бидат монархии (Велика Британија, Јапонија) или републики (Франција, Република Чешка); може да имаат претседателски систем (САД, Русија) или парламентарен (Италија, Македонија).

Во *либералната демократија* постои уставно дефиниран баланс на силите помеѓу различните власти и особено систем на контрола на извршната власт. Оваа контролна улога ја врши пред сè парламентот, но и граѓанскиот сектор, како контролор над сите власти. Целото функционирање на системот треба да овозможи *владеење на правото*, преку почитување на Уставот, законите и процедурите што од нив произлегуваат. Се обезбедува еднаквост на сите

граѓани пред законот, заштита на нивните права, но и повикување на одговорност во случај на прекршување на законите.

Во поглед на територијалната поделба на властите, државите може да бидат унитарни, федерални, конфедерални, унии. Според тоа, во една држава може да има вертикална поделба на власта на национална, локална и регионална/кантонална (во случај на федерации и други сложени државни творби).

Една либерално-демократска држава обезбедува највисоки стандарди за човековите права и слободи, гарантира право на говор и дејствување и организирање според сопствените убедувања. Во оваа смисла е особено важна улогата на медиумите, во кои уредувачката политика треба да биде објективна и независна, без говор на омраза и злоупотреба од страна на власта. Ваква држава обезбедува, исто така економски слободи и создавање силна средна класа, како основа за економски развој.

Последниве декади во економската пракса е воведено поинакво пресметување на економскиот развој на една земја. Тој не се вреднува само преку бруто-националниот доход, кој претставува просечна вредност, туку се пресметува *човековиот развој*, големина утврдена од Обединетите нации како мерка за благосостојба и напредок на едно општество. Оваа категорија е сложенка од различни параметри, преку кои се исцртува релјефно картата на благосостојба на граѓаните на една земја, со сегрегирани пресметки за разни категории граѓани според пол, возраст, статус, место на живеење, припадност на одредена специфична општествена група (во однос на етничка, верска или друга припадност).

Постојат автори политолози, како Фукујама (1992), кои сметаат дека со либералната демократија е постигнат врвот на еволуцијата на човештвото во политичкото организирање и функционирање на општеството, кој станува светски политички поредок. Тие го поврзуваат и пазарното стопанство и капитализмот, како врв на ефикасност и правичност во социоекономската сфера. Но, последната светска економска криза од 2009-та и европската должничка криза од 2010-та ги доведоа под знак прашање некои од основните постулати на либералната демократија, пазарното стопанство и капитализмот.

Она што во овој труд останува релевантно е фактот дека, настрана од отворените дебати во економската теорија, современите политолози не ги ставаат под знак прашање основните столбови на современиот демократски поредок, а пред сè структурата на политичкиот систем и неопходноста од постоење *граѓански сектор*, како функционален дел од секоја граѓанска демократија.

2.3. Споделување на власта

Граѓанската демократија, базирана на владеење на мнозинството, се покажала како неприменлива во мултикултурни општества што имаат длабоки расцепи вдолж етничките, јазичните и културните линии. Таквите **поделени**

општества имаат голем конфликтен потенцијал, поради што конфликтите треба навремено да се превенираат или да се решаваат со примена на **политички образец на споделување на власта (Power-Sharing)** помеѓу мнозинството и малцинството.

Изворот на конфликтот е самата малцинска положба на некоја група во општеството, која тешко може да ги обезбеди за себе правата и ресурсите што ѝ се потребни, зашто во секое мнозинско гласање, таа група е надгласувана и останува во малцинство. По правило, мнозинската група не е расположена да се откаже од привилегираната позиција, што создава фрустрации, недоверба во институциите, кои се водени од мнозинската група и може да доведе до политичка мобилизација на припадниците на малцинската група и до побуна против воспоставениот поредок. Ситуацијата станува уште покомплицирана ако се работи за повеќе културолошки различни групи, кои војуваат едни против други. Чувството на онеправданост поради неможноста да учествуваат во одлучувањето за нивниот живот може да се надмине само со преговори за тоа како да се направи прераспределба на политичката моќ и да се создадат и гарантираат услови во кои и малцинските групи ќе бидат дел од власта.

Овој образец е широко применет во последните три децении, посебно по крајот на Ладната војна и појавата на нови етнички идентитети или државни ентитети во повеќе земји во Европа, Азија, Африка и Латинска Америка. Неколку граѓански војни се завршени на ваков начин, со мировни преговори кои резултираат со измени во уставното уредување, избори и формирање влади на национално единство со споделување на власта помеѓу различните политички актери во земјите. Процесот на менаџирање на конфликтот обично се одвива со медијаторство од претставници на меѓународната заедница.

Концептот на споделување на власта е, според Тимоти Сиск (2003), всушност „браќ на демократските принципи со потребата да се менаџира конфликт во длабоко поделените општества“. Концептот обезбедува управувањето со државата да биде заедничко, со согласност од сите етнички групи, како и гаранции за соодветно политичко, општествено и културно учество и застапеност на сите во државните институции на сите нивоа. Според Сиск, „за **основни принципи на споделувањето на власта** традиционално се сметаат:

- 1. Големи коалициони влади во кои се застапени скоро сите политички партии;**
- 2. Заштита на малцинските права на групите;**
- 3. Децентрализација на моќта;**
- 4. Одлучување со консензус“.**

Политичкиот образец на **споделување на власта (Power-Sharing)** може да има главно два пристапа: **консоцијативен** и **интегративен**, според што се наречени и двата модела што се применуваат во праксата (Sisk, 2003:2). Во праксата има и многу подваријанти или мешани случаи, зависно од специфичните услови во дадената ситуација.

Консоцијативниот модел на споделување на власта (консоцијативна демократија, или договорна демократија, или консензуална демократија) е предложен од холандскиот политолог Аренд Липхарт (1968) во студијата за холандскиот политички систем. Тој го зема како позитивен пример на стабилна демократија, која се изградила според модел на споделување на власта помеѓу четири главни општествени групи, кои не биле поврзани со одредена територија: калвинисти, католици, социјалисти и други. Општествената поделба била толку длабока, што постоеле паралелни институции во сите области на живеењето (училишта, болници, универзитети, весници и сл.). Состојбите почнале да се менуваат од 1917 година, кога мнозинскиот изборен систем бил заменет со пропорционален и почнало да се применува споделувањето на власта.

Суштината на функционирањето на овој политички образец е во учеството во власта на сите главни етнички групи, претставени преку своите политички елити, со цел да се обезбеди стабилно одржувањето на едно поделено општество во безконфликтна состојба.

Липхарт го развил консоцијативниот модел во „Демократијата во плуралните општества“ (1977), при што дефинирал **четири клучни карактеристики** кои го определуваат:

- 1. Голема коалиција** - Елитите од сите општествени групи седнуваат заедно во власта, во заеднички интерес, зашто веќе осознале колку е опасна несоработката.
- 2. Заемно вето** - Потребен е консензус помеѓу групите за да се потврди мнозинското гласање по некое прашање. Заемноста значи дека малцинството не може да го блокира мнозинството. Ако во некој случај едната група ја блокира другата по некое прашање, тогаш во следна ситуација ќе се случи обратното.
- 3. Пропорционалност** - Претставувањето на секоја група е пропорционално на застапеноста на групата во општеството и тоа на секое ниво, не само во владата: во полицијата, во администрацијата и во сите други национални и граѓански сегменти од општеството.
- 4. Автономија** - Создава чувство на индивидуалност и овозможува различни локални закони што произлегуваат од специфичните културни потреби.

Липхарт (1991) **детално ги има разработено карактеристиките на консоцијативниот модел** со објаснување на начинот на функционирање на поединечни институции:

- коалициони влади, каде извршната власт е споделена помеѓу партиите, наместо да биде концентрирана во една партија; некои вакви влади се преголеми, со вклучување и на партии кои не се неопходни за парламентарно мнозинство;
- рамнотежа помеѓу извршната и законодавната власт;
- децентрализирана и федерална влада, во која регионалните малцинства имаат значителна независност;

- „разнородна“ дводомност, каде е многу тешко една партија да обезбеди мнозинство во двата дома; вообичаено едниот дом ги претставува регионалните интереси, а другиот националните;
- пропорционална застапеност, за да овозможи и малите малцинства да бидат застапени;
- организирани корпоративни интересни групи, кои претставуваат малцинства;
- крут устав, кој ја спречува владата да го смени без согласност на малцинствата;
- судска ревизија, која овозможува малцинствата да бараат судска преоценка на закони што ги сметаат за неправични;
- елементи на директна демократија, која овозможува малцинствата да спроведат или да спречат законска регулатива;
- пропорционално вработување во јавниот сектор;
- неутрален претседател на држава, монарх или некој со церемонијални обврски или, пак, индиректно избран претседател, кој се откажува од партиската припадност по изборот;
- референдуми се дозволени само за да им овозможат на малцинствата да блокираат некој закон, што значи дека тие мора да бидат граѓански иницијативи без принудно гласање;
- еднаквост помеѓу министрите во владата, каде премиерот е само прв меѓу еднаквите,
- независна централна банка, каде експерти, а не политичари ја водат монетарната политика.

Востановените критериуми од својата теорија Липхарт ги применил во истражувањата на политичките поредоци на триесет и шест земји, кои детално ги проучил и ги систематизирал во, веројатно, најзначајниот труд „Модели на демократија: Форми и начини на работа на влади во триесет и шест земји“ (1999). Тој креирал шема за постоење на, во основа, два вида политички поредоци: Вестминстерски и консензуален.

Вестминстерскиот поредок е типичен за Британија и англо-саксонските земји и има мнозински изборен модел, двопартиски систем, цврста поделба на власта на три столба и изразено централистичко уредување на државата (Липхарт, 1999:9-30).

Консензуалниот поредок е типичен за Швајцарија, Белгија, па и во една форма за Европската Унија и има пропорционален изборен модел, повеќепартиски систем, рамнотежа помеѓу законодавната и извршната власт, автономна судска власт, коалициона влада, децентрализација, федерализација, дводомен парламент, централна банка (Липхарт, 1999:31-48).

За самиот автор, Липхарт (1999:275), консociјативниот образец е применлив за секое општество со консензуална политичка култура, па смета дека

консензуалната демократија е „попријателска“ и „поблага“ за благосостојбата, грижата за животната средина, има помалку апсења, избегнува смртна казна, обезбедува странска помош, избира повеќе жени, ја намалува економската нееднаквост, има поголема излезност, создава позадоволни граѓани од политичкиот систем, избира лидери со ставови поблиски до граѓаните, ја зголемува одговорноста, ја минимизира корупцијата итн.

Консоцијативниот образец за решавање конфликти е употребен во многу земји и општества, со поголем или помал успех. Се смета дека според овој модел е постапено при склучувањето мировни договори во Босна и Херцеговина (Дејтонски договор, 1992-1995), во Северна Ирска (Договор од Белфаст, 1998), како и во Македонија (Охридски договор, 2001).

Постојат широки дебати во научната јавност околу примената на консоцијативниот образец. Главната забелешка му е дека е применлив само во општества со политичка култура за консензус, како Швајцарија, Белгија и Холандија, но не и за општества како Либан, каде војната се врати, по претходно постигнатиот мировен договор.

Според Сиск (2003:2), **консоцијативниот образец има сериозни проблеми**: елитите во големата коалиција можат да поттикнат конфликти за да ја зголемат својата моќ; малцинското или заемното вето може да ги засили етничките поделби во општеството, повеќе отколку што ќе промовира интеркултурна соработка; пропорционалната застапеност може позитивно да делува врз поделбите во општеството, но не го олеснува правењето мостови преку линиите на поделбата; автономијата или федерализацијата не ги поддржува различните групи да живеат заедно во мир.

Постојат, исто така, мислења дека федерализмот или автономијата присутен во овој модел ги јакне етничките поделби, преку јакнење на регионалните партии, па со тоа и го охрабрува етничкиот конфликт (Brancati, 2009).

Интегративниот модел на споделување на власта го промовира Доналд Хоровиц (1985), како политички образец за надминување на конфликтните ситуации во различни општества. Тој коментира дека консоцијативниот модел може да води кон враќање на етничките поделби, зашто, како што вели „големите коалиции не се пожелни, поради динамиката на внатрешетничкиот натпревар. Самиот акт на формирање на мултиетничка коалиција генерира интраетнички натпревар...“ Хоровиц (1985:349).

Констатира дека етничките партии ги продлабочуваат општествените поделби и го продлабочуваат конфликтот. Предлага политичките партии да се трудат да задоволат комбинација од социјални интереси, а не само етничките. Од друга страна, предлага и формирање мултиетничка владина коалиција, во која би се вклучиле различни групи, а која би се формирала предизборно. На ваков начин тој во пракса го решил случајот на Шри Ланка.

Во еден подоцнежен труд (1993:18-38) тој ги опишува како успешни и случаите со Малезија и Керала (држава во Индија). Во првиот случај, конфликтот се менаџирал преку делување на мултиетничка коалиција наспроти етнички

партии, а во вториот случај, преку повеќе мултиетнички коалиции кои се натпреварувале меѓусебно.

Хоровиц смета дека треба да се применат различни аргументи за да се поттикнат спротиставените општествени групи да учествуваат во менаџирањето или превенирањето на конфликтот.

Тоа може да биде лошото искуство од некој претходен конфликт, што им нанел огромна штета на сите групи; тоа може да биде избран модел кој ќе овозможи да се избегне мајоризација или да ги принуди водачите на групите да се однесуваат рационално за да ги добијат изборите; тоа може да биде територијалната автономија; тоа може да биде некој вид „награда“ за секоја меѓуетничка коалиција или пак, тоа може да биде, на пример, некој силен заеднички интерес како што е членството во Европската Унија? (Малеска, Христова, 2006:101).

Интегративниот модел „може да се нарече *центрипетализам*, бидејќи се обидува да менаџира централно-ориентиран спин во политичката динамика“ (Sisk, 2003:2). Генерално, **интегративниот модел ги има следниве карактеристики:**

- 1. Поттикнување на елитите и модерирање на масите за теми што прават етнички или расни поделби** - Претседател кој е тука за сите групи и врши модерирање и помирување (како Мандела).
- 2. Натпревар внатре во групите и модерирање помеѓу групите во изборите** - Предизборни мултиетнички коалиции и избран натпревар помеѓу различни мултиетнички коалиции.
- 3. Влијание на малцинството, не само присуство** - Федерализмот е начин да им се даде на сите малцински групи пристап до власта во различни региони; регионите служат како поле за тренинг за модерирање на национално ниво.

Но, и интегративниот модел има свои слабости: тешко се наоѓаат лидери кои ќе се издигнат над групите, тие не можат да се измислат; луѓето може да не сакаат да гласаат за кандидати кои не се од нивната заедница; политичките лидери и главните јавни личности можат да не сакаат да одговорат на поттикнувачкото модерирање, тврдејќи дека малцинското учество останува само симболично.

Централното прашање кое допрва треба да биде целосно истражено е под кои услови може споделувањето на власта, формите на консензуалната демократија, да еволуираат во пофлексибилни институции кои ќе го поттикнат помирувањето и поширокиот национален идентитет... Како можат крутите структури на споделената власт со време да дојдат до точка кога веќе нема да бидат неопходни гаранциите за групна безбедност што ги содржат во себе? (Sisk, 2003:2)

Заеднички критики за двата модела на споделување на власта остануваат: бирократизацијата, намалениот квалитет на демократијата, фокусот на етничкиот пристап и губењето на индивидуалните во морето на групни интереси.

2.4. Граѓанско општество

Граѓанскиот сектор е синоним со граѓанското општество, за кое постојат различни дефиниции и сфаќања. Ние ја прифаќаме дефиницијата од ЦИВИКУС (Клековски et al., 2011:17), според која граѓанското општество е:

...дел од општествениот простор надвор од семејството, државата и пазарот, кој е создаден од страна на индивидуални и колективни акции, организации и институции заради постигнување заеднички интереси.

Во Dictionary.com's 21st Century Lexicon, граѓанското општество е: 1) збир од невладини организации и институции што го претставуваат интересот и волјата на граѓаните и 2) збир на индивидуи и организации во општеството кои се независни од државата.

Невладините организации, пак, се здруженија на граѓани обединети за остварување заедничка цел, без притоа да остваруваат профит, поради што се нарекуваат и непрофитни организации.

Со оглед на тоа што причината за здружување на граѓаните во граѓанскиот сектор е заедничкиот интерес, во литература се сретнува и поимот *интересовни групи* (Мирчев, Христова, 2008:285), како групи што вршат застапување и лобирање во политиката.

Историски гледано, поимот *граѓанско општество* влече корени од античко време, од Аристотел, кој слободниот граѓанин го сметал за „*zoon politikon*“ (политичко/општествено животно), кој живее во содејство со другите луѓе во политичката заедница/државата, која ја нарекувал „*koinonia politiki*“. Во римската верзија на Цицерон, оваа заедница била преведена од грчки на латински како „*societas civilis*“. Овие термини за граѓанското општество биле употребувани за да опишат добро општество/држава (не се правела разлика помеѓу двата поима), во која преку правила се доаѓа до благосостојба за граѓаните.

Средниот век и феудализмот ги замениле хуманистичките филозофски размисли за местото на граѓаните во општеството со други теми и приоди, во кои било јасно одредено кој владее и кој е подреден, сето тоа под будното око на црквата и нејзините строги канони.

Концептот за *граѓанско општество* се појавил во 18-от век, со едно значење, за да помине различни толкувања сè до 80-те години од 20-от век, кога се појавил со друго значење во борбата со комунистичките режими во Југоисточна Европа, а во денешно време е актуелен во сите демократски општества.

Имено, Хегел ја дал првата либерална дефиниција на граѓанското општество (*bürgerliche Gesellschaft*) како форма на пазарно општество спротивставено на државните институции, коешто постои во едно модерно капиталистичко општество и ги изразува индивидуалните права и приватната сопственост. Германскиот филозоф го сметал како „систем од потреби“, кој е „помеѓу семејството и државата“ (Wood, 1991).

Класичниот француски либерален мислител и политичар Алексис де Токвил од 19-от век за првпат го поврзал граѓанското општество со демократското политичко општество (Zaleski, 2008).

Карл Маркс на почетокот од 20-от век на свој начин ја преобразил идејата на Хегел за поврзаноста на граѓанското општество со капитализмот, тврдејќи дека тоа е од интерес на буржоазијата и база, или „суперструктура“ за продуктивните сили и социјалните односи (Edwards, 2004:10).

Граѓанското општество на различен начин го толкуваат левите и десните (неолиберални) мислителите. За левите, тоа е многу значајно во борбата на граѓаните против државата и пазарот, овозможувајќи на демократски начин да се влијае врз државата. За неолибералите, тоа претставува орудие за борба против комунистичките и авторитарните режими (Ehrenberg, 1999:208).

Токму овој неолиберален пристап бил искористен од опозицијата во повеќе комунистички земји на Југоисточна Европа во 80-те години од минатиот век за борба против системот и за демократска преобразба. Еден од најпознатите дисиденти на таа борба е чешкиот писател, подоцна и политичар, Вацлав Хавел, кој разработил и теоретска подлошка за борба против тогашниот недемократски систем, користејќи ги термините „моќта на немоќните“, „независни граѓански иницијативи“ и „антиполитика“, сè со цел да се мобилизира и да се покаже силата на граѓанството (Havel, 1978). Токму овој есеј има одиграно многу важна улога како поттик за опозициони движења од тоа време, меѓу кои и за граѓанското движење на отпорот против комунистичкиот систем во Полска - „Солидарност“.

Во следната деценија, во 90-те, граѓанското општество доживеало натамошна трансформација и на теоретски и на практичен план - тоа станало „трет сектор“ кој заменува дел од функциите на државата, од една страна, но и учествува во демократизацијата на земјите преку непосредно учество на граѓаните и граѓанските групи со различни интереси.

Конечно, тоа се етаблирало и на формален начин како клучен играч на општествената и политичката сцена, преку формирање специјални тела при Обединетите нации, Европската Унија и други организации и институции, како и со законско регулирање на односите во самите држави, но и на меѓународен план.

Од аспект на теориски пристап, не постои една прифатена дефиниција за граѓанското општество, посебно за односот кон државата. Напротив, постојат сосем различни гледишта - од нужна спротивставеност со државата, преку коегзистенција и замена на некои нејзини функции (посебно во социјалниот, здравствениот и образовниот сектор), сè до неизбежна поврзаност со државата, која ја создава и ја гарантира правната рамка за слободно функционирање на граѓанското општество.

За филозофот Гелнер (1995:32-55) граѓанското општество е повеќе од збир на невладини организации, кои се независни и доволно силни да држат рамнотежа со државата, без да ја парализираат нејзината улога на арбитер помеѓу групните интереси и чувар на внатрешниот мир.

За авторите Розенблум и Пост (2001:8) нема дилема дека е подобра ограничена, отколку слаба држава:

Без држава, резултатот е анархија, приватно угнетување, или приватно присвојување на заеднички ресурси. Ниту индивидуалните, ниту колективните права, значат нешто без силата на законот.

Суптилноста и важноста на овие односи многу добро ја отсликува Хабермас (1996:360), за кого односот помеѓу државата и граѓанското општество е камен-темелник за демократијата.

Еден од првите проучувачи на граѓанското општество во Македонија, Ило Трајковски (2005), го користи терминот „граѓанско содружништво“ и ја објаснува неговата почетна структура и начин на работа, од каде произлегуваат и некои „етикети“ и предрасуди за него до денешен ден:

Појавата на современото граѓанско содружништво кај нас имаше два извори. Првиот го сочинуваа структурите и субјектите на доброволно здружување и организирање кои постоеја и пред појавата на Република Македонија како самостојна и суверена држава. Вториот е граѓанското здружување и организирање кое настана како резултат на настојувањето да се покријат теми и области од општествениот и од индивидуалниот живот кои новата демократска и либерална држава ниту можеше ниту требаше да може да ги покрива. Вторите дејствија и активности, односно нивните актери беа помагани од западни владини и невладини организации. Во тој момент треба да се бара изворот на низата контроверзни одредувања на местото на граѓанското содружништво во општествениот, а особено во политичкиот развој на земјата. Такви се, на пример, често користените етикети за граѓанското содружништво како „невладино“, односно „антивладино“, „неполитичко“, односно „антиполитичко“, независно или алтернативно, односно „петта колона“, итн.

Различните пристапи при дефинирањето на опфатот на граѓанското општество, според Клековски (2010б) можат да се сведат главно на: **емпириски**, кој ги прифаќа сите организации, независно од областа на делување; и **нормативен**, кој бара почитување на позитивни вредности, како ненасилство, толеранција и сл. Според ориентацијата, граѓанското општество може да има **услужна ориентација**, која значи преземање дејности од државата во процес на приватизација на услугите; и **улога на чувар**, што подразбира контрола и проверка на државните и пазарните сили. Нормативниот пристап може, од своја страна, да биде: **неолиберален**, со стремез за минимизирање на државата и **активистички**, со стремез за редистрибуција на моќта.

Разликите во толкувањето и теоретското промислување на граѓанското општество произлегуваат од повеќе фактори: идеолошката матрица на толкувачот, историскиот момент, географскиот и геополитичкиот контекст, познавањето на материјата, личното искуство, сè до личниот интерес или оној на групата на која ѝ припаѓа некој автор. Граѓанскиот сектор стана премногу важен за состојбите во една земја или регион, за да биде од некого прескокнат или потценет, па интересот за темата е разбирлив.

2.5. Концепт на интеркултурен дијалог

Интеркултурализмот е, за разлика од мултикултурализмот, кој е веќе преточен во политички образец, сè уште на ниво на политичка идеологија. Тој е нова политичка идеологија, како одговор на проблемите со мултикултурализмот. Тука се мисли пред сè на проблемите со етнизацијата на државата, самоизолацијата на малцинските заедници, постојаната нестабилност и фрагилност на општеството, како и стремежите за поблага или подлабока форма на поделба на државата.

Поради сево ова интеркултурализмот инсистира на отворена комуникација и дијалог меѓу различните култури, при што би се развила заедничка граѓанска култура, што ќе се базира врз слободата, демократијата и универзалните човекови права.

Од тие причини УНЕСКО, како организација на Обединетите нации за заштита на културата, посветува големо внимание на различните аспекти на интеркултурниот дијалог. Во 2005 година ја усвои *Конвенцијата за заштита и промоција на различното културно изразување*, што е директна поддршка за интеркултурализмот. УНЕСКО промовира нови стратегии и поддржува многубројни проекти ширум светот. Дел од нив, посветени на Арапскиот свет, се претставени во изданието под наслов: *Нови основи за интеркултурен дијалог* (2008).

Интеркултурализмот бара *индивидуални права за секого, без дискриминација, со интеракција на различните културни групи во општеството*. Тоа значи отвореност да се слушне мислењето на другиот, да се прифати предлог од другиот, отворен дијалог и размена на искуство. На тој начин се создава поголема блискост помеѓу припадниците на различни културни групи, подобро разбирање и прифаќање на културата на другиот и конечно, заедничко социјализирање и интегрирање во општеството.

Интеркултурализмот бара сличности заради подобра соработка, а ги почитува и ги толерира разликите - и во приватната и во јавната сфера. *Највисок принцип му е почитување на заеднички устав и фундаментални права и обврски, без исклучок, заради силно интегрирано демократско општество*.

Многу е деликатна улогата на државата во овие процеси, како што објаснува канадскиот политолог Џозеф Каренс (2000), кој посебно ги проучува имигрантите и нивната културна интеракција со мнозинската култура во која доаѓаат:

Развојот на заедничка култура не може да биде официјално инструиран поради тоа што културите не се развиваат на таков начин, но исто така и поради тоа што на ниедна држава не треба да и се довери таква моќ. Но, поради тоа што заедничката култура е витално битна за единството и стабилноста на мултикултурното општество, како и за добрите односи помеѓу неговите членови, државата не може да остане ни незаинтересирана. Дури и повеќе, културната неутралност или *laissez faire* ја привилегира

доминантната култура и не обезбедува еднаквост на моќ, ресурси и друго што е потребно за искрена интеркултурна интеракција. Ако владата не интервенира директно во интеркултурната интеракција и не влијае врз нејзиниот исход, таа ќе обезбеди интеракцијата да се одвива при услови на нееднаквост. Таа не треба да биде културно неутрална или индиферентна, туку треба да ги охрабрува сите културни гласови да учествуваат во заедничкиот дијалог.

Овој пристап го застапува и Бику Парек (2000:222), кој го цитира Каренс и додава:

Што се однесува до приватниот домен, развојот на мултикултурно создадената заедничка култура бара развиено граѓанско општество кое обезбедува обилни можности за различните културни заедници да се сретнат и да ги следат заедничките културни, економски и други интереси на редовна и релаксирана основа. Таквите заеднички проследувања прават тие да се навикнат едни на други, да го зголемат меѓукултурното разбирање и доверба и да изградат способности потребни да преговараат и живеат со нивните нерешени разлики. Тие исто така коваат врски на меѓукултурни пријателства и заеднички материјални интереси и овозможуваат полесно да го носат товарот на повремени неразбирање и иритација што се случуваат во повеќето интеркултурни судири.

Како јавна политика, концептот на интеркултурен дијалог е предложен и прифатен од 47 држави-членки на Советот на Европа, преку усвојувањето на Белата книга на интеркултурниот дијалог (2008:4), во која се прокламира:

Ако треба да се создаде европски идентитет, тој ќе се базира врз споделени фундаментални вредности, почитување на заедничкото наследство и културната различност, како и врз почитување на еднаквото достоинство на секој поединец. Интеркултурниот дијалог треба, во оваа смисла, да одигра важна улога. Тој ни овозможува да ги спречиме етничките, верските, јазичните и културните разлики. Тој ни овозможува да тргнеме напред заедно, да се занимаваме со нашите различни идентитети конструктивно и демократски, врз основа на споделени универзални вредности.

Овој документ дава насоки како „интеркултурниот дијалог може да помогне да се испочитува различноста со задржување на социјалната кохезија“ (2008:5) и на крајот заклучува (2008:51):

Интеркултурниот дијалог е значаен за градењето нов социјален и културен модел за Европа која брзо се менува, овозможувајќи му секому кој живее во нашите културно различни општества да ги ужива човековите права и фундаментални слободи. Овој нов модел е дело што се развива и е дело на многумина. Тој вклучува широки одговорности за јавните авторитети на сите нивоа, за граѓанските организации и за сите чинители.

3.

РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА – ИСТОРИСКИ КОНТЕКСТ И РАЗВОЈ НА ГРАЃАНСКОТО ОПШТЕСТВО

3.1. Развојниот пат на македонското мултикултурно општество

Република Македонија има мултикултурно општество поради тоа што во неа постојат и коегзистираат повеќе заедници или групи со свои специфични култури, како и во повеќето земји во светот. Тоа е резултат на различни историски движења, политички владеења, социолошки процеси, демографски и други фактори. На нашата територија во неколку наврати имало и поголеми населувања однадвор.

Врз оформувањето на конечната етничка композиција на Македонија, битно влијаеле процесите на колонизација на турско, албанско и српско население, процесот на исламизација, како и миграциите на населението, условени од најразлични фактори (Цветанова, 2007:91).

Составот на нашето општество се менувал низ времето, а попрецизно може да се следи последниот век, иако со различни параметри. Треба, пред сè, да се земе предвид дека Македонија, како поширок етнокултурен ентитет од сегашната Република Македонија, била регион во Отоманската Империја, па постојат вкупни податоци во отоманските тефтери. Значи, параметарот територија не може сосем прецизно да се исцрта и да се извлечат сосем прецизни податоци по таа основа.

Друга специфика е различниот третман на етнокултурните карактеристики низ времето. Имено, со доаѓањето на Отоманската Империја на Балканот и завладувањето и на Македонија, во 14-от век, се воспоставил специфичен политички систем на управување, т.н. *милетски систем*. Според него, населението во целата империја било поделено не по националност, туку по религија. Секоја религиска група што била признаена, имала право на практикување на своите обичаи, јазик и култура, под услов да ја признае безпоговорно власта на султанот. Со оглед на фактот дека Отоманската Империја била високо организирана политичка структура со свој административен апарат и документација, постојат записи за целото нивно владеење низ целото царство. За жал, Република Македонија нема доволен број соодветно образовани кадри што го владеат старотурскиот јазик, па многу мал дел од тие богати турски архиви се досега проучени.

Во оваа прилика би ги цитирале познатите прегледи на население во Македонија според вероисповед и според народност од Марија Ташева од трудот „Етничките групи во Македонија“ - Историски контекст (1997:53, 51):

Табела 1: Структура на населението по вероисповед според пописите од 1900, 1921, 1991 и 1994 година

Година на пописот	Православни во %	Муслимани во %	Католици во %	Останати во %
1900	60.71	36.28	-	3.01
1921	65.37	33.50	0.27	0.86
1991	66.66	30.06	0.49	2.79
1994	66.30	30.00	0.40	3.30

Извор: К'нчов, цит. дело; Попис становништва Краљевине Југославије, цит. дело; Статистички преглед бр. 226, завод за статистика, Скопје; Население, домаќинства, стано-ви, земјоделски стопанства, Книга I, 1994.

Табела 2: Структура на населението по народност според пописите од 1948 до 1994 година

Население во %	1948	1953	1961	1971	1981	1994
Македонци	68.50	66.00	71.20	69.30	67.00	66.60
Муслимани	0.10	0.10	0.20	0.10	2.10	0.80
Албанци	17.10	12.40	13.00	17.00	19.80	22.70
Турци	8.30	15.60	9.40	6.60	4.50	4.00
Срби	2.60	2.70	3.10	2.80	2.30	2.10
Роми	1.70	1.60	1.50	1.50	2.30	2.20
Власи	0.80	0.70	0.60	0.40	0.30	0.40
Други	0.90	0.90	1.00	2.30	1.70	2.00
Вкупно	100	100	100	100	100	100

Извор: Статистички преглед бр. 139, Соопштение 2, декември 1994 година, стр.32.

Табела 3: Структура на населението по национална припадност според пописот од 2002 година

Население во %	2002
Македонци	64.18
Албанци	25.17
Турци	3.85
Роми	2.66
Срби	1.78
Бошњаци	0.84
Власи	0.48
Други	1.04
Вкупно	100.00

Извор: *Попис на населението, домаќинствата и становите 2002, Книга XIII, стр. 34.*

Од Табелата 1 се гледа дека соодносот на христијанското, спрема муслиманското население се движел околу 2/3 спрема 1/3 во текот на цел еден век. Во христијанското население најголемиот ентитет бил македонскиот, кој во различни владеења, различно бил нарекуван во официјалните документи. Се забележува благо намалување на бројот на муслиманите од 36,28% во 1900-та, на 30% во 1994-та година. Ова се должи на големите преселби на Турците и исламизираниите Македонци во 50-те и 60-те години на минатиот век, под влијание на политиката на Ранковиќ. Тогашната Федеративна Народна Република Југославија склучува договор со Република Турција за обесштетување на Турците, на кои им било понудено да се иселат во Турција. Овој процес бил стимулиран од југословенската политика, по што се иселиле голем број, не само Турци, туку и други југословенски граѓани со исламска вероисповед.

Во Табелата 2, се гледа попрецизно етничкиот состав на државата во последните 60-ина години, откако се наоѓа горе-долу во овие граници. Македонското население се движи од 68,5% во 1948-та, до 66,6% во 1994 година, со тенденција на благо опаѓање. Најголем пик има во 1961-та, кога стигнува до 71,2%,. Најголеми промени има кај турското и албанското население, што е последица на различно искажување на дел од населението како Турци, Албанци или Македонци, во различни периоди, но и поради големата миграција во

Турција. Така, има голем пад на декларирани Турци и пораст на декларирани Албанци. Останатите етнички групи сосем благо варираат и се главно во истите граници.

Во Табелата 3, се забележува натамошно намалување на македонското население, кое во 2002 година изнесува 64,18%, а значително зголемување на албанското население до 25,17%. Намалено е и турското и српското население, а зголемено ромското. За првпат се појавува графа за Бошњаци, како резултат на балканските миграции.

Во однос на јазикот што го говорат, во пописот од 1994-та, 70% се изјасниле за македонскиот јазик, а 21% за албанскиот (Ацески, 2002:226).

Анализирајќи го односот помеѓу различните етнички и верски групи во Македонија, може да се каже дека за време на османлискиот период постоела верска толеранција, со комуникација на пазарот, но без мешање на приватен план. Мултикултурното општество било релативно толерантно поделено општество, каде точно се знаело кој е владетел, а кој „раја“. Во таа смисла биле привилегирани сите припадници на исламот, независно од етничкото потекло.

Подоцна, со менување на владетелите во Македонија по Балканските војни и по Првата светска војна, кога земјата ги добила главно денешните граници, се менува привилегираниот слој, а се појавуваат тензични состојби помеѓу групи кои се изјасниле дека припаѓаат на одредена етничка група (независно дали се работи за вистинско различно потекло, или само за различно изјаснување под притисок или од интерес). Доаѓа до драматични судири помеѓу роднини, дури и браќа, кои застанале зад различни денационализаторски политики, што ги довело до ситуации да се борат еден против друг, на различни страни на фронтот. Тоа се децениите на почетокот на векот, се до 1941 година.

Со почетокот на народноослободителната антифашистичка борба, македонскиот народ масовно се вклучи во неа и со голем ентузијазам, за да извојува конечно слобода и своја држава и ги прифати како соборци сите припадници на другите етникуми кои живееле во Македонија и ја бранеа својата држава. Таа четиригодишна борба беше период на човечко приближување на различните, обединети околу заедничката кауза.

Во рамките на Социјалистичка Федеративна Република Југославија, мултикултурализмот во целата федерација, па и во Македонија, заживеа како еден од столбовите на новото општество, но под името *братство и единство*. Граѓаните беа еднакви пред законот, независно од вера и нација. Низ заеднички ударнички акции за изградба на разурнатата држава се создаваше нов идентитет и чувство за припадност на една поголема целина.

Хетерогеноста или етничкиот диверзитет за време на социјалистичка Југославија беа „соодветно менаџирани“, како што вели Али Пајазити (2013:2)

и додава:

Така, иако никогаш немаше комплетна социјална кохезија и интеракција помеѓу различните етницитети, под знамето на мотото братство и единство

имаше системска јачина што не дозволуваше ескалација на национализмот, сите проблеми беа смрзнати, т.е. ставени во фрижидер. наспроти разните латентни натегања врз национална основа, особено помеѓу реално посилните фактори, немаше наплив на манифестни конфликти.

Ова се оценки за големите бројки и за глобалните трендови, но во таа мирна коегзистенција имаше многубројни јадра на незадоволство и неправда, создадени поради наметнувањето на комунистичкиот поредок, хегемонијата на побројните народи во одредени републики (или на најбројниот на ниво на држава), како и поради отсуството на плурализам на мислење и делување. Всушност, токму тие „јадра на незадоволство и неправда“ подоцна, по смртта на Јосип Броз Тито, ја креираа критичната маса за тектонски промени во Југославија, кои доведоа до нејзиното распаѓање преку крвави меѓуетнички војни.

Говорејќи конкретно за социјалистичкото мултикултурно општество во Македонија, истиот автор, Али Пајазити, родум од Скопје, вели:

Македонците, кои го имаа во свои раце државниот апарат и кои ја сметаа државата за национална, се обидуваа на разни начини да ја покажат својата супериорност. Нивниот монопол врз државата и идеологијата, секогаш со сила, истовремено ја поддржуваше или демонстрираше силата на постариот брат. Така разликата растеше бавно, но сигурно и две суб-општества беа формирани и живееја едно покрај друго, но никогаш заедно.

Овој дискурс не го споделува еден друг автор, исто така скопјанец, Петар Атанасов (2003:141), кој му посветува цело поглавје на т.н. *чаирски мултикултурализам*. Напротив, анализирајќи го начинот на живот и комуникацијата помеѓу млади и постари граѓани на поранешната скопска населба Чаир, каде живееле луѓе староседелци со различно етничко и верско потекло, тој заклучува дека постоело искрено мултикултурно живеење заедно, низ детски игри, комшиско дружење и работење. Тоа го објаснува со повеќе фактори кои влијаеле:

...Македонското општество во тоа време беше интегрирано општество; во општеството не се случуваа големи историски промени; македонската група не беше загрозна од другите групи; граѓаните имаа еднаков статус и привилегии; економскиот статус на луѓето беше безмалку идентичен; класното беше основна категорија на идентитетот; различните култури беа третирали како богатство, а не извор на конфликти; луѓето беа третирали како индивидуи, а не како групи; индивидуалните способности беа основен услов за успех; во јавната сфера македонските симболи беа доминантни.

Ова рашомонско сеќавање на двајца скопјани на слична возраст, а со различно етничко потекло, што води кон различни анализи и различни заклучоци, е илустрација за постоењето на паралелните светогледи, ако не светови. Зашто, и оние што живееле и се дружиле заедно, не го гледале секојдневието на ист начин. Затоа им останале различни сеќавања, кои подоцна ги вообличиле во соодветни политички погледи, дела и акции.

За „паралелните светови“ на исто подрачје се сеќава и Бујар Љума (2010:80), опишувајќи ја состојбата во Македонија во 1999 година, кога се обидел преку театарска претстава да ги изрази своите чувства:

Овој Рашомонски ефект во перцепцијата на историјата беше нешто многу природно за мене и заедно со група млади актери сметавме дека ова ќе биде шанса да зборуваме низ театарот за овие „реалности“.

За разлика од албанската етничка заедница, која од 1961 година наваму, е најголемата етничка заедница во Македонија по Македонците (13%), другите етнички заедници немаат толку различно видување и доживување на мултикултурното македонско општество. Нивните ставови се многу поблиски до ставовите на Македонците, исто како и нивната отвореност за комуникација со претставниците од другите етнички групи. Тоа се гледа од многубројните истражувања на јавното мислење во поглед на прашања што го одредуваат односот на граѓаните кон државата и едни кон други, спроведувани во еден повеќееденесенски период. Најтемелно проучување и анализа на овие важни теми има правено Центарот за етнички односи при Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања од Скопје, раководен од Емилија Симоска.

Забележлив е тренд на затворање во својата етничка група и радикализирање на ставовите низ годините, што е во директна корелација со зголемувањето на нивниот број во земјата, како резултат на доселувања од Косово и природен прираст. Оваа појава е позната и од социолошката теорија што ја обработува Allport (1979:221). Тој набројува десет услови за појавување негативни етнички предрасуди во едно општество, кои се предуслов за меѓуетнички конфликт. Меѓу тие услови се: хетерогеност на социјалната структура, рапидна социјална промена, непознавање и бариера во комуникации, малцинска група во пораст, директен натпревар и др.

Во секој случај, за разлика од повеќето други републики од бившата федерација, *Република Македонија влезе мирно во самостојност*, што оди во прилог на оценката дека македонското мултикултурно општество, сепак, имало доволно кохезија за да влезе цело во новата државна формација. Таа кохезија се потпира на позитивни искуства од интеркултурната комуникација, за која пишува и Ѓулумсер Касапи (2013:194), проучувајќи го семејниот живот кај Албанците и Македонците:

На рамништето на взаемната интеркултурна комуникација на македонското и албанското во Република Македонија, се респектираат взаемно особеностите и посебностите и кај едните и кај другите, без да се забележат големи разлики, особено при взаемните перцепции на едните кон другите и обратно.

Но, мирниот почеток во 1990, не продолжи во мирно градење на македонската држава, туку започна отворен процес на етничка мобилизација на Албанците во Република Македонија, кои се организираа на различни нивоа, се поврзаа со свои сонародници надвор од земјата и почнаа систематска борба за промена на политичкиот поредок. Во првите десет години самостојност на

мнозинството Македонци нивните заложби им звучеа нејасно и неприфатливо, па очекуваа нашето општество да продолжи понатаму на ист начин.

Во тесни научни и интелектуални кругови, пак, почнаа дебати на тема мултикултурализам. Такви дебати се водеа и во рамките на проектот *Комши-капиџик*, модериран од Бранислав Саркањац (2000:37):

Комши-капиџик е слика на дијалог на тие што делат заеднички животен простор. Комши-капиџик значи тие што живеат еден до друг повторно да го отворат тоа вратиче на директна комуникација...

Ферид Мухиќ го поставува темелното прашање до претставниците на сите културни групи што живеат во земјава:

Како ефикасно да функционираат како полнокрвни претставници на сопствениот културен и аксиолошки идентитет, а притоа да најдат заедничка стратешка основа, со која пред надворешните влијанија ќе се легитимираат како единствена заедница на економски, духовни, политички интереси (Саркањац, 2000:24).

Теута Арифи предлага начин како да се остварува концептот на мултикултурализам во стварноста и вели:

Концептот за мултикултурализмот во Македонија ќе остане апстрактен доколку не се разгледа културната комуникација на планот на вредностите на двете културни заедници (на Македонците и Албанците), особено на оние вредности остварени на македонски и на албански јазик (Саркањац, 2000:87).

Никола Гелевски се заложува за свесно вложување во мултикултурно општество:

За да се обидеме барем колку-толку да го одржиме психичкиот и физичкиот виталитет на општеството, потребно е да се креира една многу пофлексибилна и поинтегративна културна политика, но не само на владино ниво, туку пошироко во општеството, на многубројни пунктови, почнувајќи од основното образование до медиумите, потребно е да се изврши тој мултикултуралистички (во суштина демократски) пресврт (Саркањац, 2000:99).

Надвор од овие отворени дискусии на интелектуалци, на политички план не се менаџираше соодветно насобраниот негативен набој кај Албанците, па тие, со помош од сонародници од Косово, започнаа воен конфликт во Македонија на почетокот на 2001 година. Конфликтот траеше 6 месеци, со потпишување мировен договор, т.н. Охридски рамковен договор на 13. август 2001 година. Овој договор подоцна се преточи во Уставот на Република Македонија и се имплементира преку редица закони.

Така, македонското мултикултурно општество доживеа силна траума и доби назив - постконфликтно општество. Му требаше децениско опоравување, за што се применија серија мерки и активности, организирани најмногу преку невладиниот сектор, а поддржани од властите на национално и локално ниво, но и од меѓународната заедница, која беше гарант за мирот и стабилноста.

Република Македонија преку конфликтот во 2001 година се вброи во земјите со постконфликтни општества од поранешна Југославија. Покрај ова, нашата држава го поминуваше и тешкиот период на општествено-политичка транзиција, како и останатите држави од поранешниот комунистички блок. Оваа транзиција беше тешка и болна за сите земји, кои сериозно заостануваа зад т.н.-те западни демократии во поглед на демократијата, економскиот развој и стабилноста.

Поради сето тоа од Европската Унија и САД беше инициран Пактот за стабилност на Југоисточна Европа, по примерот на некогашниот Маршалов план. Тој содржеше три компоненти, претставени преку три работни маси: за демократија и човекови права; за економска обнова, развој и соработка; и за безбедност. Во рамките на секоја маса постоеја неколку работни групи, според тематски области. На Првата работна маса за демократија и човекови права, се формираше Работна група за родова рамноправност, т.н. Gender Task Force (GTF), кој опфати 12 земји и чие влијание беше многу големо и ефективно, успевајќи драматично да ги смени состојбите во поглед на вклученоста на жените во политиката. Со тоа сериозно придонесе во демократскиот развој на сите овие општества.

Во Република Македонија активностите за оваа меѓународна иницијатива се реализираа преку широка новоформирана мултикултурна женска мрежа што се нарече Македонско женско лоби. Работата, влијанието и резултатите на оваа мултикултурна женска мрежа се тема на научна обработка во овој труд, преку студија на случај.

Пактот за стабилност, како алатка за демократизација, економско зајакнување и стабилизација на новите демократии, не беше подеднакво успешен во секоја компонента и во секоја земја, но општа е согласноста дека една од најуспешните компоненти беше Работната група за родова рамноправност, односно Gender Task Force. Тоа се должеше пред сè на големиот ентузијазам на жените од различните земји вклучени во него, кои во овој меѓународен чадор видоа долго очекувана шанса да се чуе нивниот глас и да добијат можност да станат дел од политиката, а со тоа директно да учествуваат во демократската транзиција на својата земја.

3.2. Градењето на мултикултурен образец во Република Македонија

Мултикултурализмот, употребен во политичка и нормативна смисла, значи политичко уредување во кое со правни норми се обезбедува заштита, негување, или промоција на различните култури во едно мултикултурно општество. Степенот на важност кој ќе му се даде на културниот идентитет на една или повеќе групи во општеството, како и опсегот на групни права и привилегии, е резултат на внатрешен политички договор помеѓу групите. Ваков **мултикулту-**

рен образец, за првпат е воведен во Канада во 70-те години од 20-от век, за да се спречи одвојувањето на претежно франкофонската покраина Квебек.

Разгледувајќи го македонското општество во времето кога Македонија, како поширок етнокултурен ентитет, била регион во Отоманската Империја, може да се каже дека постоело мултикултурно општество, кое било релативно толерантно поделено општество, со привилегии за припадниците на исламот. Начинот на функционирање на општеството бил наметнат од страна на владетелите од Отоманската Империја, без прашување и договарање со православното и другото население во Македонија. Сличен третман се повторил и со другите владетели на делови од Македонија во периодот до завршувањето на Втората светска војна.

Отпорот кон владетелите на македонското население и стремезот на македонскиот народ да формира своја држава, во која нема да биде дискриминиран, се изразиле со многубројни побуни и востанија, од кои најзначајни се **Разловечкото во 1876 година, Кресненското во 1878 година и Илинденското во 1903 година. Истовремено работеле и многубројни здруженија и иницијативи на македонски интелектуалци кои воделе културно-просветна и дипломатска борба** во земјата и надвор од неа, во разни дипломатски центри, градејќи го македонскиот национален идентитет и создавајќи национална програма за идната држава, по примерот на другите европски народи. Како што наведуваат Димитар Мирчев и Лидија Христова (2008:324):

Постојат повеќе историски и правно-политички документи кои ја зацртуваат физиономијата и карактерот на таа држава: Правилата - Уставот на Македонскиот востанички комитет во Кресненското востание, 1878 г., Уставот за државно уредување на Македонија, на Македонската лига од 1880 г., Манифестот на Крушевската Република од август 1903 г., Окружницата на Серскиот комитет на ВМРО од 1905 г. и многу други документи.

Независно од концепциските разлики на различните документи во поглед на патот како да се дојде до сопствена држава и начинот на нејзиното политичко уредување, во истиот труд се наведува (2008:325):

...во најмногу документи, апсолутно преовладува концепцијата на Македонија како независна и национална држава, како граѓанско-правна држава, како држава што ги почитува и унапредува човековите граѓански права и слободи, како држава со демократски политички поредок.

Со ваков пристап кон уредувањето на идната држава е донесена и **Декларацијата за основните права на граѓанинот на демократска Македонија, усвоена на Првото заседание на АСНОМ на 2 август 1944 година**, каде се декларира целосна граѓанска рамноправност на мнозинскиот македонски народ со „националните малцинства“. Тогаш е прогласена независна и суверена демократска Македонија, која се здружува во југословенската федерација.

Република Македонија живее со вграден мултикултурен образец во своето политичко уредување уште од времето на поранешна Југославија, кога самата федерација, Социјалистичка Федеративна Република Југославија

(СФРЈ), донела Устав на СФРЈ во 1963 година, со кој „правата на народностите“ биле загарантирани, како што пишува Ташева (1997:143):

Во членот 43 од Уставот стои дека на секоја народност, која е национално малцинство, и се гарантира правото слободно да го употребува својот јазик, да ја развива својата култура и поради тоа да основа организации и да ужива други со уставот утврдени права. Во однос на употребата на јазикот, во продолжение на истиот член се вели дека во училиштата за припадниците на поедините народности наставата се врши и на јазикот на тие народности.

Со Уставот на СФРЈ од 1974 година републиките добиле извесни елементи на суверенитет, а малцинските права се продлабочиле, како што пишува Цветанова (2007:97):

...основните права се загарантирани со посебен член - на граѓанинот му е загарантирана слободата на изразување на припадноста на народот и слободата на употребата на својот јазик и писмо (член 170). Истиот член ги санкционира и недозволените дејности, односно дејностите кои ги загрозуваат овие права - противуставно и казниво е секое пропагирање или спроведување на национална нерамноправност, како и секое разгорување на национална, расна или верска омраза и нетрпеливост.

Уставните одредбите за малцинските права од СФРЈ се преточиле и на ниво на републики, како што пишува Докмановиќ (2005:37):

Положбата на малцинствата во рамките на СР Македонија е регулирана со Уставот на СРМ од 1974 година, во кој Македонија е дефинирана како држава на македонскиот народ, на албанската и турската народност. Овој концепт е заменет со амандманот LVI од 1989 година на Уставот на СРМ од 1974 година, со кој албанската и турската народност престанаа да бидат конституенси на македонската држава и истата беше дефинирана како национална држава на македонскиот народ.

По мирното раздружување од СФРЈ, Република Македонија спроведе **Референдум за независност и на 17 септември 1991** година ја донесе **Декларацијата за независност**. Врз основа на тој акт, на 17 ноември 1991 беше донесен **Уставот на Република Македонија (1991)**. Мирчев и Христова (2008:338) го истакнуваат граѓанскиот карактер на така дефинираната држава:

...таа се определува како модерна, правна, демократска, социјална држава заснована на граѓански концепт. Базирајќи се на концептот, вредностите и принципите на либералната демократија, во Уставот централна позиција има човекот и граѓанинот, односно неговите фундаментални слободи и права што поредокот и системот треба да ги обезбедат. Според тој концепт власта извира од граѓаните, се врши во нивно име и во нивен интерес.

Конкретно, според членот 1 Република Македонија е „суверена, самостојна, демократска и социјална држава“, а според членот 2, суверенитетот „произлегува од граѓаните и им припаѓа на граѓаните“. Во членот 8 од Уставот се дефинирани темелните вредности на политичкиот поредок, а членот 9 се однесува на недискриминација на граѓаните по било која основа (1991):

Граѓаните на Република Македонија се еднакви во слободите и правата независно од полот, расата, бојата на кожата, националното и социјалното потекло, политичкото и верското уверување, имотната и општествената положба. Граѓаните пред Уставот и законите се еднакви.

Според членот 19, државата е дефинирана како секуларна, каде сите верски заедници се еднакви пред законот, а на сите граѓани им се гарантира слободата на вероисповеста.

Мултикултурниот образец е посебно нагласен во неколку членови, каде се зборува за почитување на културните разлики и можноста за практикување на својот јазик и култура во секојдневниот живот, образованието и во институциите. Така, во членот 7, по првиот став дека „во Република Македонија службен јазик е македонскиот јазик и неговото кирилско писмо“, е предвидена употреба и на јазикот и писмото на националностите:

Во единиците на локалната самоуправа во кои како мнозинство живеат припадниците на националностите, во службена употреба, покрај македонскиот јазик и кирилското писмо, се и јазикот и писмото на националностите на начин утврден со закон.

Во единиците на локалната самоуправа во кои како значителен број живеат припадниците на националностите, во службена употреба, покрај македонскиот јазик и кирилското писмо, се и јазикот и писмото на националностите, под услови и на начин утврдени со закон.

Во членот 44 се гарантира дека „секој има право на образование, а образованието е достапно секому под еднакви услови“, а во членот 48 посебно се гарантираат културните и образовните права на националностите, заради изразување, негување и развивање на својот идентитет:

Припадниците на националностите имаат право слободно да ги изразуваат, негуваат и развиваат својот идентитет и националните особености. Републиката им ја гарантира заштитата на етничкиот, културниот, јазичниот и верскиот идентитет на националностите. Припадниците на националностите имаат право да основаат културни и уметнички институции, научни и други здруженија заради изразување, негување и развивање на својот идентитет. Припадниците на националностите имаат право на настава на својот јазик во основното и средното образование на начин утврден со закон. Во училиштата во кои образованието се одвива на јазикот на националноста се изучува и македонскиот јазик.

Меѓутоа, Уставот од 1991 година беше оспорен од политичките претставници на албанската етничка заедница во Собранието на Република Македонија, кои одбија да го гласаат и не ја прифаќаа дефиницијата на Република Македонија во преамбулата, каде македонскиот народ беше конститутивен, а албанската етничка заедница малцинство со 22,7%, заедно со другите етнички заедници, кои заедно беа вкупно 10%. Во преамбулата стоеше:

...Македонија е конституирана како национална држава на македонскиот народ во која се обезбедува целосна граѓанска рамноправност и трајно со-

жителство на македонскиот народ со Албанците, Турците, Власите, Ромите и другите националности кои живеат во Република Македонија...

Петар Атанасов, констатирајќи дека „стремежите на македонскиот народ да гради нација-држава (според моделот на европските, но и балканските држави), доживуваа циклични потреси, како на внатрешен, така и на надворешен план“, ја дава следнава оценка за Уставот од 1991 година (2003:119):

...беше дадена можност како за признавање на еднаквоста, што произлегуваше од граѓанската припадност, така и за признавање на разликите во однос на етничкиот, на културниот, на јазичниот и на верскиот идентитет на различните групи во општеството. Бидејќи признавањето е централно за мултикултурализмот, овој предуслов беше исполнет или барем беше дадена можност за артикулација како на индивидуалните права..., така и на некои посебни права во однос на социодемографските и на културните партикуларности на различните етнички заедници, пред се, во однос на јазикот и културните права. Во однос на ваквата рамка, македонското општество ги исполнуваше критериумите на едно модерно општество што промовира еднаквост за сите, но и почитување на културните посебности на малцинствата.

Атанасов (2003:119) констатира дека „социјалната кохезија на македонското општество, во однос на периодот 1991-2001 година, повеќе наликуваше на смеса од две дистинктивни супстанции - македонската и албанската“, а малку подоцна го користи и терминот „недовршена интеграција“ за албанската заедница, за разлика од другите помалубројни заедници. Како резултат на растечко незадоволство и мобилизација на албанската заедница, во тој период се создадоа низа неповолни феномени за социјалната кохезија (2003:120):

...формирање на еднонационални политички партии, ...етнички чисти села и населби во градовите...претпријатија засновани на етничка сопственост, етнички невладини организации и здруженија итн. Ова беше насока на развој на македонското општество, преку создавање два паралелни света во кои егзистираат и живеат 'чисти групи и поединци'. Македонското општество се претвори во поделено општество.

Констатацијата на Атанасов (2003:122) за делење на Македонија „по етничка линија, со минимални кохезивни елементи“, „до степен на создавање ригидни негативни етнички предрасуди и стереотипи за спротивната група“, ја споделува и Симоска (1996:98):

Овој начин на размислување беше поттикнат од страна на разни политички партии, но и од увезените идеологии. Сево ова резултираше со затворање во рамките на сопствените етнички групи наспроти другите. Во овој период, етноцентризмот беше најизразен кај Албанците (околу 60%) и Македонците (околу 50%), додека останатите малцинства воопшто не беа предмет на вакви ставови.

Лидија Христова (2005:14-15), анализирајќи ја македонската политичка транзиција, констатира дека Македонија е т.н. поделено општество, каде што

„политичките поделби стриктно ги следат етничките линии, придонесувајќи за структурирање на другите сегменти во општеството врз иста основа“:

Така, медиумите, невладините организации, организациите во областа на образованието, културата, различните граѓански асоцијации и сл., го имаат префиксот *македонски* или *албански*, според најбројните заедници во земјата, индикација за длабока поделба, а исто така и потенцијал за конфликт.

Петре Георгиевски (1995:123) пишува за опфатот на етничкото затворање, во тој период, кој е широк и навлегува во сите сфери на живеењето:

Веќе постоењето изразени тенденции на затворање во национални и во професионални рамки на политички, образовен, комуникациско-информативен, брачен, демографски и стопански план, претставуваат јасни индикатори на меѓунационална нетрпеливост и исклучивост.

Во годините по осамостојувањето, Емилија Симоска (1997:15) детално ги истражува овие процеси преку Центарот за етнички односи, па резултатите од едно истражување во 1993 година говорат дека 80% од Албанците и 50% од Србите не биле задоволни со постоечката законска рамка, сметајќи дека немаат доволно права како малцинство, за разлика од Турците и Власите, кои 80% биле задоволни со неа. Две третини од Македонците, исто така, не биле задоволни од законската рамка, сметајќи ја за дискриминирачка токму за мнозинскиот народ.

Разликите во видувањето и доживувањето на реалноста се рефлектираат и во стручните анализи, па така, Пајазити (2005:45) пишува за „шверцување на националната држава во граѓанското руво на уставот“, со што секојдневно се зголемуваше незадоволството кај албанската популација, заради перманентната мајоризација на претставниците на албанската етничка заедница во законодавниот дом, арбитражни одлуки во врска со банкотите, кои имаа, главно, христијански православни обележја, државните верски празници, примена на сила во Радолишта, Бит-пазар, Тетово и Гостивар.

Во однос на фрустрациите на малцинството, Симоска (1996:62) смета дека тие произлегуваат од практичните животни ситуации:

Од една страна, факт е дека правниот систем и законодавството на Македонија не само што ги задоволуваат меѓународно признаените стандарди, туку, на многу начини, ги надминуваат критериумите искажани во овие глобални конвенции во однос на правата на малцинствата. Сепак, проблемите коишто се јавуваат не може да се одречат кога ќе се применат овие критериуми во стварноста. Не може да ги игнорираме малите броеви во однос на учеството на малцинствата во повисоките нивоа на образованието, администрацијата, судството, на научните и другите технолошки дисциплини.

Сумирајќи ги ефектите од овие негативни процеси во периодот 1991-2001, Симоска (2001:30) пишува:

...за последниве десет години предрасудите се развиваат од социјални и културни (какви што главно беа во претходниот систем) во изразена (политич-

ки обоена) нетрпеливост...во однос на етничката (како и верската) затвореност предничи албанската популација, иако елементи на етноцентризам во голема мера се присутни и кај Македонците...етнизацијата предизвика елементи на 'регионализација'.

Сиве овие негативни состојби во македонското општество, поврзани со блокади и непризнавање на државата однадвор, создадоа поволни услови за да дојде до оружен конфликт во 2001 година. Атанасов (2003:132) смета дека два основни елемента за влошувањето на состојбите во земјата се „неефикасното политичко владеење со елементи на корупција на сите нивоа на општеството и регионалното (директно) влијание на косовскиот милитантен национализам“. Тој во пошироките причини го вбројува и „неразвивањето и неподдршката на процесите на цивилното општество“ (2003:135).

Цветанова (2007:106) на ова го додава и отсуството на „државна стратегија за надминување на меѓуетничките тензии, отсуството на анализа за причините и последиците од истата, како и етничката стратификација на македонското општество“. Република Македонија во 2001 година се соочи со опасност за нејзина дезинтеграција.

Ризван Сулејмани (2008:201) ги гледа причините за конфликтот во наталоженото незадоволство кај Албанците од нивната положба во државата која ја чувствувале како *нерамноправна*:

...јасно може да се види дека Албанците и Македонците не беа *рамноправни*. Кога зборуваме за нерамноправност, тоа не значи дека постоеја закони кои директно ги дискриминираа Албанците или другите заедници, како Турците и Ромите. Но уставните и законските решенија, комбинирани со политичката култура и традиција не произведоа *рамноправност* меѓу заедниците. Очигледно, разликите во образованието, пристапот до институциите, можноста за автономно одлучување на заедниците за своите права, место да се унапредат, тие забележуваа негативен тренд. Иако албанските политички партии учествуваа во власта, тие не успеаја преку институциите да произведат резултати што ќе ги подобрат овие параметри. Неспособноста на институциите да ги решаваат проблемите, кај албанската популација создаде недоверба кон нив. Политичката поделба по национална основа продолжи, со помал, или поголем интензитет. Се повеќе се создаваше убедување кај албанската популација дека решението треба да се бара вонинституционално. Вонинституционалниот пат на политичкото дејствување, на крајот заврши со воен конфликт и насилство во 2001-та година.

Според Изет Зеќири (2008:125) економската дискриминација е, покрај политичката, меѓу главните причини за конфликтот. Тој смета дека државната политика поттикнувала економски притисок кон Албанците, била постојано со предрасуди и изградила стратегија за економски развој со „етничка национална димензија“:

На економски план, од страна на власта, беше поддржуван еден груб економски национализам, спроведувајќи го начелото на херметизација. Тоа

беше едно средство за зачувување на привилегираната позиција на етничката група со економска предност, што дојде до богатство како резултат на нерамноправноста во процесот на приватизацијата, во рамноправната распределба на богатството и на материјалните добра. Економската политика, раководена од националната кохезија, произведе економска и политичка дискриминација, затоа што носителите на економската политика не беа раководени од убеденоста за изнаоѓање оптимална точка од аспект на интересот на секој народ што живее во Македонија.

Анализирајќи ги причините за конфликтот 2001, Лидија Христова ги наведува „многу сериозните проблеми во демократскиот развој“ кои произлегле од „незадоволителното функционирање на институциите“, огромната невработеност од скоро 40%, „растечката сиромаштија, ниското ниво на услуги во јавната сфера (особено во здравството), неефикасниот судски систем, корупцијата, како и ниското ниво на заштита на човековите права, покажувајќи несомнен демократски дефицит на државата да се справи со проблемите.“ Овие состојби ги продлабочиле поделбите по етничка линија:

...перцепцијата на македонската страна во поглед на проблемот беше на линија на проширување на малцинските права во систем базиран врз граѓански концепт и мнозинска демократија, додека барањата на албанската страна беа на линија на создавање (најмалку) бинационална држава (Христова, 2005:16).

Ваквите состојби се проучени во теоријата на социјални или политички конфликти и кризи. Isaacs (1976:36) смета дека до нив се доаѓа кога „проблемите не се решаваат во правец на поголема интеграција во општеството, а фрустрациите и незадоволството растат“.

Така, во февруари 2001 година, албанската етничка заедница го започна воениот конфликт во Република Македонија, заедно со сонародници од Косово. Како што објаснува Атанасов (2003:134), политичките претставници на албанската етничка заедница излегоа со следниве барања:

...менување на Уставот и рedefинирање на унитарноста на државата, со барања за редистрибуција на моќта меѓу албанската и македонската етничка група, поголема застапеност на Албанците во институциите на државата, употребата на јазиците и решавањето на проблемите со високото образование на албански јазик, како и повеќе други прашања...

Сите овие барања, како што вели Цветанова (2007:113), „ќе бидат преточени во *Рамковниот договор*“ и продолжува:

Една од најчесто употребуваните формулации за *Рамковниот договор* гласеше дека овој документ, подоцна преточен и во Уставот, претставува политичко решение за оружениот конфликт во Р. Македонија.

Цветанова наведува **пет основни принципи врз кои се темели *Рамковниот договор*** (2007:115):

- целосно и безусловно отфрлање на употребата на насилство како средство за остварување на политичките цели;

- потврда на неповредливоста на суверенитетот, територијалниот интегритет и унитарниот карактер на државата како и непостоење на територијални решенија за етнички прашања;
- сочувување на мултиетничкиот карактер на македонското општество и негов соодветен одраз во јавниот живот;
- обезбедување на уставно загарантирани права при исполнување на потребите на сите граѓани во согласност со највисоките меѓународни стандарди;
- развој на локалната самоуправа со цел поттикнување на учеството на граѓаните во демократскиот живот и унапредување на идентитетот на заедниците.

Според овие принципи се дизајнирани уставни амандмани, измени во законодавството и имплементација на мерки за градење доверба. Како што пишува Атанасов (2003:135), овој документ „содржи четири основни идеи - прекин на насилствата, децентрализација на владата, политичко ребалансирање и културни прашања“. Понатаму, додава дека „во некои делови едноставно ги отсликува постојните европски стандарди за овие прашања; во други случаи оди и подалеку“. Сите се согласни дека делот за децентрализација беше подготвуван од порано и секако ќе се реализираше и без вооружен конфликт.

Првите несогласувања со Уставот од 1991 година беа околу *Преамбулата кон Уставот* и македонскиот народ за конститутивен, а сите останати малцински заедници за националности. Со измените во амандманот IV, Република Македонија е рedefинирана како држава на сите нејзини граѓани, на македонскиот народ, како и на граѓаните што живеат во неа, а се дел од повеќе народи:

Граѓаните на Република Македонија, Македонскиот народ, како и граѓаните кои живеат во нејзините граници кои се дел од албанскиот народ, турскиот народ, влашкиот народ, српскиот народ, ромскиот народ, бошњачкиот народ и другите, преземајќи ја одговорноста за сегашноста и иднината на нивната татковина, свесни и благодарни на своите предци за жртвите и посветеноста во нивните заложби и борба за создавање самостојна и суверена држава Македонија и одговорни пред идните генерации за зачувување и развој на сè што е вредно од богатото културно наследство и соживот во Македонија, еднакви во своите права и обврски кон заедничкото добро - Република Македонија - во согласност со традицијата на Крушевската Република и одлуките на АСНОМ и на Референдумот од 8 септември 1991 година, одлучија да ја конституираат Република Македонија како самостојна, суверена држава...

Проширена е употребата на јазиците во амандманот V, каде покрај македонскиот јазик во службена употреба во одредени ситуации се предвидени и други јазици, во согласност со закон, а пред сè во единиците на локалната самоуправа каде најмалку 20% од населението зборува друг јазик. Според Whyte (2001:1-2), ова е во голем дел копија од соодветните европски конвенции, додека **„праг од 20% за правата на малцинските популации“** е договорен од страна на преговарачките страни. Амандман V гласи:

(1) На целата територија во Република Македонија и во нејзините меѓународни односи службен јазик е македонскиот јазик и неговото кирилско пис-

мо. (2) Друг јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните, исто така, е службен јазик и неговото писмо, како што е определено со овој член. (3) Личните документи на граѓаните кои зборуваат службен јазик различен од македонскиот јазик, се издаваат на македонски јазик и неговото писмо, како и на тој јазик и неговото писмо во согласност со закон. (4) Кој било граѓанин кој живее во единиците на локалната самоуправа во која најмалку 20% од граѓаните зборуваат службен јазик различен од македонскиот јазик, во комуникацијата со подрачните единици на министерствата, може да употреби кој било од службените јазици и неговото писмо. Подрачните единици надлежни за тие единици на локална самоуправа одговараат на македонски јазик и неговото кирилско писмо, како и на службениот јазик и писмо што го употребува граѓанинот. Секој граѓанин во комуникација со министерствата може да употребува еден од службените јазици и неговото писмо, а министерствата одговараат на македонски јазик и неговото кирилско писмо, како и на службениот јазик и писмото што го употребува граѓанинот. (5) Во органите на државната власт во Република Македонија службен јазик различен од македонскиот јазик, може да се користи во согласност со закон. (6) Во единиците на локалната самоуправа јазикот и писмото што го користат најмалку 20% од граѓаните е службен јазик, покрај македонскиот јазик и неговото кирилско писмо. За употребата на јазиците и писмата на кои зборуваат помалку од 20% од граѓаните во единиците на локалната самоуправа, одлучуваат органите на единиците на локалната самоуправа.

Најзначајните измени за заштита на малцинските заедници од мајоризација (надгласување), се направени во собраниските процедури, со воведување на т.н. **Бадинтерово мнозинство**, кога одредени закони и одлуки се донесуваат со двојно мнозинство - од присутните пратеници, како и од пратениците од немнозинските заедници. Тоа претставува еден вид „малцинско вето“, но и „премин од мнозинска во еден вид консоцијативна (договорна) демократија“, како што вели Цветанова (2007:135). Вакво гласање се применува за прашања поврзани со културата, јазикот, употребата на симболи, образованието, лични документи, локалната самоуправа, како и за избор на правобранители, обвинители и судии на Уставен суд. Бадинтеровото гласање е пропишано со амандманите X, XI, XIV, XV, XVI и XVIII.

Еден од најголемите проблеми во меѓуетничките односи беше малото присуство на претставници на албанската етничка заедница во администрацијата и другите институции, па со амандманот VI се интервенира во ова прашање, за да се постигне „соодветна и правична застапеност на граѓаните кои припаѓаат на сите заедници во органите на државната власт и другите јавни институции на сите нивоа“. За спроведување на ова начело беа предвидени реформи на јавната администрација.

Со Рамковниот договор се предвиде и **ревизија на Законот за локална самоуправа** во насока на поголема самостојност на локалните единици и зголемени надлежности во повеќе сфери.

По донесувањето на уставните промени во 2001 година, следеше период на усогласување на законската регулатива кон новиот устав. Еден од најзначајните закони беше *Законот за локална самоуправа*, донесен во 2002 година, со кој започна децентрализацијата, преку преземање на редица надлежности од централната власт во сферата на здравството, образованието, социјалната заштита, културата, полицијата, животната средина и сл. Тој закон ја регулираше и употребата на јазикот на заедницата што е над 20%.

Многу значаен исчекор кон барањата на претставниците на албанската етничка заедница беше **формирањето на Штуловиот универзитет**, или универзитетот на Југоисточна Европа, со холандска помош, во кој се предаваше на три јазици: македонски, албански и англиски.

Сите овие законски измени одеа преку Собранието на Република Македонија, кое почна да го практикува новиот Устав. Собранискиот состав од 2002 остана запаметен како постконфликтен, посветен во целиот свој мандат на две задачи: имплементација на уставните одредби од Рамковниот договор и истовремено - хармонизација на нашата регулатива со европската, заради исполнување на условите за евроатлантските интеграции на земјата. Ова значеше носење на огромен број од неколку стотини закони, што претпоставуваше интензивна работа, но и силна партиска контрола. Како можеби најпозитивен момент во овој парламентарен состав може да се одбележи силната интеракција со невладиниот сектор, кога редица законски решенија беа донесени по иницијатива или во соработка со невладините организации.

Посебна специфика за македонскиот парламент е изразитата хетерогеност, која по 2001-та година и донесувањето на амандманите на Уставот според Охридскиот договор, се претвори во специфична правна рамка, т.н. Бадинтеров принцип на гласање. Тој принцип ја спречува мајоризацијата на поголемата над помалите заедници и гарантира заштита на културно-националниот идентитет, што е многу важно за постигнување на еден демократски амбиент без чувство на загрозеност, како и за надминување на долгогодишните фрустрации врз таа основа. Но, истовремено, според некои автори, тој принцип знае да го минимизира значењето на либералниот индивидуализам, квалитетот и способностите на поединецот, но и неговата одговорност како граѓанин. "Па така наместо интеграција во заедница на граѓани, во Република Македонија настана дезинтеграција на социјалното ткиво врз етничка основа." (Скаловски, 1997:63-67).

Поради сево погоре наведено, може да се каже дека на македонскиот парламентаризам треба да му се приоѓа со особено внимание, трагајќи по заеднички нишки што ќе обезбедат природно поврзување меѓу претставниците од различни политички субјекти, заради надминување на политичките, етничките и верските разлики, во насока на изградба на вистинско демократско граѓанско општество со здрава внатрешна кохезија и стабилност, без што не може да има траен економски просперитет и развој.

Охридскиот рамковен договор - модел и резултати

Охридскиот рамковен договор е проучуван од голем број домашни и странски автори, како документ со кој се заврши меѓуетничкиот конфликт во Република Македонија, се воспостави мир и се изгради нов политички поредок. Тој е интересен за теоретичарите на политолошката мисла како механизам за менаџирање на конфликт, но и како механизам за одржување стабилност во едно мултикултурно општество. Дефинирајќи ја теоретската рамка на овој документ, се забележуваат одредени разлики помеѓу истражувачите.

Анализирајќи го Охридскиот рамковен договор, Ганка Цветанова (2007:116) заклучува дека тој „предвидуваше **редефинирање на македонскиот политички образец, со цел да се излезе во пресрет на мултикултурните и мултиетничките потреби на македонското општество и на тој начин да се постигне висок степен на интегрираност**“.

Петар Атанасов (2003:136) ги посочува придобивките од овој документ за припадниците на различните заедници, за општеството во целост и за државата, а теоретски го определува како **модел на мултикултурализам со елементи и од социокултурната варијанта и од варијантата на поделба на моќта во општеството**:

...Охридскиот договор нуди решенија како за признавањето на етничките групи (во договорот заедници) така и за праведно учество во институциите на системот, за исправање на неповолностите и еднаквите можности на припадниците на различните заедници, за културна промоција на идентитетот на малцинските групи, за унитарниот карактер на општеството, за децентрализација на владата итн. Накусо, за баланс меѓу политиката на идентитетот и групните права и политиката на индивидуални права. За модел на општество што ќе форсира политичка интеграција, но со елементи на либералниот и корпоративниот плурализам. Модел на мултикултурализам со елементи и од социокултурната варијанта и од варијантата на поделба на моќта во општеството.

Ермира Мехмети (2008:103) го дефинира Охридскиот рамковен договор како „уникатен модел на градење на политички консензус кој се движи помеѓу принципите на консociјално и унитарно уредување на државата“. Понатаму, го допрецизира со зборовите: „тој е несекојдневен обид да се комбинира граѓанскиот пристап и еднаквите права за сите граѓани, со елементи на консензуална демократија.“ Таа прецизно образложува зошто е договорот придобивка за сите, и за Македонците и за Албанците: „со него се зачувува суверенитетот, интегритетот и унитарниот карактер на државата“ како придобивка за Македонците, а „албанската заедница... добива гаранции за уживање на своите права, кои, пред сè се однесуваат на јазикот, симболите и децентрализацијата“.

Лидија Христова (2005:18-19) прави студија на случај за Македонија како поделено општество кое поминува низ демократска консолидација, базирајќи се на два столба: Охридскиот рамковен договор и подобрена ефикасност на

институциите. Како што вели, „ефектите на консензуалната демократија можат да се добијат само ако политичкиот инженеринг се применува во атмосфера на почитување на вредностите и принципите што се генерално прифатени во политичката заедница.“

Во спротивно, балансираната поделба на власта проектирана со политички механизми ќе остане на ниво на политички елити кои ќе продолжат да и се закануваат на земјата како на своја сопственост од која тие ќе ги исцитаат сите материјални и нематеријални ресурси за нив самите. Без сомнение, операбилноста на системот ќе се намали и тој ќе биде значително помалку способен да излезе во пресрет на барањата на граѓаните.

На крајот Христова ја поставува тезата дека при вакви услови не мора да се очекува елитите да придонесат за влошување на меѓуетничките односи, туку може да се случи обратното - граѓаните да сфатат дека „малцинскиот проблем е всушност проблем на мнозинството, односно на огромното мнозинство граѓани кои се дискриминирани поради тоа што не им припаѓаат на владејачките елити и олигарси“.

Флориан Бибер од Универзитетот во Кент е научен кординатор на публикацијата „Поделба на власта и спроведувањето на Охридскиот рамковен договор“ (2008), во која се поместени повеќе трудови со оценка на самиот документ, на состојбите кои довеле до конфликтот и на резултатите на неговото седумгодишно спроведување.

За Бибер, Охридскиот рамковен договор „се покажа како водич како да се излезе од конфликтот, што беше прилично значаен успех“. Тој ги гледа причините за успехот во неколку факти: кусо времетраење на конфликтот од осум месеци и околу 200 жртви; целта на конфликтот била „освојување на идеи за видот на државата“, а не за освојување територии (иако почетните барања беа за сецесија); постоење „традиција на меѓуетнички соживот уште од раните деведесетти... Во исто време се појави и традиција на широки коалиции од 1992-та, во кои албанските партии беа постојно вклучувани во власта“ (Бибер, 2008:9-10).

Тој смета дека една од контроверзите околу овој документ е фактот што тој „не потпаѓа едноставно кон една категорија на институционално уредување на мултиетничка држава“ и дека „сегашниот македонски систем е слаба форма на консоцијална поделба на власта“ (Бибер, 2008:11). Ова пошироко го елаборира понатаму, велејќи дека:

...системот што се постави во 2001 година, ја претвори Македонија во минималистички консоцијален модел. Иако не ги исполнува сите аспекти што се однесуваат на консоцијалниот систем, истиот вклучува повеќе карактеристики на еден таков систем, отколку на центрипетален. (Бибер, 2008:18-19)

Бибер оценува дека Република Македонија има и консоцијативни и интегративни елементи во политичкиот систем по потпишувањето на Охридскиот рамковен договор, но, исто така, и граѓанска рамка на државата.

Преку реформите се правеа напори формално да се зајакне граѓанската природа на државата, а да се надмине експлицитното обраќање кон одредени етнички групи. Во исто време, договорот вклучи клучни елементи на поделба на власта, издигајќи ги Албанците како заедница со споредбени права како и македонското мнозинство. Многу малку простор се остави за заштита на помалите заедници. (Бибер, 2008:25)

На крајот на студијата за Македонија и Охридскиот рамковен договор, Флоријан Бибер заклучува:

Отсуството на некои аспекти на институционализирање на поделбата на власта, на македонската институционална рамка и даде степен на флексибилност, кој не е присутен во повеќето пост-конфликтни уредувања на поделба на власт. Ваквата флексибилност нуди поголеми можности за намалување на значењето на етничката припадност во политичкиот систем, како и спречување на доминацијата на колективниот, врз индивидуалниот идентитет. (Бибер, 2008:57)

Обемна студија за Охридскиот рамковен договор има направено и Етем Азири, кој смета дека овој документ „на еден многу софистициран начин го инсталира елементот на консензуална демократија во политичкиот систем на Република Македонија“ (Азири, 2008:72). Потоа го дообјаснува ставот: „Меѓу консензусот и демократијата, во принцип се гради една добро испреплетена мрежа на општествени односи“ (2008:78). Понатаму вели:

...консензуалниот елемент доаѓа до израз, пред се, при донесување на законите што имаат посебно значење за етничките заедници што не му припаѓаат на македонското мнозинство. Значи, станува збор за еден механизам кој теоретски го заштитува немакедонското население од крајната институционална дискриминација. (2008:80)

Мирјана Малеска повеќе од две децении ги проучува моделите на *споделување на власта*, првин на примери од други земји, а по 2001 и во Македонија. Уште во пораните трудови (Малеска, 1997:43) забележува дека „доследното пресликување на странските модели во домашни услови може да биде контрапродуктивно“, зашто состојбите во новите земји во Азија, Африка или Балканот, не се истите со оние во Швајцарија и Белгија, каде тие политички обрасци успешно функционираат. Имено, последниве земји не се изложени на територијални претензии од страна на соседните држави, ниту пак, тие ги поттикнуваат етничките групи на сецесија.

Анализирајќи го Охридскиот рамковен договор како модел на *споделување на власта*, Малеска (2005:5) го објаснува неговото *двојство*, зашто тој може да се употреби и за добра и за лоша цел:

Моделот на *споделување на власта* кој произлезе од воената криза и мировниот договор што му стави крај на воениот конфликт, всушност овозможува поделба на општеството вдолж етничките линии. Во исто време, се прави обид да се премости етничкиот јаз со овој модел. Значи, моделот

на *споделување на власта* содржи решенија што можат да се употребат за двете цели: интеграција на земјата, како и дезинтеграција, ако се злоупотребат. Успехот зависи од умерениот пристап на граѓаните, а пред се од политичарите и нивната посветеност на вредностите на демократијата и човековите права и слободи, наместо на *националните каузи*.

По речиси деценија од мировниот договор и промената на политичкиот образец во Македонија, истата авторка во студијата „Мултиетничката демократија во Македонија: политичка анализа и можни сценарија“ (Малеска, 2013:10) констатира дека „сме далеку од интегрирано општество“ и ги наведува проблемите што се провлекуваат и ја попречуваат интеграцијата:

Постоењето на етнички партии, недостигот на предизборни коалиции помеѓу македонските и албанските партии; неможноста на политичките коалиции да застанат зад прашањата што минуваат низ главните општествени поделби; етнички обоеното насилство меѓу млади деца во училишта, автобуси или улици; недостигот на јавно извинување на политичарите кои со својот национализам придонесоа за конфликтот во 2001; вртењето грб на вистината зошто започна смртоносниот конфликт; немањето желба кај политичарите и судскиот систем да се справи со воениот криминал итн., не помогнаа да се развие *култура на мирот*.

Судирот помеѓу двата политички обрасци во Република Македонија го проучуваат Димитар Мирчев и Лидија Христова (2008:369) и констатираат дека има „проблем на мултикултурниот одраз во институциите на демократскиот поредок“, кој во земјата создава „повремени меѓуетнички и меѓукултурни тензии“. Тие ги објаснуваат социоекономските и политичките причини, по што предлагаат надминување на овие состојби со „воспоставување на граѓанското општество“:

Сиот проблем е консеквенца на разликите во социјалната, развојно-демографската, економската и културната позиција на македонската и другите етнички заедници; тие разлики со развојната политика, пазарната економија и социјалната интервенција треба постепено да се елиминираат и урамнотежат; второ, демократската политика не се состои само од застапување на етнички интереси и етномобилизација. Оваа еднодимензионалност станува „тесно грло“ на демократијата во Македонија: основните политички сили во земјата постепено ќе мораат да ги осознаваат нужностите и начелата на воспоставување на граѓанското општество. Модерното политичко општество е граѓанско општество, не е етничко или меѓуетничко општество.

Азири (2008:92-93) изразува оптимизам за мултиетничката перспектива за земјата, сметајќи на меѓународна поддршка во периодот додека не се создаде „здрава свест за заедничката иднина“:

Мултиетничката перспектива на Македонија е реална под услов тоа да го сакаат и двете доминантни етнички заедници во земјата и, нормално, да ја помогне меѓународната заедница, барем додека не се создаде една здрава свест за заедничката иднина и перспектива.

За да се избегнат штетни последици по интегритетот на државата, Цветанова предлага серија мерки и активности (2007:138):

Р. Македонија мора да го јакне својот демократски капацитет, да работи на изградба на стабилни институции на системот, да ја подобри економската состојба во државата, а со тоа и социјалната положба на граѓаните. Истовремено, треба да работи на утврдување на стратегија за поголема интегрираност во општеството со примена на принципот на инклузивност, а паралелно, кај сите граѓани на државата - без разлика на нивниот етнички, верски, културен и јазичен идентитет - да се развива чувство на заедничка припадност.

3.3. Граѓанското општество во Република Македонија

На граѓаните им се гарантира слободата на здружување заради остварување и заштита на нивните политички, економски, социјални, културни и други права и уверувања (Устав на Република Македонија, 2001, член 20).

Дефиницијата на граѓанското општество во Македонија се менува во текот на времето од страна на различни општествени чинители.

Во почетокот на транзицијата воведен е поимот „невладини организации“ под кој јавноста препознава организации поврзани со странските донатори. Прва критика на овој концепт доаѓа од Ило Трајковски кој ги воведува поимите „граѓанско сотрудништво“ и „граѓански здруженија и организации“, како пошироки и посеопфатни дефиниции (УНДП, 1999).

Во 1998 година донесен е *Законот за здруженија на граѓани и фондации*, кој го дефинира граѓанското општество како „здружување на основ на вредности и интереси, кои се позитивни, непартиски, непрофитни и неделовни активности“. Од ова произлегува „дека се забранети организации кои повикуваат на расна, верска и национална омраза и нетрпеливост и насилство“, потоа дека во граѓанското општество не спаѓаат политичките партии, синдикатите, стопанските комори, црквите, верските заедници и Црвениот крст (Клековски et al., 2006).

Концептот на граѓанското општество со текот на времето се менуваше и стана поинклузивен, особено меѓу самите актери во него. Со тоа промени претрпе и дефиницијата за него. Особено влијание во овој процес имаше МЦМС како национален координатор за Македонија за изработка на Индекс на граѓанското општество (ИГО) во 2006-та и 2011-та година, во рамките на истражувачки проект кој ја проценуваше состојбата на граѓанското општество во земјите низ светот, под раководство на меѓународната мрежа на граѓанското општество ЦИВИКУС. Проектот истовремено се спроведуваше во над 40 земји, со цел да се зајакне одржливоста на граѓанското општество и неговиот придонес кон позитивните општествени промени. ИГО вклучуваше 74, односно 66 показатели, кои беа групирани во 25, односно 28 поддимензии. Тие потоа се консолидираат

во четири основни димензии на граѓанското општество: структура, околина, вредности и влијание (во првиот ИГО), односно во пет основни димензии на граѓанското општество: граѓански ангажман, ниво на организација, практикување вредности, перцепција на влијанието и надворешна околина (во вториот ИГО) (Клековски et al., 2006:9; Клековски et al., 2011:7).

За да се претстават визуелно оценките на четирите главни димензии, ИГО го користи т.н. дијамант на граѓанското општество. Дијаграмот на граѓанското општество, со неговите четири гранки, визуелно ги сумира јачината и слабостите на граѓанското општество (Anheier, 2004).

ИГО како концепт за првпат се појави пред скоро една деценија како последователна активност на публикацијата „Новиот граѓански атлас“ на ЦИВИКУС од 1997 година, која содржеше профили на граѓанското општество во 60 земји во светот (Heinrich and Naidoo, 2001). Првата верзија на методологијата на ИГО која ја подготви ЦИВИКУС со помош на Хелмут Анхејер беше промовирана во 1999 година. Во 2000 година оваа методологија се испроба во 13 земји. Беше спроведена оценка на пилот-процесот и на добиените резултати. Оваа оценка резултираше со ревизија на методологијата. ЦИВИКУС успешно ја спроведе првата целосна фаза на ИГО меѓу 2003 и 2006 година во 53 земји низ светот. Спроведувањето директно вклучи повеќе од 7.000 чинители на граѓанското општество (Heinrich and Fioramonti, 2008).

Првиот Индекс на граѓанското општество (ИГО) во Македонија беше изработен во 2004-6 година (Клековски et al. 2006:23), а граѓанското општество е дефинирано главно според методологијата на ЦИВИКУС, со мали прилагодувања на македонските услови, на следниов начин:

...сите формални и неформални граѓански здруженија, организации и мрежи кои го исполнуваат општествениот простор меѓу семејството, деловниот сектор, политичките партии и владиниот сектор, а кои се здружуваат заради остварување заеднички цели и интереси.

Во согласност со ЦИВИКУС, Националната советодавна група (составена од претставници од разни сегменти на граѓанскиот сектор) предложи 24 категории на организации на граѓанското општество, според целни групи и потсектори, во кои влегоа и верските заедници и синдикатите.

Во 2010 година донесен е *Законот за здруженија и фондации*, каде граѓански организации се сите правни субјекти што се водени од вредности и интереси кои се позитивни, непартиски и непрофитни. Одредбите на законот не се однесуваат на политички партии, цркви, верски заедници и религиозни групи, синдикати, комори и други здруженија уредени со посебни закони.

За разлика од законските одредби, некои општествени чинители што се занимаваат со граѓанското општество, како МЦМС и други организации, имаат пошироко разбирање за опфатот на граѓанското општество. При изработката на вториот индекс на граѓанското општество според ЦИВИКУС, во периодот 2009-2011 година (Клековски et al., 2011:17) направени се од-

редени измени во дефиницијата и опфатот на граѓанското општество во Република Македонија. Вклучени се политичките партии, кои во претходниот концепт беа исклучени. Според новиот концепт граѓанското општество е:

...дел од општествениот простор надвор од семејството, државата и пазарот, кој е создаден од страна на индивидуални и колективни акции, организации и институции заради постигнување заеднички интереси.

Советодавниот комитет, заедно со Националниот индекс тим, формирани наменски за изработка на овој извештај, дефинираат шест основни категории, а во последната категорија – здруженија и фондации, дефинираат 20 поткатегории на граѓански организации. За разлика од претходната поделба, вклучени се и организациите на потрошувачи, стопанските комори и политичките партии.

Граѓанското општество во Република Македонија низ историјата има свој специфичен развој, кој е проследен и анализиран од повеќе истражувачи, а институционално тие анализи се посебно поддржани од Фондацијата Институт отворено општество - ФИООМ и од Македонскиот центар за меѓународна соработка - МЦМС. Издадени се седум изданија на адресар на граѓански организации во периодот од 1994 до 2003 (МЦМС, 2003); проучена е историјата на македонското граѓанско општество во изданието Граѓански практики (МЦМС, 2003) и направени се многубројни истражувања и квалитативни и квалитативни анализи.

Историски преглед на граѓанското општество дава Клековски et al. (2006:20-21), сместувајќи го почетокот на граѓанското општество кон крајот на 19-от и почетокот на 20-от век, во времето на националната преродба и јакнењето на културно-националната борба на македонскиот народ за самостојна држава, преку организации како Внатрешната македонска револуционерна организација – ВМРО, или литературните и културните кружоци и др. граѓански организирања. Пред Втората светска војна, во рамките на поранешното Кралство Југославија, функционираат повеќе добротворни друштва. По Втората светска војна, во Социјалистичка Федеративна Република Македонија функционираат голем број спортски, културни и струкови организации, сите опфатени во рамките на Социјалистичкиот сојуз на работниот народ, под директна контрола на Сојузот на комунисти. Бројот на граѓански организации се движи од 1004 во 1954 година, до 3077 во 1980 година.

По осамостојувањето на земјата настануваат големи промени во граѓанското општество. Со транзицијата, доаѓа нов бран граѓански организации, и тоа кон крајот на 80-тите се појавија организациите за заштита на животната средина, на почетокот на 90-тите години на минатиот век социјално-хуманитарните организации (одговор на економската криза и бегалските кризи од поранешна Југославија) и кон средината на 90-тите години на минатиот век организациите за човековите права. Во периодот 1990 – 1998 година новорегистрирани се 3.295 граѓански организации (УНДП, 1999). Тоа доведува до состојба околу една половина од организациите да потекнуваат од со-

цијалистичкиот период, а една половина да се нови. „Новите“ организации се релативно помали и поактивни во застапување. Во одредени потсектори (категории) постојат тензии меѓу старите и новите организации.

На овој начин, од 4.203 организации во 1990 година, бројот се зголемува на 6526 организации во 1998 година. Таа година се донесе *Законот за здруженија на граѓани и фондации*, со обврска за пререгистрација на сите субјекти. Тоа доведе до драстично намалување на бројот до 3.433 во 2001 година, со оглед на тоа што неактивните организации, во најголем дел „постарите“, отпаднаа.

Битен момент во развојот на граѓанското општество е влезот на странски донатори. Прва е фондацијата ФИОМ во 1992 година, а потоа и други, кои со себе донесоа и теми кои ги финансираа. Многу силно влијание врз граѓанското општество во Македонија одиграа и двете воени кризи, Косовската бегалска криза во 1999 година и македонскиот воен конфликт во 2001 година. И двете го стимулираа појавувањето и развојот на организации со хуманитарен карактер, како и мировни иницијативи и организации за помирување, поголемо разбирање и толеранција меѓу различни општествени групи со различно етничко и верско потекло. Во граѓанскиот сектор, кој беше на почетокот на самостојноста етнички поделен, почнаа да се појавуваат меѓуетнички врски и односи, кои подоцна доведоа и до етнички мешани организации. Резултат на тие општествени превирања беше зголемувањето на бројот на граѓански организации на 5.769 во 2003 година.

Следи период на, речиси, двојно зголемување на бројот на организациите, кој во 2009-та достигна 10.700, а во 2010-та 11.326 (Клековски et al., 2011:19). Бројот и натаму расте, па во 2013-та достигнува 13.021 (Нурединоска, Огненовска, 2014:13). Организациите се од различни области, чие процентно учество по осамостојувањето битно се разликува од она во социјалистичкиот период. На пример, во социјализмот околу половината биле доброволни противпожарни друштва, а во сегашниот период тие се сведени на 1-2%. Стапеноста на организациите од спортот, културата и струковите организации е приближно иста, додека битно е зголемен бројот на т.н. други организации, кои се движат кон 50% од вкупниот број, за разлика од социјализмот, кога биле многу помалобројни.

Значајни квалитативни податоци за граѓанското општество и можностите за негов развој дадоа двете истражувања на МЦМС во партнерство со ЦИВИКУС во 2006 и 2011 година:

А) Извештајот за граѓанското општество во Македонија (ИГО) од 2006 година го прикажува дијаграмот кој ја визуелизира состојбата на граѓанското општество во форма на дијамант, од кој се гледа дека тоа е „умерено добро развиено“. Дијаграмот има четири координати за: вредности, околина, структура и влијание, секоја со максимална оценка 3, а дијамантот на секоја земја се формира како резултат од истражувањата. Највисока оценка 2,1 има параметарот вредности кој е „основата за неговите достигнувања и влијанието“; „околината е ограничувачка до одреден степен“ со оценка

1,4; оценката за структурата е 1,5 и граѓанското општество се оценува како „умерено во големина и неизбалансирано во својот состав“; влијанието е со оценка 1,8. (Клековски et al., 2006:98).

Како што е образложено во истиот труд на Клековски et al.(2006:90-91), **јаките страни на македонското граѓанско општество** се: влијанието во одредени сектори; високите вредности; поврзаноста и соработката во мрежи; добриот човечки капитал. Тој ги прецизира највлијателните сектори:

Најзначајното влијание на граѓанското општество е постигнато во областа на зајакнување на граѓаните, а особено на зајакнување на жените и маргинализираните лица, на пример, лицата со посебни потреби, како и информирањето и едуцирањето на граѓаните.

Граѓанското општество има „високи вредности на мир, ненасилство и толеранција, како и родова рамноправност и еколошка одржливост“. Насочено е кон „комуникација, координација и соработка“ со „значително ниво на поврзаност во здруженија, сојузи и слични организации, како и во... прекусекторски сојузи/коалиции“. Како примери за „попостојани структури“ како национални организации или сојузи, се наведени: Сојузот на здруженијата на пензионерите на Македонија, Сојузот на организациите на жените во Македонија (СОЖМ), Македонското женско лоби (МЖЛ), Движењето на екологистите на Македонија (ДЕМ), Заедницата на инвалидските организации на Македонија и Интер партиската парламентарна лоби група за правата на лицата со посебни потреби (ИППЛГ).

Слабите страни на македонското граѓанско општество во 2006 се: декларативен или ад-хок пристап кон сиромаштијата; незаинтересираност за транспарентноста во својот и во другите сектори; ограничена внатрешна демократија; ограничена доверба кај јавноста од 44%; слаба соработка со државата и деловниот сектор.

На крајот Извештајот (Клековски et al., 2006:98-99) констатира дека, и покрај тоа што „околината е ограничувачка до одреден степен, со делумно неефикасна држава и со голем недостаток на јавна доверба“ во „тежок социоекономски контекст“, сепак, „граѓанското општество во Македонија е активно и започнува да има своја улога“. Зашто, „зајакнатите жени и лицата со посебни потреби започнуваат да ги исполнуваат потребите на своите социјални групи и да влијаат на јавните политики“:

Можно е да се воспостави понатамошна врска меѓу вредностите, структурата и влијанието. На пример, силната вредност на родот ја следат силни општествени групи и мрежи и ова, од своја страна, резултира со зајакнување на жените со влијание на јавните политики.

Во моментот на пишување на овој Извештај, во Македонија биле регистрирани вкупно 5.769 граѓански организации, што претставува 2,85 организации на 1.000 жители.

Б) Извештајот за граѓанското општество (ИГО) од 2011 година содржи одредени модификации во начинот на квантификација на податоците, но

суштината за проценка на граѓанското општество останува и резултатите можат да се споредуваат. И овој пат, дијамантот покажува дека тоа е „умерено добро развиено“. Дијаграмот има четири координати за: практикување вредности, ниво на организација, граѓански ангажман и перцепција на влијанието, секоја со максимална оценка 100. Највисока оценка 59,8 има нивото на организација; практикувањето вредности е оценето со 57,7; граѓанскиот ангажман е оценет со 45,0; перцепцијата на влијанието е со оценка 45,7 (Клековски et al., 2011:8).

Како што е образложено во продолжение, во нивото на организација јаките страни се секторската комуникација, соработката и вмрежувањето, а слаба страна се „неодржливите човечки ресурси“. Кај практикувањето вредности јаките страни се „ненасилството и толеранцијата“, на кои се заснова македонското граѓанско општество, „проследени со високо оценета транспарентност“. Конкретно стои:

Клучните јаките страни на македонското граѓанско општество идентификувани со истражувањето се умереното влијание врз политиките поврзани со заштитата на човековите права и еднаквоста, децентрализацијата и Охридскиот рамковен договор. Други јаките страни... се капацитетот за оспособување на граѓаните и обезбедување услуги за општествените потреби...

Сепак, севкупно гледано „влијанието на граѓанското општество на општествените проблеми и политики е умерено или просечно, а граѓанскиот ангажман е низок“. „Надворешната околина е поволна, но е попречена од делумно неефикасната држава, корупцијата во јавниот сектор и големиот недостаток на јавна доверба.“ Како голема слабост на граѓанското општество му се забележува и „многу ограниченото влијание на главните општествени проблеми..., особено сиромаштијата и невработеноста“.

Како илустрација за успехите можат да послужат примерите каде граѓанското општество било иницијатор и издејствувало носење на важни закони од областите заштитата на човековите права и еднаквоста, децентрализацијата и Охридскиот рамковен договор, како на пример, Законот за еднакви можности на жените и мажите и Законот за спречување и заштита од дискриминација. Во последниов случај е применет моделот за успешно лобирање од Интер партиската парламентарна лоби група за правата на лицата со посебни потреби (ИППЛГ):

...со здружување на 11 организации во сојузот Македонија без дискриминација (МБД) и формирано е Национално координативно тело кое вклучува политичари (пратеници...), државни службеници, стручњаци, заинтересирани граѓански организации и меѓународни организации.

Подоцна текот на преговори и соработка со Владата на Законот неколку пати се прекршува, граѓанскиот сектор се дели со спротивни ставови во однос на предложениот текст на Законот, но на крајот се донесува закон кој е компромисен предлог од различни идеолошки групации во Собранието и во граѓанскиот сектор (Клековски et al., 2011:42).

Според бројот на организации на 1000 жители, граѓанското општество е умерено добро развиено, а јаки страни му се нивото на организираност и практикувањето вредности (Клековски et al., 2011). Граѓанското општество е со слична развиеност како и во останатите земји од регионот и бројот на граѓански организации изнесува 6,4 организации на 1000 жители. Податокот е од 2013 година, кога биле регистрирани 13.021 граѓанска организација (Нурединоска, Огненовска, 2014:13).

Ако ги споредиме податоците за неколку земји од 2010 година, во Македонија со 11.326 организации, бројот изнесувал 5,5 на 1000 жители (Клековски et al., 2011:7), во Србија и Хрватска изнесувал 6 организации на 1000 жители, а во Русија само 1,95 организации на 1000 жители (Клековски, 2010б:75). Во сиве овие случаи бројот е понизок од другите европски земји со развиена партиципација на граѓаните во вакви организации, каде што тој број изнесува: 9,9 во Чешката Република, 10,9 во Словенија и 14,4 во Данска, која е на врвот според граѓанското учество (Žiliukaitė, 2012:250).

Граѓанските организации во Македонија дејствуваат во солиден социоекономски и социополитички контекст, но помалку поддржувачки социокултурен контекст (Клековски et al. 2011:49). И покрај големата недоверба на јавноста во институциите, постои значителна доверба во здруженијата и фондациите од 59,3% при истражувањето на МЦМС направено во јуни 2013 година, што е за 17% повеќе од резултатот во 2010 година, кој изнесуваше 42,5%. Најголема доверба покажале студентите со 77% доверба и младите на возраст од 18 до 29 години, со 69% (Нурединоска, Огненовска, 2014:14).

Граѓанското општество во Македонија има две специфики во однос на други земји од Централна и Источна Европа - левата политичка ориентација и јакиот нормативен пристап, како што објаснува Клековски (2010в:73-74). Имено, за разлика од другите поранешни социјалистички земји, каде што граѓанското општество израснува повторно по падот на комунизмот во десните антикомунистички кругови, во Македонија тоа е на почетокот на самостојноста директно поврзано со левите сили. Има две причини за тоа: првата, што половината организации водеа потекло од социјалистичкиот период, а втората, што реформираните комунисти го воведоа терминот „граѓанско општество“ како противтежа на етнонацијата. Според Годишниот извештај за човековиот развој на УНДП (1999), „етно-националните елити, во основа антикомунистички, во таквото граѓанско општество видаа закана - нов пролетерски интернационализам и предавство на националните интереси“. Дури по 2000 година и десните сили се вклучуваат во граѓанското општество.

Клековски ја објаснува и втората специфика, силниот нормативен пристап, каде законски е дефинирано граѓанското општество како сектор „воден од вредности“, со што е забрането „регистрирањето организации кои поттикнуваат расна дискриминација, нетолеранција и насилство“.

Истиот автор во друг труд (2010б:8) дополнително го прецизира македонскиот пристап на граѓанското општество како „активистички“, што под-

разбира тенденција за редистрибуција на моќта во општеството од државата кон граѓаните.

Граѓанските организации воспоставија врски со сите чинители во македонското општество, вклучително и со Собранието, Владата, локалната самоуправа и деловниот сектор (Клековски, 2010а:5-8).

Според споменатата анализа, **Собранието на Република Македонија** прво влезе во неформална соработка со граѓанските организации преку вклучување на жени парламентарки во состав на Македонското женско лоби (МЖЛ) при формирањето во 2000 година, како и преку вклучување на парламентарци во Интер партиската парламентарна лоби група за правата на лицата со посебни потреби (ИППЛГ) при формирањето во 2003 година.

Собранието го официјализира својот однос кон граѓанскиот сектор со измените на својот Деловник во 2002 година, кога му овозможи учество во работните тела, преку членот 119. Оттогаш, оваа одредба се повторува и во следните верзии на Деловникот од 2008, 2010 и 2013 (член 122).

Во текот на сите години по формирањето, до денеска, соработката на Македонското женско лоби со Собранието продолжува со активно влијание врз јавните политики и донесувањето закони во интерес на подобрување на статусот на жените и постигнување родова рамноправност. На иницијатива на МЖЛ во 2003 година е формиран Клубот на парламентарки во македонското собрание, со канцеларија и кадар обезбедени од Собранието на Република Македонија и финансиска поддршка од GTF преку регионален проект, чиј национален имплементатор беше СОЖМ. Клубот стана член на самото лоби, но и модел што подоцна го следеа останатите парламенти во регионот (Томиќ et al., 2014:6).

МЖЛ е стратешки партнер на собраниската Комисија за еднакви можности на жените и мажите (КЕМ) уште од самото нејзино формирање во 2006 година, како обврска од Законот за еднакви можности на жените и мажите, донесен истата година. Во 2011 година МЖЛ потпиша и Меморандум за соработка со КЕМ, со Комисијата за спречување и заштита од дискриминација и со Јавниот правобранител (Поповска, 2013:13-14, 32).

Интер партиска парламентарна лоби група за правата на лицата со посебни потреби (ИППЛГ) се формираше истата 2003 година како и Клубот на парламентарки, на иницијатива на Полио Плус - движење против хендикеп (со Звонко Шаврески како претседател), Хелсиншки комитет (со Мирјана Најческа како претседателка) и г-ѓа Кристина Дикинсон, сопругата на амбасадорот на Велика Британија. Таа имаше сложена повеќеслојна структура со Технички комитет (како логистичка поддршка) во јадрото, пратеници непосредно до него и многу други субјекти од граѓанскиот сектор, институциите и академската заедница во третиот слој. Во работата на ИППЛГ се вклучи и Сојузот на инвалидски организации како мрежа. Во нејзиното организирање и работење се користеа искуства од Македонското женско лоби. При секој нов состав на Собранието, Полио Плус иницира формирање на ваква

интер-парламентарна група, со тоа што од 2009 година дојде до измена на името со испуштање на зборот „лоби“, па стана Интер партиска парламентарна група за правата на лицата со посебни потреби (ИППГ).

Од оваа соработка на граѓанскиот сектор произлегоа серија закони во насока на унапредување на правата на лицата со посебни потреби. Со измени во Законот за вработување на инвалидни лица, се внесе обврска на работодавците од заштитните организации да им ја исплатат платата лично на рака на корисниците. Со измените во законите за просторно и урбано планирање, како и за градење, се стави обврска за обезбедување пристапност во сите објекти.

Со лобирање беа обезбедени првите лифтови и платформи за пристап во зградата на Собранието и во други јавни објекти. На сличен начин, со лобирање на домашни и меѓународни институции, беа обезбедени средства и се изградија пристапни рампи и патеки за објекти со различна намена: Завод за пензиско осигурување, Македонски народен театар, Народна универзитетска библиотека, патека за слепи лица и др. Со разни кампањи, теренски активности и отворени состаноци на ИППГ во Собранието (пренесувани на собранискиот канал) се подигна граѓанската свест, се вклучија многу луѓе и се создаде цело движење (Полио Плус - движење против хендикеп, 2013:6):

... Лоби групата, формирана да се бори за право на движење, прерасна во - движење за права. Движење за правото на сите луѓе во земјава на достоинствен живот со еднакви можности, како важен сегмент од процесот на демократизација. Преку ова движење, Македонија стана лидер во регионот и пример што се следеше и во други земји во светот.

Група еколошки организации на чело со Македонскиот зелен центар (со Методија Саздов како претседател), исто така, воспостави соработка со 20 заинтересирани пратеници од Собранието на Република Македонија, преку формирање Парламентарна група за заштита на животната средина, т.н. Зелено лоби, во 2007 година. Групата се возобнови во новиот парламентарен состав, во 2008 година. Имаше главно едукативни активности во земјата и во регионот, со поврзување на пратеници од неколку парламенти околу еколошките прашања и одржливоста. Се создаде Балканско зелено лоби, со пратеници и граѓански организации од Македонија, Албанија, Црна Гора, Србија, Бугарија и Косово. Имаше серија заеднички активности, главно промотивни и информативни. Регионалната иницијатива ја координираше граѓанската организација „4x4 Балкански мостови“ (2008) (со Душко Христов како претседател).

Граѓанската организација „Заедно посилни“ (со Андреј Сених како претседател), со мисија за помош на лицата со ХИВ/СИДА, заедно со „ХЕРА - Асоцијација за здравствена едукација и истражување“ (со Бојан Јовановски како претседател), иницираа формирање Лоби група за правата на лица со ХИВ/СИДА во 2012 година, со десет пратеници. Оваа група преку јавни расправи заедно со собраниските комисии за здравство и за еднакви можнос-

ти на жените и мажите (КЕМ), обезбеди трипати зголемен буџет за антиретровирусна терапија, како и редовна набавка на лекови со потранспарентна процедура и поинаков третман на лицата со ХИВ/СИДА во земјата (ХЕРА, 2013:28). Лоби групата е обновена во 2014 година.

Владата во 2004 година формираше Одделение за соработка со невладините организации во рамките на Генералниот секретаријат. Во 2005 година за првпат законски се регулираше можност граѓанските организации да бидат оператори на социјални услуги. Со измените во *Законот за социјална заштита*, во членовите 113 и 114 се воспостави регистер за здруженија на граѓани, кои можат да вршат работи од областа на социјалната заштита, според утврдени критериуми и кои можат да конкурираат за буџетски проекти.

Подоцна беше донесена *Стратегија за соработка на Владата со граѓанскиот сектор (2007-2011)*, со која беа дефинирани целите: надградување на законската рамка (реализирано со Законот од 2010 година), учество во креирањето на политиките, меѓуинституционална и меѓусекторска соработка, вклучување во процесот на евроинтеграција, постигнување финансиска одржливост и развој на граѓанскиот сектор.

Како резултати на соработката помеѓу граѓанскиот сектор и Владата, беа: носењето на нов Закон за здруженија и фондации (2010), измени во Деловникот на Владата со обврска за електронско објавување на законите и поинтензивно вклучување на граѓанските организации во работни групи во министерствата.

Во следната *Стратегија за соработка на Владата со граѓанскиот сектор (2012-2017)* е дефинирана јасна цел:

Стратегијата се стреми да обезбеди поволна средина за понатамошниот развој на граѓанскиот сектор и да создаде услови тој да биде препознаен како еден од основните актери во секое современо демократско општество и со тоа да биде еден од основните партнери на Владата во остварувањето на општествениот развој. Развиен и одржлив сектор може поквалитетно да придонесува кон процесите на економски развој, креирање на политиките и законите, процесите за европска интеграција и развој на демократијата и задоволување на потребите на заедницата.

Приоритетни области на дејствување во владината стратегија се: развиен и одржлив граѓански сектор; активно учество во дефинирање политики, закони и европска интеграција; економски и социјален развој и кохезија; зајакнат граѓански активизам и поддршка од заедницата; зајакната институционална рамка и практики за соработка.

Граѓанските организации во Македонија развија соработка, партнерства и вмрежување за актуелни теми, за да бидат поефективни и да остварат поголемо влијание врз општествените текови.

Уште во Индексот на граѓанското општество во Македонија (Клековски et al., 2006:35), дојдено е до недвосмислено сознание за големата важност

на организационото здружување на граѓанските организации во мрежи и чадорски организации, кои во тој момент ги имало околу 200:

Секторите на синдикални организации, спортски здруженија, пензионерски, еколошки и женски организации важат за консолидирани сектори за што во најголема мера се заслужни чадорските организации во кои се здружуваат.

При анкетата на 61 стратешка граѓанска организација на МЦМС, направена во 2003 година, дури 78,7% од нив членувале во формални мрежи, а 65,6% во неформални мрежи (Клековски et al., 2006:36). Посебно е истакнат женскиот сектор:

Во секторот жени постојат неколку координативни тела (СОЖМ, ОЖМ, САЖМ, Македонско женско лоби, Сојуз на жената Влаинка, Сојуз на турската жена и сл.), кои достигнаа големо влијание во однос на рамноправноста на жената, а особено по прашањето на учество на жените во политиката. Како и да е, постоенето повеќе паралелни чадорски организации, разделени по национална припадност, секогаш не резултира со ефективност во нивното работење. Тоа е делумно надминато со формирањето на Македонското женско лоби, каде се претставени сите.

Македонското женско лоби е посебно обработено во истиот труд (2006:83), како „клучен пример“ за „мрежно работење, меѓусебна соработка и заедничко лобирање“, по што може да се каже дека „граѓанскиот сектор најверојатно е најактивен и најуспешен во зајакнувањето на жените“:

Македонското женско лоби (МЖЛ) е воспоставено како неформално движење на 1 март 2000 година (формална регистрација во 2003). МЖЛ е коалиција на сите жени - главни актери од: граѓански организации (пр. СОЖМ) и синдикатите, политичките партии, Владата, медиумите, Собранието на Р. М., локалната самоуправа и жени експерти од различни области и со различна позадина (национална, верска и политичка)... Клучниот резултат е зголемено вклучување на жените во политичкиот живот. МЖЛ беше активна во вклучувањето родови квоти во законите кои ги уредуваат парламентарните и локалните ...избори. Со Законот за избор на пратеници (2002 година) се определува дека во предложената листа на кандидати секој пол ќе биде застапен со најмалку 30%, додека со Законот за локални избори (2003/04) е уредено дека во предложената листа на кандидати за членови на советот на општината и Градот Скопје секој пол ќе биде застапен со најмалку 30% и во горната и во долната половина од листата. Тоа придонесе бројот на жените пратеници во Собранието да се зголемува од 4,2% во 1990, преку 7,5% во 1998 до 17,55 во 2002 година. Во локалните самоуправи... има значителен напредок... во советите на општините... 2004 - прогноза 22%. Во март 2003 година е формиран Клубот на жените парламентарки во Собранието на Р.М.

Како друг пример на успешно вмрежување со видливи резултати и влијание врз јавните политики се посочува Интер партиската парламентарна

лоби група за правата на лицата со посебни потреби (ИППЛГ) (Клековски et al., 2006:74):

Во мај 2003 година е основана Интер партиската парламентарна лоби група (ИППЛГ) за лицата со хендикеп. Целта на ИППЛГ е унапредување на правата на лицата со хендикеп преку обезбедување поволна законска рамка усогласена со ЕУ, како и поддржувачка јавна свест. Групата ја сочинуваа 18 пратеници во Собранието на Македонија од сите партии, од кои десетина се поактивни. Поддршка дава техничкиот комитет -секретаријат раководен од „Полио Плус“ и поддржан одДФИД и МЦМС и Советодавниот комитет (граѓански организации, стручњаци, медиуми. ИППЛГ е одличен пример на соработка на парламентарни и граѓански групи. Групата има одржано 20 седници во две години (2003-2005), како и 4 работилници и 4 посети на установи кои згрижуваат лица со хендикеп. По предлог на ИППЛГ, Собранието на Република Македонија на 23 јуни 2003 година усвои Декларација за заштита и унапредување на правата на лицата со посебни потреби. Главните постигнувања се: градење партнерства (меѓу граѓанските организации и меѓу граѓанските организации и Собранието), градење јавна свест (пр., присуство на лица во количка на собраниска седница) и измени во законската рамка....

Вмрежувањето во граѓанскиот сектор го истражува и Наташа Габер-Дамјановска (2007:5) во рамките на проектот на МЦМС „Истражување за мрежи, коалиции и чадор-организации“:

Ефективното мрежно работење е битен сегмент од социјалниот капитал на секоја организација и станува сè позначајно, и тоа и на национално и на меѓународно ниво во контекстот на новите предизвици кои претстојат на нашата земја. За граѓанските организации е сè позначајно да ги здружуваат своите напори, знаења и сè поограничените ресурси.

Истражувањето што е спроведено помеѓу самите граѓански организации дава серија заклучоци: „секој втор сојуз се здружува врз основа на посветување на активностите на заедничка целна група“; „околу половината од постојните организации членуваат во повеќе од еден сојуз“; „две третини од овие сојузи тежнеат нивното здружување да го формализираат преку регистрирање правно лице за таа намена“; „секој втор сојуз дејствува на национално ниво“; „доминантен дел (околу 80%) од организациите кои навеле дека членуваат барем во еден сојуз, имаат назначено секретаријат или извршна канцеларија“; „лидерството во секој втор сојуз е ротирачко, додека секој петти сојуз се раководи постојано од една членка“; „кај скоро три четвртини од сојузите постои заеднички (општ) правилник за однесување (или друга форма на поставена саморегулација или етички кодекс“; „сојузите имаат изградено критериуми за членство“; „една третина од сојузите членуваат во други меѓународни сојузи, помал број само во домашни или комбинирано“ (Габер-Дамјановска, 2007:9-26).

Како негативни искуства од здружувањето во сојуз, 18% го наведуваат нееднаквото споделување на обврските и 13% доминацијата на некоја член-

ка. Како најголеми слабости се наведени: „довербата меѓу членките - 12%, градењето на капацитетите - 12% и проблемот со комуникацијата - 11%“ (Габер-Дамјановска, 2007:32).

Како предности на сојузот, 21% ја сметаат „можноста за подобрена промоција на заедничкиот интерес пред трети лица, организации или пред државата“, 19% „подобрната и зголемената размена на информации“, 15% „полесното пријавување на заеднички проекти“, 13% „подобро запознавање со тоа што се случува тековно“, 13% „зголемен капацитет“ и 9% „поголема ефикасност и организираност во работењето“ (Габер-Дамјановска, 2007:33). Во продолжение на истата страница, во прилог го наведуваат и следново:

Вештини со кои се здобиле анкетираниите, работејќи во сојузот, се лобирањето (17%), стратешкото планирање (16%), планирањето и раководењето проекти (15%), правилно поставување приоритети

(12%), а дел (13%) ги подобриле своите вештини за раководење на организацијата.

Сојузите најмногу учествувале во креирањето на јавните политики во областите човекови права, образование, невработеност, сиромаштија и меѓуетнички односи. Како конкретни активности се наведуваат: лобирање за носење или менување закони, едукативни кампањи и семинари, кампањи за меѓуетничка толеранција, изготвување стратегии, акциски планови и други документи (Габер-Дамјановска, 2007:40). Како најуспешни се оценуваат сојузите што работат на правата на жените (Габер-Дамјановска, 2007:50).

До истиот заклучок за успешноста на сојузите, само проширен и со партнерствата со Собранието на Република Македонија, доаѓа и Клековски (2010в:75-76):

Зајакнувањето и информирањето на граѓаните, а особено на жените и маргинализираните лица (лицата со посебни потреби, Ромите), се клучните подрачја на успех. Во овие подрачја е постигнат успех и во политичката улога, односно во влијанието на јавните политики. Придонес кон успехот во овие подрачја има и воспоставувањето партнерство на водечките граѓански организации со Собранието на Република Македонија, какви што се Македонското женско лоби и Интерпартиската парламентарна група за лица со посебни потреби... Случајот со жените (родовите прашања) покажува дека успехот се заснова на силната родова вредност и на јаки општествени групи и мрежи, што од своја страна резултира во успешно зајакнување на жените и влијание врз јавните политики... Домашниот социјален капитал се состои од позитивните вредности, јаките општествени групи и добрата комуникација, координација и соработка меѓу чинителите на граѓанското општество.

Синдикатите и разните професионални и интересовни групации (студенти, средношколци, здруженија на фармери, млекопроизводители, пазарци и др.) имаа особено значење како дел од граѓанското општество поради

својата масовност, но и поради способноста за лесно поврзување на граѓаните, независно од политичко, етничко и верско потекло, а врз основа на траен или моментален интерес.

Треба да се забележи дека освен признанијата за успехот на одредени мрежи или поединечни граѓански организации во аналитичките извештаи за граѓанското општество, или при промотивни настани во земјава и надвор, тие не добиваат доволно сериозен третман на институциите, а уште помалку на науката. Отсутнуваат специјализирани библиотечни и архивски фондови за граѓанските организации, што го отежнува нивното проучување, па податоци треба да се бараат од различни извори, институции и приватни збирки на документи, во библиотеките на некои поголеми граѓански организации, преку документациона граѓа, мемоари и сл., како што констатира Ристовска-Јосифовска (2009:248), трагајќи за архивска документација за жените и малцинствата во Македонија.

Фактори што влијаат врз граѓанското општество

Тргувајќи од дефиницијата на граѓанското општество како „дел од општествениот простор надвор од семејството, државата и пазарот“, јасно е дека тоа не постои во вакум, туку во меѓузависност со другите општествени форми и процеси. **Врз граѓанското општество големо влијание има политичката состојба во земјата, начинот на финансирање и структурата на самиот сектор.**

За развој на силно и динамично граѓанско општество кое активно влијае врз јавните политики, пресудно е создавање околина која го поддржува. Затоа е особено важно следењето на условите во кои тоа опстојува, преку редица утврдени индикатори.

Почнувајќи од 2010 година, во Република Македонија се спроведува редовна анализа на дејствувањето на граѓанскиот сектор на национално и на локално ниво, при што се следат состојбите во законодавството и во праксата. Овие активности ги координира МЦМС преку регионалниот проект „Аквис (Acquis) на Балканското граѓанско општество - јакнење на потенцијалот и капацитетите на ГО за застапување и лобирање“, финансиран од Европската комисија и од Балканскиот фонд за демократија. Во проектот се опфатени осум земји од регионот, плус Турција. Како резултат на анализата на сите собрани податоци, се прави **Извештај за овозможувачката околина за развој на граѓанскиот сектор во Македонија** (Нурединоска, Огненовска, 2014:6).

Следењето на состојбите се прави преку *матрица за следење на овозможувачката околина за развој на граѓанскиот сектор*, која има три главни области: 1) основни загарантирани законски слободи; 2) рамка за финансиска одржливост на граѓанските организации; 3) однос помеѓу Владата и граѓанските организации. По анализата на сите податоци, се прави *Извештајот со главни наоди и со главни препораки*.

Прв ваков Извештај за овозможувачката околина е направен во 2014 година, а се однесува за периодот од 2010 до 2013 година. Според него, „граѓанските организации во Македонија дејствуваат во релативно овозможувачка околина“ (Нурединоска, Огненовска, 2014:7), што е во склад со наодите на Цивикус од 2011 година дека „организациите во Македонија дејствуваат во солиден социоекономски и социополитички контекст (но помалку поддржувачки социокултурен контекст)“.

Имено, „постои недостиг од спроведување и политичка волја од релевантните институции, како и за одредени прашања недостиг од активни и организирани граѓански организации“. Во главните наоди се разработени овие заклучоци (Нурединоска, Огненовска, 2014:9). Под точката **1) за основни загарантирани законски слободи**, стои:

1. Законот за здруженија и фондации е многу добра основа за прогресивна правна рамка за слободата за здружување. Сепак не е во целост функционален, главно поради подзаконските акти кои не се усвоени (поврзани со државното финансирање) и неизменетите (прилагодени на ЗЗФ) даночни закони.
2. Правната рамка за слободата на собирање е во линија со најдобрите меѓународни стандарди и е сè повеќе практикувана, како што е забележано во последните години. Сепак забележани се дневнополитички злоупотреби и изолирани случаи на ограничување на мирните собири од страна на полицијата.

Конкретно, немањето соодветни мерки во даночните закони кои ќе се однесуваат на ослободувања за граѓанските организации, го прават сосем нефункционален воспоставениот статус на организации од јавен интерес. Од друга страна, слободата за мирно собирање е нарушена од страна на полицијата во одредени случаи, а и не е докрај практикувана од страна на самиот граѓански сектор, поради недоволна организираност и солидарност на граѓанските организации. Се појавуваат и т.н. контрапротести, како „пригушувачи“ на автентичните граѓански протести, кои вршат дезориентација на јавноста и дефокусирање од соодветниот проблем во општеството.

Под точката **2) рамка за финансиска одржливост на граѓанските организации**, стои:

3. Граѓанските организации немаат значителни даночни олеснувања, изедначени се со профитните субјекти во однос на даночните закони и даночните олеснувања, особено за индивидуалните давања се речиси нефункционални.
4. Државното финансирање не е доволно развиено и не претставува значителен извор наспроти други за одржливоста на ГО во ситуација на намалена поддршка од донаторите.

Конкретно, поврзано и со претходната точка, постојат нерегулирани делови во даночните закони: Законот за данокот на добивка, Законот за персонал-

ниот данок на доход и Законот за донации и спонзорства во јавните дејности. Во оваа ситуација треба да се поттикнат корпоративните донации. Како најсериозен проблем се појавува државната финансиска поддршка за граѓанските организации, со недоволна транспарентност и нејасни критериуми при распределбата од сите органи кои доделуваат средства, а посебно при распределбата на добивката од игрите на среќа.

Под точката **3) однос помеѓу Владата и граѓанските организации** стои:

5. Солидно поставената институционална рамка и политиката за граѓански дијалог не се целосно функционални и не се спроведуваат доследно.
6. Основи за давање социјални услуги постојат, но исто така треба да се развие и во други области.

Конкретно, видлив е недостиг на јасна политичка волја за напредок на граѓанскиот сектор, при што остануваат прилично декларативни институционалната рамка и Стратегијата за соработка на Владата со граѓанскиот сектор. Се чувствува потреба од формирање на мешовито тело за соработка помеѓу Владата и граѓанските организации.

Главните препораки на Извештајот за 2010-2013 година, а презентиран во 2014 година се упатени кон институциите и се однесуваат на сите три точки, по две за секоја точка (Нурединоска, Огненовска, 2014:10):

1. Воспоставување целосно функционална правна рамка преку усвојување подзаконски акти на ЗЗФ (поврзани со државното финансирање) и изменување на даночните закони во одредбите кои се однесуваат на статусот од јавен интерес и практикување економски активности.
2. Целосна примена и почитување на слободата на собирање од страна на институциите и полицијата, особено во случаи на мирно собирање без претходно барање за одобрување.
3. Потребни се измени во одредени даночни закони (Закон за персонален данок на доход и Закон за данок на добивка), како и продолжување на отпочнатиот процес на измени и дополнувања на Законот за донации и спонзорства од јавните дејности.
4. Потребна е целосна реформа на системот на државно финансирање, пред сè на системот за распределба на средствата од игрите на среќа и забавните игри.
5. Воспоставување функционален и активен механизам за дијалог меѓу владата и граѓанските организации (Совет за соработка на владата со граѓанскиот сектор).
6. Потребно е промовирање на организациите како даватели на услуги и промовирање на добрите практики на соработка (пр. МТСП) кои ќе влијаат на проширување на оваа пракса и во другите институции.

Втор Извештај за овозможувачката околина е направен во 2015 година, а се однесува за 2014 година. Според него, „граѓанските организации во Маке-

донија продолжуваат да дејствуваат во релативно овозможувачка околина“ (Огненовска, 2015:9).

Под точката **1) за основни загарантирани законски слободи**, стои истата формулација во оценката за правната рамка во државата, дека во основа е добра, но без донесени подзаконски акти не е целосно функционална, посебно во делот за државно финансирање. Што се однесува до слободата на собирање, состојбата е влошена: „забележани се дневнополитички злоупотреби и изолирани случаи на ограничување на просторот на собирање, користење повеќебројно/несразмерно присуство на полициска сила на мирни собири“ (Огненовска, 2015:13).

Најпозитивна промена на правната рамка во делот на законските слободи во 2014 година претставува исклучувањето на граѓанските организации од обврските за пријавување имотни листови, според Законот за спречување на перење пари и други приноси од казниво дело и финансирање тероризам.

Во истиот дел за *Главните наоди*, под точката **2) рамка за финансиска одржливост на граѓанските организации**, стои:

3. Граѓанските организации немаат даночни олеснувања, изедначени се со профитните субјекти во однос на даночните закони и даночните олеснувања. Процедурата за добивање одобрение за јавен интерес на донации предвидена со Законот за донации и спонзорства во јавни дејности се покажа како нефункционална или сложена.
4. Државното финансирање (вклучително и приходите од игрите на среќа и забавните игри) не е доволно развиено и не претставува значителен извор за одржливост на граѓанските организации во ситуација на намалена поддршка од донаторите. Недостасува институционална поддршка за граѓанските организации, како и кофинансирање на ЕУ и меѓународни проекти. Подготвената предлог-одлука за регулирање на транспарентноста и отчетноста на доделувањето државни средства за организации е само еден дел од потребната реформа на целокупниот систем.

Овие наоди укажуваат дека се направени одредени законски акти за подобрување на финансирањето на граѓанските организации, во процедурата за добивање одобрение за јавен интерес на донации во Законот за донации и спонзорства, како и во одлуката за транспарентност и отчетност во постапката за доделување финансиски средства. Но, овие акти не се спроведуваат соодветно ниту, пак, се доволни сами по себе да го подобрат финансирањето на граѓанските организации. Така што, тие акти остануваат главно декларативни, а не и реални можности за одржливост на граѓанските организации.

Одредбите од даночните закони кои се однесуваат на граѓанските организации не се доволно поддржувачки. Во принцип, граѓанските организации се изедначени со другите правни субјекти, како што се профитните правни лица. Плаќањето персонален данок на доход на материјални и патни трошоци и неговото непризнавање како прифатлив трошок на проектите

финансирани од ЕУ е оптоварување за граѓанските организациите. Исто така, давачките за придонеси на приходи од договори за дело, авторски договори и други договори согласно со измените на Законот за придонеси од задолжително социјално осигурување претставуваат оптоварување во работата на организациите. Годинава граѓанските организации иницираа измени во даночните закони, конкретно за: Законот за данокот на добивка и Законот за персонален данок на доход. (Огненовска, 2015:10).

Под точката **3) однос помеѓу Владата и граѓанските организации** стои:

5. Дијалогот меѓу Владата и граѓанското општество продолжува да биде недоволно развиен. Подготвениот акт за воспоставување совет е чекор кон подобрување на институционалната соработка на Владата со граѓанските организации.
6. Постои недостиг од доследно почитување на правилата за вклучување во креирањето политики и подготовка на закони на граѓанските организации од страна на органите на државната управа (навремено информирање за отворени консултации, почитување на законски предвидениот рок за консултации и обврската за обезбедување повратна информација за дадените забелешки и коментари).

Во овој сегмент е веројатно највидливо отсуството на волја од страна на владата да им даде значење и сила на граѓанските организации и да ги прифати како партнери во креирањето и спроведувањето јавни политики. Илустрација за ова е фактот што Одделението за соработка на Владата со граѓанските организации остана зависно, без доволно ресурси и продолжи да работи во склоп на генералниот секретаријат на Владата, а Стратегијата за соработка на Владата со граѓанското општество е спроведена само во две мерки целосно, додека за 48% од мерките нема никаков напредок.

Севкупно, овозможувачката околина за развој на граѓанските организации во 2014 година е влошена во сите анализирани сегменти. Тоа произлегува главно од недостиг на политичка волја на Владата да се отвори дијалог и да се направат и спроведат потребните законски измени, а уште повеќе од видливи тенденции за ограничување на делувањето и развојот на граѓанското општество. Овие тенденции одат во насока на маргинализација на граѓанскиот сектор, преку исклучување од главните текови на креирање јавни политики, но и одредени индиректни притисоци и ограничувања.

Главните препораки на Извештајот за 2014 година, а презентирани во 2015 година се повторно упатени кон институциите и се однесуваат на сите три точки, по две за секоја точка (Огненовска, 2015:15):

1. Воспоставување целосно функционална правна рамка преку усвојување подзаконски акти на ЗЗФ (поврзани со државно финансирање) и изменување на даночните закони во одредбите кои се однесуваат на граѓанските организации. Покрај тоа, потребно е обезбедување корист (даночни олеснувања и др.) за организациите кои ќе стекнат статус од јавен интерес.

2. Целосна примена и почитување на слободата на собирање од страна на институциите и полицијата, особено во случаи на мирно собирање без претходно барање за одобрување. Потребно е јакнење на капацитетите на институциите и полицијата за обезбедување на слободата на собирање.
3. Потребни се измени во даночните закони (Законот за персоналниот данок на доход и Законот за данокот на добивка) и обезбедување даночни олеснувања за граѓанските организации, како и анализа на спроведувањето на Законот за донации и спонзорства во јавните дејности согласно новите мерки и подобрување на неговата функционалност.
4. Потребна е целосна реформа на системот за државно финансирање, и покрај проектната поддршка, да се обезбеди институционална поддршка, како и конфинансирање на ЕУ и други меѓународни проекти на граѓанските организации. Клучна е реформата на системот за распределба на средствата од игрите на среќа и забавните игри.
5. Воспоставување совет за унапредување на соработката, дијалогот и поттикнување на развојот на граѓанското општество, како мешовитото тело и обезбедување на неговата функционалност. Во процесот на неговото воспоставување, потребна е активна вклученост на граѓанското општество и органите на државна управа.
6. Задолжително почитување на минималните стандарди за вклучување на граѓанското општество во процесите на креирање политики и подготовка на закони од страна на органите на државната управа од една страна, поголема активности и заедничко дејствување од страна на граѓанското општество од друга страна во овие процеси.

Трет Извештај за овозможувачката околина е направен во 2016 година, а се однесува за 2015 година. Според него, „граѓанското општество во 2015 година дејствуваше во релативно овозможувачка околина“ (Огненовска, 2016:9). Иако е заклучната формулација иста како во Извештајот од претходната година, условите во кои дејствуваше граѓанското општество беа суштествено различни.

Имено, во 2015 година Македонија беше погодена од две кризи - бегалската (од војната во Сирија) и политичката (започната по парламентарните избори 2014 година, а ескалирана на почетокот на 2015 година, со објавувањето на прислушкуваните разговори). Кризите драматично ја влошија околината за дејствување на граѓанскиот сектор во поглед на комуникација со институциите и дијалог со Владата, но истовремено и ги мобилизираа граѓаните на самоорганизирање со акции и иницијативи кои беа спроведувани волонтерски, со голем ентузијазам.

Во врска со бегалската криза, граѓанското општество изреагира уште пред институциите, кои беа „затекнати“ од бегалскиот бран. Формалните организации и неформалните граѓански здружувања се самоорганизираа за хуманитарна помош на бегалците, но и за измена на законот за престој на странци, кој беше во кус рок подготвен и донесен во парламентот.

Во политичката криза, пак, граѓанското општество влезе како партнер на политичките субјекти, барајќи можност да влијае и да одлучува за решавање на кризата и за одредување на иднината на земјата. Тоа беше година на масовни собири на различни граѓански групи, поттикнати од заеднички интереси, со јасно артикулирани барања до институциите за законски промени или примена на одредени законски мерки.

Сиве овие бурни превирања резултираа со подигање на граѓанската свест на, веројатно, највисоко ниво досега, како и на зголемување на довербата на голем дел од граѓаните во граѓанскиот сектор. Нагласуваме, „голем дел од граѓаните“, зашто паралелно со ова течеше и процес на „демонизација“ на граѓанскиот сектор од страна на владиниот политички блок, што придонесе „друг, не мал дел од граѓаните“ да го доживуваат граѓанското општество како „непријател на државата“.

Функционирањето на граѓанското општество во овие неподдржувачки околности се карактеризира со две специфични појави: вмрежувањето на организациите и надминувањето на етничките и верските граници.

Вмрежувањето на организациите доби масовни размери, базирано на голема солидарност, соработка и меѓусебна поддршка на формалните и неформалните граѓански организации и здружувања. Како да исчезна традиционалниот антагонизам и наместо него се случуваа редица природни сојузи врз програмски платформи.

Другата специфична појава во овој период е надминувањето на етничките и верските граници (Огненовска, 2016:10):

Граѓанското општество и граѓаните, Македонци и Албанци, покажаа мултиетничко единство и не дозволија разнишување на безбедносната стабилност на земјата и по судирот на македонската полиција и вооружената група етнички Албанци кој се случи во Куманово на 9 мај...

Под точката **1) за основни загарантирани законски слободи**, се наведува дека е зголемен јазот помеѓу законодавството и неговото спроведување во практиката што се однесува на слободата на здружување, собирање и изразување. Повеќе организации се соочиле со индиректни притисоци како ненајјавени посети од инспекции, вербални напади и говор на омраза. Истовремено, законски е засилена контролата од страна на полицијата на граѓански собири и протести. Конкретниот наод е следен (Огненовска, 2016:13):

1. Законот за здруженија и фондации (ЗЗФ) обезбедува добра основа за прогресивна правна рамка за слободата на здружување. Сепак, не е во целост функционален, пред сè поради подзаконските акти кои не се усвоени и поврзани со државното финансирање, како и неприлагодените даночни закони и нефункционалноста на статусот од јавен интерес. Дополнително, во Кривичниот законик дефиницијата на службено лице и одредбите за злоупотреба на службена должност се потенцијално загрозување на суштината на слободата на здружување и делувањето на граѓанските организации.

2. Правната рамка за слободата на собирање е во линија со меѓународните стандарди. Сепак во 2015 г, дополнувањата на Законот за полиција со кој беа воведени четири нови средства за растерување толпа и видеоснимки од собири може да бидат потенцијална закана по правото на мирно собирање. Исто така потенцијална закана е и мерката за поставување неутрална зона околу Собранието во Планот на активности на Владата на РМ подготвен врз основа на Листата на итни реформски приоритети. Во 2015 г. имаше значително зголемување на бројот на мирни собири, со нагласено ограничувања на просторот и прекумерно присуство на полициска сила.

Под точката **2) рамка за финансиска одржливост на граѓанските организации**, стои:

3. Граѓанските организации немаат даночни олеснувања, па дури се и во понеповолна положба во споредба со профитните субјекти во однос на даночните закони. Законот за донации и спонзорства во јавни дејности и понатаму во практика не е функционален во целост и не поттикнува донации, во најголема мера заради долгата и сложена административна постапка за утврдување јавен интерес.
4. Државното финансирање (вклучително и приходите од игрите на среќа и забавните игри) не е доволно развиено и не претставува значителен извор за одржливост на граѓанските организации. Недостасува институционална поддршка за граѓанските организации, како и кофинансирање на проекти на ЕУ и меѓународни проекти. Усвојувањето предлог-одлука за регулирање на транспарентноста и отчетноста на доделувањето државни средства за организации е во застој.

Долгоочекуваните измени на даночните закони кои содржат одредби за граѓанските организации не се случува и граѓанските организации се третираат како и други профитни субјекти. Државното финансирање е недоволно за да се постигне одржливост на граѓанските организации, зашто добиваат сосем мал број субјекти, а и сумите се мали.

Под точката **3) однос помеѓу Владата и граѓанските организации** стои:

5. Дијалогот меѓу Владата и граѓанското општество продолжува да биде недоволно развиен. На почетокот на 2015 г. отпочнаа дискусии за предлог-одлуката за воспоставување совет за унапредување на соработката, дијалогот и поттикнувањето на развојот на граѓанското општество за која граѓанските организации имаа забелешки, и истата не беше усвоена до крајот на годината.
6. Влошена е состојбата на вклучување на граѓанските организации во креирањето политики и подготовка на закони. Бројни закони беа донесени во скратена постапка без консултации. Сè уште има бројни примери на необјавување предлог-прописи, непочитување на законски предвидениот рок за консултации и обврската за обезбедување повратна информација за дадените коментари.

И во 2015 година продолжи недостигот на вистински дијалог помеѓу Владата и граѓанскиот сектор, дури и со влошени односи. Процесот за воспоставување на Совет за унапредување на соработката, дијалогот и поттикнување на развојот на граѓанското општество беше замрзнат, по иницијативата на 75 организации поради непочитување на критериуми за застапеност. Минимален број организации имаа свои претставници во меѓуресорски работни групи. Незначителна беше можноста за вклучување на граѓанските организации во подготовката на закони и креирањето политики, особено во 2015 година, кога огромен број закони беа донесени по скратена постапка.

Главните препораки на Извештајот за 2015 година, а презентирани во 2016 година, се однесуваат на сите три точки, по две за секоја точка (Огненовска, 2016:15):

1. Воспоставување целосно функционална правна рамка преку усвојување подзаконски акти на ЗЗФ (поврзани со државно финансирање и изменување на даночните закони во одредбите кои се однесуваат на граѓанските организации). Покрај тоа, потребно е обезбедување корист (даночни олеснувања и др.) за организациите кои ќе стекнат статус од јавен интерес. Потребно е да се направи компаративна анализа на дефинициите службено лице во другите земји од регионот и пошироко, и да се предложат мерки за негова измена.
2. Повлекување на новите одредби од Законот за полиција (4 нови средства за растерување толпа и видеоснимки). Следење на напредокот на реализацијата на мерката за поставување наутрална зона околу Собранието во Планот на активности на Владата на РМ подготвен врз основа на Листата на итни реформски приоритети за РМ и укажување за потенцијалното ограничување на слободата на собирање. Целосна и неселективна примена и почитување на слободата на собирање од страна на институциите и полицијата, особено во случаи на мирно собирање. Потребно е јакнење на капацитетите на институциите и полицијата за користење пропорционална сила за воведување јавен ред и мир.
3. Граѓанските организации немаат даночни олеснувања, па дури се и во понеповолна положба во споредба со профитните субјекти во однос на даночните закони. Законот за донации и спонзорства во јавни дејности и понатаму во практика не е функционален во целост и не поттикнува донации, во најголема мера заради долгата и сложена административна постапка за утврдување јавен интерес.
4. Владата и другите органи на државна управа кои распределуваат буџетски средства до граѓанските организации да објавуваат податоци од целиот процес. Потребна е целосна реформа на системот за државно финансирање, и покрај проектната поддршка, да се обезбеди институционална поддршка, како и кофинансирање на проекти од ЕУ и други меѓународни проекти на граѓанските организации. Клучна е реформата на системот за распределба на средствата од игрите на среќа и забавните игри.

5. Изменување на предлог-одлуката за воспоставување совет за унапредување на соработката, дијалогот и поттикнување на развојот на граѓанското општество, како мешовито тело согласно забелешките на граѓанските организации и обезбедување на неговата функционалност во најскоро време.
6. Задолжително почитување на минималните стандарди за вклучување на граѓанското општество во процесите на креирање политики и подготовка на закони од страна на органите на државната управа, пред сè преку навремено објавување на предлог-прописите, обезбедување доволно време за коментар и задолжително давање повратен одговор. Исто така, потребно е законодавецот да ги применува правилата на консултации и во случај на носење закони по скратена постапка.

Неколку месеци по објавувањето на овој трет Извештај за овозможувачката околина за развој на граѓанските организации, Владата во мај 2016 година донесе Одлука за формирање Совет за соработка помеѓу Владата на Република Македонија и граѓанскиот сектор, како мешовито тело. Но, критериумите кои ги бараа граѓанските организации не се задоволени, па ова тело е бојкотирано.

Финансирањето на граѓанското општество е клучно за неговата одржливост, а преку скромните средства што ги обезбедува Владата за буџетска поддршка, како и преку недостигот на сериозни даночни олеснувања во работењето на граѓанските организации, се гледа директно односот на Владата кон него.

Во Република Македонија финансирањето на граѓанскиот сектор е минимизирано, а отсутствуваат битни даночни олеснувања што се бараат со години. Свкупно, граѓанските организации добиваат државни средства од неколку извори: од буџетската ставка 463 преку Генералниот секретаријат на Владата; од министерства и други државни институции преку нивни програмски активности; од игри на среќа и забавни игри (се распределува незначителен дел, далеку од законски предвидените 50% од добивката).

И покрај тоа што вкупниот буџет на државата расте, висината на износот наменет за граѓанските организации кој се распределува преку буџетската ставка 463 - Трансфери до невладини организации (околу 4.000.000 ЕУР на годишно ниво), останува непроменет.

Износот за самите граѓански организации е уште помал, зашто за нив одат само околу 4% (околу 200.000 ЕУР на годишно ниво) од износот на ставката 463, или во просек по 5.000 ЕУР за 40 организации. Остатокот оди за финансирање на синдикатите, верските организации и политичките партии, за кои оди околу 40% од средствата од ставката 463. Споредено со земјите од регионот (Хрватска, Србија и Босна и Херцеговина), Македонија издвојува значително помал износ за граѓанските организации (Нурединоска, Огненовска 2014:30).

Извештајот на Европската Унија за напредокот на Република Македонија секоја година ја бележи и состојбата со граѓанскиот сектор во земјава, ноти-

рајќи ги подобрувањата и упатувајќи забелешки за пропустите и погрешните политики. Последниот извештај, објавен **во октомври 2015 година**, се однесува на периодот помеѓу октомври 2014 и септември 2015 година (2015:9):

Иако е постигнат одреден напредок, организациите на граѓанското општество (ОГО) продолжија да изразуваат сериозна загриженост околу тешката клима во која работат. Тие известуваат дека се предмет на остри критики од страна на политичари и на провладините медиуми, како и за ограничена посветеност на владата за дијалог. За време на политичката криза од 2015 година, организациите на граѓанското општество често имаа конструктивна улога преку организирање на бројни мирни протести без етнички линии, и бараа поголема одговорност на политичарите. Граѓанското општество, исто така, покажа меѓуетничко единство по трагичните случувања од Куманово во пролетта 2015 година. Во исто време, политичка поларизација и поделба сè уште може да се забележи помеѓу ОГО кои ја поддржуваат власта и оние кои и се спротивставуваат. Националните власти треба да го вклучат граѓанското општество во креирањето на политиките и законодавството на поредовна основа и на ефикасен начин.

Зајакнато граѓанско општество е клучна компонента на секој демократски систем и треба да се признае и да се третира како такво од страна на државните институции. Обврзувачката рамка на правилата за државно финансирање на граѓанското општество, сепак, не е донесена, а системот за распределба на државни средства за граѓанското општество останува неефективен и неефикасен.

Како што може да се види, забелешките **во Извештајот на Европската комисија** се речиси идентични со оние во извештаите за овозможувачката околина подготвени од тимот на МЦМС по истражувањето на мислењето на граѓанските организации. Се однесуваат пред сè на отежнатите услови за непречено работење на граѓанските организации, особено на растечките притисоци и отсуство на дијалог со властите. Исти се и забелешките за отсуството на државно финансирање на граѓанското општество, за да се обезбеди одржливост и функционалност. Забележително е нагласувањето на **интернетничкиот пристап на граѓанскиот сектор и покажаното „меѓуетничко единство“ по трагичните случувања од Куманово во пролетта 2015 година.**

Клучните забелешки на овозможувачката околина остануваат, па дури и се засилуваат низ годините, но тие не побудуваат интерес кај Владата да ги отстрани пропустите и да ги подобри условите за развој на граѓанското општество. Така, остануваат само документи кои евидентираат список на декларативни заложби, од една страна (пр. во Стратегијата за соработка меѓу владата и граѓанскиот сектор) и список со неисполнети обврски, според европските и светски стандарди, за поддршка и вклучување на граѓанското општество во главните општествени текови, од друга страна (пр. во извештаите на ЕУ за напредокот и други извештаи на домашни и меѓународни организации).

Улогата на граѓанското општество

Граѓанското општество во Република Македонија ја игра улогата што му е иманентна според дефинициите за него: овозможува здружување на граѓаните заради остварување на заедничка цел; влијае врз државата и врши контрола на власта и спроведувањето на законите; заменува дел од функциите на државата; застапува и лобира политички актери во врска со одредени јавни политики итн. Во некои аспекти има одиграно поголема, во некои помала улога.

Но она што треба посебно да се нагласи е **важната улога што граѓанското општество ја одигра и сè уште ја одигрува во Република Македонија во поглед на: 1) демократизацијата на општеството и 2) зголемување на граѓанската кохезија и воспоставување интеркултурен дијалог.**

1) За демократизацијата на македонското општество е важен самиот факт дека преку граѓанскиот сектор граѓаните се поттикнати да се здружуваат врз база на заеднички интереси и да се борат за нив преку волонтерство и активизам. Но подеднакво важно е што граѓанските организации во земјава создадоа од самиот почеток на плурализацијата на општеството свој код, свој систем на вредности, кој е сега и дел од законската регулатива. Тој се однесува на поттикнување почитување, толеранција и соработка, а борба против предрасуди, насилство и говор на омраза. Тоа е еден прогресивен концепт, кој имплицира и **вклученост на граѓанскиот сектор во политичките процеси во земјата, во насока на демократизација на општеството.**

За ова пишува и Владимир Милчин (2010) на веб-страницата Граѓани за европска Македонија (ГЕМ), како основач и долгогодишен директор на ФИООМ. Тој бил учесник и сведок на процесите, па прави преглед на развојот на граѓанското општество од самите почетоци на независна Република Македонија во 1992 година и од формирањето на Фондот отворено општество - Македонија (подоцна Фондација Институт отворено општество - Македонија, ФИООМ) со поддршка на Џорџ Сорос.

Првите активности на организацијата биле меѓународно лобирање за признавање на независноста на Република Македонија, подоцна поддршка на граѓански организации кои работеле на прашања поврзани со правата на децата, „демаргинализација и инклузија на Ромите во образовниот систем“, интернетничка комуникација на младите, семејно насилство, женски права, рурален развој, меѓуетнички дијалог и човекови права.

Во 1999 година, во текот на бегалската криза од Косово, Соросовата фондација се вклучува во организирање хуманитарна помош. Но, според оценката на Милчин, оттогаш започнаа предрасудите во дел од јавноста за улогата на граѓанските организации:

Своето учество во намалувањето на бремето што легна врз државата со големиот број бегалци, особено оние од Косово, невладините органи-

зации го платија со проширувањето на предрасудите дека тие (1) само перат пари (иако најчесто овој поим беше погрешно изедначуван со неплаќањето даноци); (2) ги помагаат само Албанците (донаторите ги насочуваа парите кон северна и северозападна Македонија); (3) се слуги на странците, најчесто на ЦИА, а растечката ксенофобија се сврте против нив. Во најдобар случај, невладините организации беа добредојдени само кога спроведуваа хуманитарни акции за делење храна, облека, школски прибор. Незамисливо беше тие да спроведуваат мониторинг, а уште понезамисливо беше да застапуваат политики за прашања од јавен интерес.

Подоцна ФИООМ играше извонредно значајна улога во плурализација на медиумскиот простор, воспоставување меѓуетнички дијалог по конфликтот во 2001 година, како и во редица граѓански иницијативи и акции кои беа во насока на демократизација на општеството.

На сличен начин, еден од втемелувачите на граѓанскиот сектор во Македонија е и Македонскиот центар за меѓународна соработка - МЦМС (2016). Основан е во 1993 година со поддршка од Холандската меѓуцрковна помош, со визија за мир, хармонија и просперитет, универзални принципи на граѓанско општество и партиципативна демократија, владеење на правото, рамномерен и одржлив социоекономски развој, ненасилство, почит и меѓузависност и културна разноличност.

МЦМС во изминативе повеќе од две децении работи на зајакнување на капацитетите на граѓанските организации, локалните самоуправи, државните институции, претпријатијата, училиштата и други субјекти кои имаат потреба од тоа.

Долгорочни цели на организацијата се: социјална кохезија и намалување на сиромаштијата; одржлив локален и рурален развој; добро владеење и партиципативни политики; вкоренето и динамично граѓанско општество; прифатена културна разноличност, меѓузависност и дијалог; евроинтеграциски процес и регионална соработка.

По речиси четврт век, во текот на 2015 и 2016 година, граѓанскиот сектор во Македонија е масовно влезен во политичките процеси, барајќи да ја одигра својата улога во решавањето на политичката криза во земјата. Според Џабир Дерала, од невладината организација „Цивил“ (Делимитов, 2015), граѓанскиот сектор не треба да бега од политиката, туку активно да влијае врз неа, како што го сторија тоа студентите преку своето неформално здружување во Студентскиот пленум во 2015 година, борејќи се против предложените „реформи“ во Законот за високо образование:

Најголемата пречка за граѓанскиот сектор да го добие вистинското место е токму тоа, политиката. Но не влијанието на политиката, туку фактот дека тој предолго не сакаше да се занимава со политика, чие пак значење е обратно од она што ние секојдневно сакаме да го разбереме како политика. Дневната политика, партиската политика не значи дека се единствените нејзини димензии. Политиката подразбира една поширока активност која

им припаѓа и на граѓаните, а не само на партиите. Но добро е што конечно граѓаните тоа почнаа да го забележуваат...

Во однос на влијание во поширока смисла на зборот, мора да се признае дека водечка улога во тој процес презедоа студентите и другите неформални здруженија со своите активности во одредени теми, што е следење на светските трендови. Можеби за некои малку задоцнети, но сепак многу важни. Оттука, пролетта треба да им ја должиме токму на студентите, кои можеби е тешко да кажам, во едно неформално здружување успеаја да ја разбудат свеста и за тоа мора да им оддадеме признание.

За улогата на граѓанскиот сектор во демократизацијата на општеството, во последниве две години има многу дебати и анализи, но најголем дел се согласуваат дека е направено големо поместување. Борјан Ѓузелов (2016), анализирајќи го секторот, ја анализира структурата, во која има граѓански иницијативи (движења) и граѓански (невладини) организации:

Во 2015 година граѓанското организирање во Македонија го достигна својот врв. Се организираа студентите, средношколците, професорите, хонорарците и многумина граѓани кои кафеаните ги заменија со улицата и граѓанските пленуми. Активни беа граѓани од различни позадини (етнички, возрасни, професионални) кои застапаа зад заеднички вредности и цели. Покрај граѓанското здружување, важна улога имаа и граѓанските организации кои будно ја следеа работата на институциите политичките елити. иако денес изгледа дека организираниите граѓани сепак не ја победија левтаргијата и партизираниот политички дискурс, сепак тие направија поместување во процесот на „учење“ на демократијата...

2) Зголемување на граѓанската кохезија и воспоставување интеркултурен дијалог е втората извонредно важна улога на граѓанското општество во Македонија. Во услови на мултикултурно општество, поделено по повеќе линии, најважна цел за секоја држава е да обезбеди што поголема социјална кохезија, зашто тоа е патот кон стабилност. Мултикултурниот политички образец е еден силен стабилизатор, но недоволен, ако не е поддржан од граѓанското општество. Зашто граѓаните се тие што ја прават или ја рушат стабилноста на една држава.

За големата улога што може и треба да ја игра граѓанското општество во едно мултикултурно општество со „паралелни светови“ како нашето, пишува Бујар Љума (2010). Тој го опишува искуството со организацијата „ЛОЈА“, со која во 1999 година започнал да формира Вавилон центри, каде што се запознавале и се дружеле деца од различно етничко потекло. Целта била да се надминат предрасудите, стереотипите и недовербата меѓу децата од различно етничко потекло, создадени преку бикултурниот образовен систем во Македонија. Љума предлага „иновативни, независни и соодветни интеркултурни иницијативи“, посебно во северозападниот дел од земјата, за да се отворат и одговорот прашања преку кои ќе се изгради доверба помеѓу луѓето уште од мали нозе.

Можат ли луѓето од различни култури да живеат заедно во едно мултикултурно општество во вистинска интеракција...? Како влијае размената на различни култури врз личноста? Способни ли сме да се соочиме со разликите околу нас? Можеме ли да развиеме почит кон овие разлики? Можат ли различните култури да коегзистираат заедно?

Интеркултурното учење значи дека на почетокот мораме да си ги познаваме сопствените култури и себеси, пред да бидеме во состојба да ги разбереме другите култури. Тоа е процес што носи многу предизвици и содржи длабоко вкоренети идеи за тоа што е правилно и што е погрешно. Развојот на интеркултурна сензитивност е процес што се движи од одбивање до интеграција на различностите. (Luma, 2010:83)

На крајот од своето промислување, Љума заклучува дека **граѓанското општество е тоа што може да направи луѓето во едно мултикултурно општество да живеат во вистинска интеракција**, обезбедувајќи „простор во кој настаните ќе се одвиваат без товарот на минатото“.

Речиси идентична порака испраќа и Андреас Клајн (2010:52), проучувајќи го развојот на граѓанското општество во Латвија и Македонија, две земји со слична големина, историја и мултикултурно миље. Тој го нагласува ангажманот на невладините организации во интеркултурниот дијалог:

Покрај политиката, исто така и организациите на граѓанското општество имаат водечка улога во припаднувањето на општествените несогласувања. НВО со своите мерки во областа на образованието и социјалниот ангажман, како и во културата, спортот и слободното време придонесуваат да се зголеми довербата и да се намали сомнежот. Во општествата во Европа, кои сè повеќе стануваат мултикултурни и мултиетнички, и понатаму примарна задача на политиката и граѓанското општество останува да биде нивното залагање за поднослив и мирен соживот на сите луѓе и национални групи, за европскиот дом да го направат погоден за живеење.

Јакнењето на граѓанското движење во Македонија дојде до ниво, кога за современите стана видливо неговото влијание врз зголемување на граѓанската кохезија и воспоставување интеркултурен дијалог. Затоа и Ѓузелов (2016) вели:

...Токму плурализмот и различноста треба да бидат сржта на македонското граѓанско општество. Оттука, секој треба да биде свесен за својата улога и вредност, почитувајќи ја улогата и вредноста на различниот... На македонското општество му се потребни повеќе и различни граѓански чинители. Нека победи плурализмот!

Севкупно, може да се каже дека улогата на граѓанското општество во Македонија станува сè позначајна и тоа станува препознатлив двигател на многу демократски промени во општеството. Притоа, очигледно е мултикултурното поврзување на граѓаните според заедничките интереси и интеркултурниот дијалог кој се гради спонтано и ненаметливо.

4.

МУЛТИКУЛТУРНИ ПОВРЗУВАЊА ВО ГРАЃАНСКИОТ СЕКТОР ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

4.1. ИСТРАЖУВАЊЕ

Со цел да се добијат поточни и подлабински одговори на двете истражувачки прашања, направено е истражување за влијанието на мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор во Република Македонија врз јавните политики и граѓанската кохезија, како и за спремноста на сите општествени актери да ги преминат етничките, верските и политичките граници.

Методологија

Спроведени се 11 интервјуа, преку два вида електронски пратени писмени прашалника, со 8 претставници од граѓанскиот сектор и со 3 проследувачи на состојбите во овој сектор. Притоа, проследувачите имаат и лично искуство со вклученост во граѓански иницијативи и мрежи. Истражувањето е спроведено од мај до јуни 2016 година.

Изборот на испитаници беше направен според компетентноста и релевантноста на личностите, организациите и граѓанските иницијативи во кои учествувале, како и според видливоста на нивните граѓански активности и резултатите од нив. Има соодветна родова застапеност - 6 мажи и 5 жени, како и етничка хетерогеност.

1) Испитаниците-проследувачи одговорија на 12 прашања, структурирани така што може да се добие претстава за нивниот стручен и активистички профил, како и за нивното искуство со мултикултурни поврзувања во граѓанскиот сектор во Македонија (Прашалник 1):

Прашалник за интервју на проследувач на мултикултурно поврзување во граѓанскиот сектор во Република Македонија:

Име и презиме:

Назив на Вашата институција/организација:

Вашата функција во институцијата/организацијата:

1. Каква е организационата структура на Вашата институција/организација?
2. Има ли мултикултурен карактер или пристап Вашата институција /организација (состав, статут, делување)?

3. Какво искуство имате со мултикултурни поврзувања во граѓанскиот сектор во Македонија (набројте најзначајни искуства)?
4. Кои се учесниците во мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор во Македонија, на кои сте биле сведок?
5. Постоеше ли спремност за надминување на политичките, етничките и верските граници?
6. Кои се резултатите од мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор, во Македонија, на кои сте биле сведок?
7. Кои се корисниците на резултатите од мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор, на кои сте биле сведок?
8. Имаа ли влијание врз јавните политики (може ли да ги наброите)?
9. Имаа ли влијание врз општествената кохезија и граѓанскиот концепт на општеството и во која мера (може ли да ги опишете, по што цените)?
10. Ако имало слабости и ограничувања за да се постигне поголемо влијание, кои биле тие?
11. Каков став кон мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор, на кои сте биле сведок, имаа институциите?
12. Кои се Вашите препораки за подобри резултати во мултикултурните поврзувања во иднина?

2) Испитаниците од граѓанскиот сектор одговорија на 13 прашања, структурирани на аналоген начин како за претходната група, така што може да се добие претстава за нивниот стручен и активистички профил, како и за нивното искуство со мултикултурни поврзувања во граѓанскиот сектор во Македонија (Прашалник 2):

Прашалник за интервју на учесник во мултикултурно поврзување во граѓанскиот сектор во Република Македонија:

Име и презиме:

Назив на Вашата граѓанска организација/иницијатива:

Вашата функција во граѓанската организација/иницијатива:

1. Кога е формирана Вашата граѓанска организација/иницијатива?
2. Каква е организационата структура на Вашата граѓанска организација/иницијатива?
3. Има ли мултикултурен карактер или пристап Вашата граѓанска организација/иницијатива (состав, статут, делување)?
4. Какво искуство имате со мултикултурни поврзувања во граѓанскиот сектор во Македонија (набројте најзначајни искуства)?
5. Кои се учесниците во мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор во Македонија, во кои сте учествувале?

6. Постоеше ли спремност за надминување на политичките, етничките и верските граници?
7. Кои се резултатите од мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор во Македонија, во кои сте учествувале?
8. Кои се корисниците на резултатите од мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор, во кои сте учествувале?
9. Имаа ли влијание врз јавните политики (може ли да ги наброите)?
10. Имаа ли влијание врз општествената кохезија и граѓанскиот концепт на општеството и во која мера (може ли да ги опишете, по што цените)?
11. Ако имало слабости и ограничувања за да се постигне поголемо влијание, кои биле тие?
12. Каков став кон мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор, во кои сте учествувале, имаа институциите?
13. Кои се Вашите препораки за подобри резултати во мултикултурните поврзувања во иднина?

Одговорите од прашалниците се претставени поодделно за секој испитаник и/или организација и претставуваат **резултати од истражувањето**. Добиени се податоци за поголем број мултикултурни поврзувања во граѓанскиот сектор во Република Македонија, за нивната структура, делување, влијанија врз јавните политики, приемот од страна на власта/политичките актери, како и за ограничувањата што ги имале за поголемо влијание. Добиен е и став/мислење од испитаните учесници и проследувачи на граѓанскиот сектор, во поглед на тоа колку можат мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор да влијаат врз зголемување на граѓанската кохезија, со препораки како да се добијат подобри резултати во иднина.

Дискусијата на резултатите содржи вкрстени анализи на одговорените прашалници, при што се извлечени квалитативни заклучоци за одредени прашања.

Резултати

Проследувачи на состојбите во граѓанскиот сектор - 3:

- Сашо Клековски, основач и долгогодишен извршен директор на МЦМС - Македонскиот центар за меѓународна соработка

МЦМС е формирана во 1993 година како граѓанска организација која работи на зајакнување на капацитетите на граѓанските организации, локалните самоуправи, државните институции, претпријатијата, училиштата и други субјекти кои имаат потреба од тоа. Долгорочни цели на организацијата се: социјална кохезија и намалување на сиромаштијата; одржлив локален и рурален развој; добро владеење и партиципативни политики; вкоренето и

динамично граѓанско општество; прифатена културна разноличност, меѓузависност и дијалог; евроинтеграциски процес и регионална соработка.

Според Клековски, МЦМС има мултикултурен карактер. Со Статутот е предвидено во сите управувачки органи и тела, како и во редот на вработените, да учествуваат „различни чинители кои ги претставуваат различните општествени групи во Македонија“, за што се води евиденција врз етничка и родова основа. Постојат и „специфични програми насочени кон поддршка на мултикултурата“.

МЦМС и Клековски, како директор, имаат богато искуство со мултикултурни поврзувања во граѓанскиот сектор. Како најзначајни се наведени: Граѓанската платформа на Македонија; Антикорупциската платформа; СОНК - Синдикатот за образование, наука и култура; Федерацијата на фармери; Здружението на пазарци; Македонското женско лоби; ИППЛГ - Интерпартиската интерпарламентарна лоби група за правата на лицата со посебни потреби.

Клековски сведочи дека постоела спремност за надминување на политичките, етничките и верските граници. Како пример ги посочува „АДИ“ и „Ел Хилал“, организации кои во 2008 година ја поддржале декларацијата на МЦМС „И Македонија, и НАТО“. Тековно, во 2016 година, заедничка изјава на многу граѓански организации со различен состав, против воспоставувањето на Советот за соработка со граѓанските организации (поради неисполнување на критериумите претходно договорани помеѓу Владата и граѓанскиот сектор, н.з.).

За резултатите од мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор на кои бил сведок, тој вели дека соработката била успешна, а корисници на резултатите биле „граѓанскиот сектор, како и корисници од целните групи“. За Македонското женско лоби вели: „Клучниот резултат е зголемено вклучување на жените во политичкиот живот.“ За Интерпартиската интерпарламентарна лоби група за правата на лицата со посебни потреби, пак, чие работење во одреден период било директно помогнато и од МЦМС, смета дека успеала да ги унапреди правата на лицата со хендикеп, „преку обезбедување поволна законска рамка усогласена со ЕУ, како и поддржувачка јавна свест“.

Овие мултикултурни поврзувања имале влијание врз јавните политики, како на пример, во процесите на носење на Законот за здруженија и фондации и Законот за спречување и заштита од дискриминација. Во последниов случај е применет „моделот на успех од ИППЛГ: постигнат е заеднички настап со здружување на 11 организации во сојузот Македонија без дискриминација и формирано е Национално координативно тело кое вклучува политичари (пратеници во Собранието), државни службеници, стручњаци, заинтересирани граѓански организации и меѓународни организации.“ МЖЛ била „активна во вклучувањето родови квоти во законите кои ги уредуваат парламентарните и локалните избори“, а ИППЛГ издејствувало измени во Законот за вработување на инвалидизирани лица, Правилникот за набавка на ортопедски помагала, Законот за социјална заштита, Законот за безбедност во

сообраќајот, Законот за просторно и урбано планирање, Законот за градење и др. За последниве две мултикултурни поврзувања во граѓанскиот сектор, Клековски вели: „Зајакнатите жени и лица со посебни потреби започнуваат да ги исполнуваат потребите на своите социјални групи и да влијаат на јавните политики.“ Овие две групи се меѓу малкуте целни општествени групи, заедно и со младите и нивното здравје, кои успеале да остварат „влијание на процесот на национално буџетирање.“

Мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор имале влијание и врз општествената кохезија и граѓанскиот концепт на општеството, во смисла на „изграден однос на еснаф (граѓански организации) и воспоставување на мултикултурни модели на одлучување и спроведување видливо на општата јавност“. Клековски се осврнува на женските организации, за кои смета дека се „одлични примери на мрежно работење, меѓусебна соработка и заедничко лобирање. Клучен пример е Македонското женско лоби.“ Дополнително, анализирајќи ја врската помеѓу вредностите, структурата и влијанието, тој вели: „Силната вредност на родот ја следат силни општествени групи и мрежи и ова, од своја страна, резултира со зајакнување на жените и со влијание врз јавните политики.“

Како слабост и ограничувања за да се постигне поголемо влијание, наведен е „проектниот пристап“ со кој се ограничува одржливоста на активностите.

На прашањето за ставот кон мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор од страна на институциите, тој вели дека: „во последно време институциите имаат општо земено ограда кон ГО поради севкупната политичка состојба.“

Како препорака за подобри резултати во мултикултурните поврзувања во иднина, предлага „вградување на мултикултурниот пристап во финансирањето на ГО од страна на државата“.

- Елена Грозданова, државна советничка за еднакви можности при Министерството за труд и социјална политика; една од иницијаторките на МЖЛ и контакт-лице од Владата на Gender Task Force - иницијативата при Пактот за стабилност на ЈИЕ (2000 - 2008)

Елена Грозданова говори како долгогодишен висок државен службеник, но и како поддржувач и учесник во граѓанското општество.

Како искуство со мултикултурни поврзувања во граѓанскиот сектор, таа го наведува Македонското женско лоби, на кое е една од трите иницијаторки, а подоцна и формално контакт-лице од Владата. Како професионалец во Министерството за труд и социјална политика, таа била координаторка на многу државни проекти од таква природа, како на пример: формирање локални комисии за еднакви можности на жените и мажите (заедно со СОЖМ, уште пред донесувањето на Законот за еднакви можности на жените и мажите); едукација на жени од политички партии во рамките на проектот „Жените можат II“; проект заедно со „Езерка“ од Струга (мултикултурна женска организа-

ција), „наменет за најмладите, а во насока на размена и мултикултурно поврзување преку организирање заеднички настани, предавања, јавни дебати“. Во последниов проект учесници биле младите средношколци од Струга, а нагласува дека постоела спремност за надминување на **политичките, етничките и верските граници: „младите можеби повеќе и од возрасните ги разбираат, ги толерираат и сакаат заедно да живеат и да градат заедничко општество“**.

Како резултат од мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор на кои била сведок, таа го наведува заедничкото лобирање на жените од МЖЛ за поголема вклученост на жените во политиката и јавниот живот од 2000 до 2015 година, при што дошло до измени на изборните закони и внесување четири вида родови квоти; исто така, и реализацијата на „заеднички програми со вклученост на жени од различни етнички заедници, како на пример, проектот на НВО Антико за економско јакнење на жените во Кичево и Битола“.

Корисници на овие резултати биле сите жени од Република Македонија, во првиот случај; како и жените и младите девојки од Кичево и Битола, во вториот случај.

Овие мултикултурни поврзувања во граѓанскиот сектор имале влијание врз јавните политики, како на пример, во Изборниот законик со внесување родова квота, по што драстично е зголемен бројот на жените во политиката и достигнал 32-34%, а на последните парламентарни избори се примени и најновата квота од 40%; во изработката на активните мерки и политики за вработување на Владата, жените од помалите етнички заедници се појавиле како целна група.

Мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор имале влијание и врз општествената кохезија и граѓанскиот концепт на општеството, во случаи кога се работело за спроведување заедничка платформа и за надминување на одредени ситуации.

Како слабост и ограничувања за да се постигне поголемо влијание, наведено е следново: „мала теренска практична работа, недоволно вклучување и анимирање на одредени целни групи, недоволно активности на најбазично ниво во единиците на локалната самоуправа, помалите населени места и сл.“

Како препорака за подобри резултати во мултикултурните поврзувања во иднина, предлага: „Поголема теренска практична работа, поголемо вклучување и анимирање на одредени целни групи, повеќе активности на најбазичното ниво во единиците на локалната самоуправа, помалите населени места и сл. Вклучување во креирањето на политиките на локално и на централно ниво“.

- Афердита Хаџијаха Имери, експертка за социјална инклузија и учесничка во проектни активности на граѓански организации

Афердита Хаџијаха Имери говори како експертка за социјална инклузија, учесничка во проектни активности на граѓански организации и менаџер за реализација на проекти со граѓански организации преку меѓународни организации каде била вработена.

Како искуство со мултикултурни поврзувања во граѓанскиот сектор, таа споменува проекти во кои имало соработка помеѓу граѓански организации со различен етнички состав (на пример, организации со мнозинство членови Македонци и други со мнозинство членови Албанци, Роми и др.). Поврзувањата се случувале пред сè во секторот за образование или за прашања од доменот на локалната самоуправа.

Учесници во мултикултурните поврзувања на кои била сведок биле ученици, жени, претставници на локалната самоуправа (администрација и избрани советници/чки).

Таа смета дека не постоела **спремност за надминување на политичките, етничките и верските граници. Попрецизно, вели:** „На формално и реторичко ниво сите учесници/актери, без разлика на нивната етничка и верска припадност, беа коректни и човечни. Но, во неформалните разговори, поделеноста и недовербата остануваат, бидејќи принципите и начелата од работилница не се применуваат во реалниот живот и во вистинските ситуации.“

Како резултат од мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор на кои била сведок, таа го наведува намалувањето на недовербата помеѓу претставниците на различни култури на индивидуално ниво. Но, тој резултат не е задоволувачки, поради следниве причини: „...таа намалена недоверба не е мултиплицирана пошироко понатаму затоа што поширокото опкружување не го подржува мултикултурализмот. Бидејќи поширокото опкружување е посилно тогаш индивидуалните позитивни постигнувања со текот на времето се губат.“

Како корисниците на резултатите од мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор на кои била сведок, таа ги наведува училиштата и учениците, како и локалната самоуправа.

На прашањето дали имаа влијание врз јавните политики, Хаџијаха Имери одговара негативно и додава: „Мултикултурализмот не е суштествено рефлектиран во јавните политики затоа што и скромните обиди кои ги има(ше) на локално ниво не заживеа поради немање на политичка волја одразена преку неефикасни механизми.“

На прашањето за влијанието врз општествената кохезија и граѓанскиот концепт на општеството, нејзиниот одговор е дека „позитивното влијание е многу краткорочно и не се мултиплицира понатака.“

Како слабост и ограничувања за да се постигне поголемо влијание, наведено е следново: „Слабостите се однесуваат пред сè на недостиг на промена на институционално ниво, во јавните политики, но и на постигнување на општествениот консензус за потреба од граѓанска и мултикултурна држава.“

Во врска со ставот кон мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор што го имале институциите, таа смета: „Реторички институциите ги поддржуваа, но во пракса делувањето на институции е нетолерантно кон „друга“ култура“.

За подобри резултати во мултикултурните поврзувања во иднина, таа предлага: „Мора да се комбинираат двата пристапа (обуки и политики/институции)

и да се постигне општествен консензус дали државата сака да негува и поддржува мултикултурно општество со еднакви права и обврски спрема сите.“

Претставници од граѓанскиот сектор - 8:

- Даниела Димитриевска, извршна директорка на Македонското женско лоби и една од основачките; раководителка на програмата за жените во политиката во организацијата „ЕСЕ“

Даниела Димитриевска е граѓанска активистка речиси дваесет години. На темата за жените во политиката започнува да работи преку организацијата „ЕСЕ“, преку неа е и една од основачките на Македонското женско лоби, а подоцна и негова извршна директорка.

Македонското женско лоби е мрежа во која членуваат невладини организации и женски секции на политички партии. Во него членуваат претставници од сите заедници во Република Македонија како поединечни членки, но и преку своите матични организации. Овој мултикултурен состав е присутен во сите тела на МЖЛ.

Димитриевска вели дека со МЖЛ имале многу можности за мултикултурни поврзувања и тоа на многу полиња, но секогаш ги дефинирале приоритетите во согласност на заедничките потреби кои ги поврзуваат. Тоа била борбата за повеќе жени во политиката, за подобри здравствени услуги на жените, за специфични потреби на жените од заедниците, како и за оние кои немале пристап кон здравствените услуги, за борба против насилство врз жените и др. МЖЛ никогаш не бегало од жешки теми, кои на прв поглед ги делеле членките, но по отворени дебати, се надминувале или се ублажувале разликите и се создавала клима за нови заеднички акции.

Учесниците биле жени од граѓански организации и од партии, пратенички, градоначалнички, советнички, вработени во администрацијата на национално и локално ниво, новинарки и синдикалки. МЖЛ директно имплементира различни проекти со женски организации кои припаѓаат на различни заедници и се членки на МЖЛ. Од оние кои не се членки, плодна соработка имале со здружението „Антико“, мултикултурна мрежа која се занимава со родови прашања.

Димитриевска вели дека постоела спремност за надминување на политичките, етничките и верските граници и дека МЖЛ тргнува од ставот дека секое прашање е добро да се постави и да се разговара по него. Затоа, МЖЛ во екот на вооружениот конфликт во 2001 ги седнало на разговори претставничките на жените од сите заедници, па како што вели, „по долги разговори и Македонките и Албанките и Ромките и Турчинките и Србинките, сите повикаа на разумни преговори и прекинување на конфликтот“.

На прашањето за резултатите одговара: „Најпрвин се изгради одлична комуникација, потоа се создаде доверба меѓу нас, а трето, активностите кои се спроведуваат се моделирани на потребите на сите заедници“.

Корисници биле и мажите и жените на Македонија, поради тоа што со активностите ги промовирале родовите политики на национално и на локално ниво.

Влијанието врз јавните политики било видливо: многукратно зголемен број на жени во политиката (по промена на изборните закони со внесување родова квота), актуелизирање и решавање на бројни прашања поврзани со жените (насилство над жените, ПАП-прегледи, мамографија, економско јакнење и др.). Во рамките на програмата за менторство на локалните комисии за еднакви можности, реализирани биле повеќе конкретни локални проекти, на барање на граѓаните.

На прашањето за влијанието врз општествената кохезија и граѓанскиот концепт на општеството, Димитриевска одговара потврдно, посочувајќи ја меѓусебната доверба и пријателство што се развиле меѓу жените за време на заедничката борба и додава: „Граѓанскиот концепт на држава му одговара на секој оној кој сака да живее во мир и соживот со другите, бидејќи дава еднакви општествени можности за сите и не дискриминира уште од почеток, поставувајќи го некого во привилегирана позиција.“

На прашањето за слабости и ограничувања, вели: „Секогаш тоа било недоволно разбирање и чувство кај одредени институции и политичари кои поради конформизмот и инертноста не секогаш излегле во пресрет за остварување на активностите и потребите на своите заедници.“

Ставот на институциите бил позитивен и со ентузијазам, сè додека не се барало директен ангажман од нив. Но, според Димитриевска, имало многу примери кога институциите максимално се заложиле за спроведување на проекти „од бенефит на мултикултурлизмот“ и тие најчесто биле на национално ниво преку Собранието, или преку локалната самоуправа.

За подобри резултати во мултикултурните поврзувања во иднина, Димитриевска препорачува: „Најважно е да се согледаат различностите, да се работи на подобрување на комуникацијата, да се стекне меѓусебната доверба, како и да се постават цели и начини на реализација кои ги имаат предвид културните различности и специфики и кои работат за подобар живот на сите.“

- Гулумсер Касапи, професорка на Педагошка академија, основачка и претседателка на првото Здружение на жени Албанки во Македонија (1990), една од основачките на МЖЛ, иницијаторка и претседателка на Организација Европска Жена, со мултиетнички состав.

Гулумсер Касапи е долгогодишна граѓанска активистка за правата на жените, почнувајќи од 1990 година со основањето на првото Здружение на жени Албанки во Македонија, кое во 1992 година го трансформира во Сојуз на албанската жена во Република Македонија (САЖМ) и го води како негова претседателка. Подоцна ја има основано и невладината организација „Жената и семејството“. Таа е една од основачките на Македонското женско лоби во 2000 година и една од најактивните членки. Во моментот е претседателка

на Организација Европска Жена, со мултиетнички и мултирелигиозен состав, формирана во 2012 година.

На прашањето за нејзиното искуство со мултикултурни поврзувања во граѓанскиот сектор во Македонија, таа вели: „...во текот на активностите на Македонското женско лоби, каде бев и меѓу најактивните членови“ и додава: „Како значајна моја иницијатива ќе ја наведувам темата: Колку сме подготвени за граѓанскиот концепт на уставното уредување во Република Македонија, која беше ставена за дебатирање во текот на 2001 год, во рамките на активностите на Македонското женско лоби.“

Касапи учествувала на повеќе конференции, дебати и други активности, каде што била директно вклучена со разни идеи, активности и пишувани трудови за мултикултурализмот воопшто, а посебно во културата, образованието и воспитанието, за што има објавени научни трудови.

На прашањето околу спремноста за надминување на политичките, етничките и верските граници во работата на граѓанското општество, одговорот е потврден. За општеството во целост, вели: „Моите сознанија и истражувања, укажуваат на поголем процент на Албанците и други заедници кои посакуваат граѓански концепт на уставно уредување, додека Македонците повеќе оспоруваат.“

Како корисници на резултатите од мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор, таа ги наведува жените во Македонија, додавајќи дека во одредени случаи корисници биле и одредени невладини организации, кои работеле за „лични и тесни материјални интереси.“

Касапи смета дека мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор, во кои учествувала, имале големо влијание врз јавните политики, пред сè во изборното законодавство со внесување родови квоти, но и во други политики поврзани со статусот на жените. Сето тоа резултирало со зголемување на бројот на жени во политиката и еманципација на жените од сите заедници.

За влијанието на мултикултурните поврзувања врз општествената кохезија и граѓанскиот концепт на општеството, вели дека учесниците во тие активности изградиле доверба, се зближиле и се поврзале во трајни пријателства. Нагласува дека е многу важно во општеството да се одржи меѓусебното почитување, зашто „секое потценување на другата етничка припадност, култура, јазик и друго резултира со можно нарушување на идеите и размислувањата за граѓанскиот концепт на општеството.“

Како слабости и ограничувања за да се постигне поголемо влијание со оние мултикултурни поврзувања во кои учествувала, ги смета „образованието и вработувањето на жените од другите етнички припадности“.

За ставот на институциите кон мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор, вели дека бил резервиран.

За подобри резултати во мултикултурните поврзувања во иднина, Касапи препорачува да се прифати граѓанскиот концепт на општеството.

- Звонко Шаврески, основач и претседател на „Полио Плус - движење против хендикеп“, како и иницијатор на ИППЛГ - Интерпартиската парламентарна лоби група за правата на лицата со посебни потреби

Звонко Шаврески е долгогодишен граѓански активист, а од 2000 година основач и претседател на организацијата „Полио Плус - движење против хендикеп“, која во 2003 година го внесе прашањето за хендикепот во Парламентот преку формирањето на ИППЛГ - Интер партиската парламентарна лоби група за правата на лицата со посебни потреби.

„Полио Плус“ е „мултиетничка, мултиконфесионална граѓанска организација на лица со и без хендикеп која работи на суштинско поврзување и целосно остварување на основните човекови права и слободи на лицата со хендикеп“. Неговата мисија е јакнење на самодовербата на лицата со хендикеп и креирање на општество со еднакви можности за сите.

Како најзначајни искуства во мноштвото мултикултурни поврзувања во граѓанскиот сектор во кои учествувал, Шаврески ги наведува ИППЛГ – Интер партиска парламентарна лоби група, формирана во 2003 година (сега ИППГ - Интер партиска парламентарна група) и граѓанската иницијата со собрани 19.000 потписи за донесување Закон за правата и достоинството на граѓаните со хендикеп во 2005 година.

Учесници во иницијативите биле членови на парламентот, организации на лица со хендикеп, граѓански организации и голем број експерти, што обезбедило поврзување на различни сектори и различни чинители во општеството.

Политичките, етничките и верските граници не биле никаква пречка и постоела спремност за нивно надминување, зашто „феноменот на хендикепот не разликува ниту пол, ниту возраст, ниту верска, ниту пак партиска припадност“. Но требало да се надминат одредени предрасуди по основ на прашањето на хендикеп, што барало компромис. Со ИППЛГ биле „сплотени различните политички интереси и насочени кон една кауза - ИППЛГ да стане една од главните алки и двигатели меѓу организациите, граѓаните со хендикеп, родителите на деца со хендикеп и секако власта“.

Резултатите се многубројни и извонредно значајни. Иако не се донесол Законот за правата и достоинството на лицата со хендикеп (поминат во Парламентот на прво читање), сепак, биле покренати и реализирани значајни иницијативи за усогласување на законодавството и политиките во согласност со Конвенцијата за правата на граѓаните со хендикеп. Преку „Полио Плус“ како технички комитет на ИППЛГ биле донесени серија законски и подзаконски акти во областа на социјалната политика, здравствената заштита, пристапноста и достапноста во општеството на национално и локално ниво. Паралелно оделе и низа кампањи за подигнување на јавната свест за пристап кон феноменот хендикеп од аспект на човековите права.

Крајни корисници на иницијативите биле граѓаните со и без хендикеп.

На прашањето, дали имале влијание врз јавните политики, Шаврески по-

тврдува и посочува на измени на Законот за вработување инвалидизирани лица (за да се спречи некој да ги злоупотребува нивните плати), Законот за просторно и урбано планирање и Законот за градење (за обезбедување пристапност до објектите). Наведува и серија активности во насока на усогласување со Конвенцијата за правата на лицата со хендикеп, по нејзиното ратификување во 2011 година:

- „- Измена на Законот за социјална политика;
- Поднесени подзаконски акти за промена на Законот за градење;
- Подзаконски акт за пристапност и достапност до јавните објекти;
- Придонес кон изработката за стратегијата за еднаквост и недискриминација, стратегијата за изедначување кон еднаквите можности на инвалидните лица во Р. Македонија;
- Учество во изработката на Законот за спречување и заштита од дискриминација;
- Учество во изработката на стратегијата за деинституционализација;
- Учество во изработката на Законот за вработување на инвалидни лица по квотен систем (не е донесен);
- Покренати повеќе иницијативи на локално ниво за донесување на локални акциони планови по прашањето на хендикеп;
- И редица други“.

Одговорот на прашањето, дали ваквите мултикултурни поврзувања во граѓанскиот сектор имале влијание врз општествената кохезија и граѓанскиот концепт на општеството, е потврден. Шаврески објаснува дека претходно треба „сите да ги разбереме основните вредности и исто да ги толкуваме.“ Па, продолжува:

„Еден од начините на нашето дејствување е системот на влијание. Штом за нешто протестираш и истапуваш во јавноста, протестот не може да биде стихиен, туку мора да стане артикулиран и организиран, за да се чуе маката. За да не биде попусто искажан, протестот мора да биде проследен со конструктивен предлог... Значи, се прави организација. Но, самата организација не е доволна, како што само една ластовичка не ја означува пролетта. Затоа и како организација почнавме да се поврзуваме со други слични организации; на осамената ластовичка и приклучивме други, правејќи коалиција, а потоа добиваме и различна поддршка и од други организации, но и од различни општествени чинители - на протестот му дадовме суштина (формалност), организираност, и се вмреживме со други организации и чинители, со што револтот се институционализира.“

На пример, во областа на хендикепот, многу е тешко да промените одреден закоравен систем на вредности и верувања, каде кон лицата со хендикеп се гледа од медицински и од дефектолошки пристап. Новиот концепт на гледање кон прашањето на хендикепот од аспект на човекови права бара нова редистрибуција на средствата и моќта.

Но, со добро осмислени форми, организираност и континуирани кампањи, едукација и покажување добри примери, како и вклучување на сите чинители, па дури и тие кои се противници на новиот пристап, можат да се направат промени, но и да се влијае врз нив за новите вредности.

Ако до пред некоја година немаше ниедна рампа, сега има на секоја зграда (сега додуша е далеку од прописите - ама ја има), ако порано се веруваше дека лицата со хендикеп треба да бидат сместени исклучиво во специјални институции, денеска имате веќе различни видувања (некои се сеуште за, а пак веќе има доста чинители кои се против).“

Како слабости и ограничувања за да се постигне поголемо влијание, ги смета недостатокот од јавна свест и пенетрација во системот, кои се, според Шаврески, клучот за успех. Како пример ја посочува граѓанската иницијатива на „Полио Плус“ за системски закон, која беше извонредно успешна во првите две фази - собирање потписи и прво читање во Парламентот, но не се донесе. Тој вели:

„...до крајот од 2005 година, за нашиот Предлог-закон за заштита на правата и достоинството на лицата со хендикеп собравме многу повеќе потписи од граѓаните, од пропишаните со закон. Но, сепак ‘не дадовме гол’, иако бевме организирани, отчетни, со поддршка од јавноста, а надлежните - консултирани, ама немавме, ни доволно освестеност, ниту пенетрација... Но, во процесот на неговото донесување останува фактот дека не бевме сами: собравме голем број истомисленици и поддржувачи што го потврди и самата граѓанска иницијатива за поддршка на еден ваков закон. Затоа Предлог-законот и се најде во Собранието на РМ. Значи, без соучеството на разни чинители и организации беше неможно да се дојде до заедничко решение. А може да профункционира само заедничко решение!“

Прашан за ставот на институциите кон мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор, тој одговара: „Институциите се инертни. По својата природа тешко прифаќаат промени. Бидејќи новото и предизвикот што тој го повлекува е процес во рамките на кој, институциите навикнати на комозијата дадена со старото, тешко се откажуваат од неа, зашто се плашат од промените што ги носи новото.“

За подобри резултати во мултикултурните поврзувања во иднина, Шаврески препорачува:

„Вклучувај! Вклучувај! Вклучувај! - Немој никогаш да си помислиш дека си ги вклучил сите заинтересирани. Верувај, секогаш ќе се најде некој кој, ако не е вклучен, може и да не те разбере. Неразбирањето пак е пат кон непријателство.

Едуцирај! - Без оглед колку луѓе си просветлил и преобратил на твоја страна, никогаш не ја потценувај нивната дотогашна едукативна рамка. Не дозволувај рамката да те врами. Ќе мора заедно да се борите против сеништата на минатото.

Не патувај сам! Една стара африканска поговорка вели: Ако сакаш да патуваш брзо, тогаш патувај сам. Но, ако сакаш да стасаш далеку, патувај со другите. Затоа, здружи ја својата борба со други паталци како тебе. Коалиции, мрежи, братства, очајници, завереници. Се е легитимно додека е легитимна твојата кауза.

Колку подлабоко засекуваш, толку отпорот е посилен! Знај дека ти си борец за промени и знај дека ти напаѓаш, ама полека со твоите иновации и реконструкции на постоечкиот систем. Колку подлабоко засекуваш, толку е посилен отпорот. И не заборавај, ти не се бориш до истребување, ама, не им ни оставаш маневарски простор.

и секако, НИШТО ЗА НАС – БЕЗ НАС !“

- Бојан Јовановски, основач и извршен директор на „ХЕРА“, како и учесник во повеќе граѓански коалиции, лоби-групи и мрежи

Бојан Јовановски е извршен директор на Х.Е.Р.А. – Асоцијација за здравствена едукација и истражување, во чие основање учествувал во 2000 година. Тоа е сложена организација со собрание од над 100 членови и 25 вработени лица во извршната канцеларија. Етничкиот состав е претежно македонски, поради што во 2015 година е изработена стратегија за регрутирање членови и волонтери од другите етнички заедници, заради обезбедување поширок мултикултурен пристап.

Мултикултурниот карактер на организацијата најмногу се манифестира преку корисниците од дејствувањето, со пружање медицински услуги и сексуално образование на клиентите, пред сè социјално-ранливите и маргинализирани заедници и младите, кои се и главни целни групи. Здравствените и социјалните услуги кои ги обезбедува организацијата во рамките на своите младински центри и центарот за справување со семејно насилство и ХИВ тестирање, се наменети за сите граѓани во Македонија. Во 2015 година од вкупно 6676 клиенти 54% биле од македонска етничка заедница, 36% од ромската и 8% од албанската заедница. во поглед на сексуалното образование на ХЕРА, во текот на 2015 преку едукативни активности биле опфатени повеќе од 3000 млади, од кои од ромската заедница 45%, од албанската 5% и од македонската заедница 55%. Но мал е бројот на едукатори со албанска и ромска етничка припадност.

Јовановски има големо искуство со мултикултурни поврзувања во граѓанскиот сектор во Македонија, а како најзначајни ги издвојува:

- „- Креирање на Policy Paper за сексуално образование (2010) – формирана работна експертска група со вклучување и на претставници на граѓански организации од македонска, ромска и албанска заедница со цел контекстуализирање на потребите за сексуално образование кај младите од мулти-културолошки и социјален аспект;
- Во 2011 заедно со општина Чаир (со поддршка од Британски совет) спроведувавме проект за соработка и запознавање на различните етнички заедници во рамки на основните училишта;

- Неформална интер-парламентарна група за ХИВ (2011) – формирана со пратеници од македонска и албанска заедница со цел застапување и лобирање за подобар пристап за ХИВ превенција кај популации под ризик и обезбедување на квалитетен третман за лица кои живеат со ХИВ/СИДА во државата.“

Како учесници во мултикултурните поврзувања споменува невладини организации на територија на општина Шуто Оризари, Чаир и Тетово.

Смета дека во областите во кои тие работат како граѓанска организација постои спремност за надминување на политичките, етничките и верските граници, со тоа што постојат реални културолошки разлики во поглед на јазикот и обичаите, кои можат да се надминат: „Во областите на образованието, здравствена и социјална политика на кои сме работеле политичките, етничките и верските ограничувања се незначителен фактор во поврзувањето на граѓанскиот сектор. Јазикот (албанскиот) како култура најчесто се јавуваше како бариера, особено во пишаните документи каде се инсистираше на повеќе јазичност на заедниците кои живеат, но не постоеја бариери за нивно нереализирање. Етничките и верските аспекти имаат одредено влијание во областа на сексуалното и репродуктивно здравје, особено при адресирање на негативните практики во креирање на политики и активности од значење на оваа тема (пр. кај ромската заедница прашањето на детски бракови на кое не се гледа како негативна пракса од аспект на човековите права, родовата нерамноправност, избори и можности, туку како културолошка вредност и традиција, или кај албанската заедница прашањето на воведување на сексуално образование во училиштата се гледа како на нешто кое не е соодветно за младите заради нивната возраст и толкувањето на религијата).“

Резултатите од мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор во кои учествувал ги смета во голема мера за позитивни. Забележува дека се потребни посеопфатни стратегии и напори во смисла на иницијативи за мултикултурно поврзување, зашто не биле доволно застапени во нивното делување. Објаснува дека многу често етничките карактеристики се земаат во предвид со цел да се изнајдат соодветни стратегии и да се синхронизираат пристапите кои ги користат во активностите и проектите (пр. при спроведување на ХИВ тестирање кај ромската популација се вклучуваат претставници од невладини ромски организации или претставници од заедницата за мобилизирање на ромската заедницата за тестирање и советување т.н. peer-to-peer пристап).

Корисник на резултатите од мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор била самата заедница, особено волонтерите на ромските невладини организации и женската ромска популација, во случаи кога се работело за ромска заедница.

Влијанието врз јавните политики се гледа и од постигнатите резултати, а се истакнува изработката на стратегијата за сексуално образование, промената на процедурите за набавка на терапија за лицата со ХИВ, измените во повеќе закони и сл. Но, со забелешка дека институциите не дозволиле да се завршат докрај процесите и иницијативите да имаат целосна примена.

Мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор имале влијание врз општествената кохезија и граѓанскиот концепт на општеството, во поглед на создадени трајни врски и пријателства, како и долгогодишни соработници на заеднички теми, независно од припадноста.

Ставот на институциите варираше од позитивен кон неутрален. На пример, во иницијативи во кои работеле со невладини ромски организации, претставниците на институциите не го „проблематизирале“ мултикултурниот карактер на иницијативата, туку целите за кои таа е создадена. Во иницијативата на која работеле со Општина Чаир имало позитивен став и од вработените на Општината, но и од основните училишта.

Јовановски ги дава следниве препораки за подобри резултати во мултикултурните поврзувања во иднина:

- „- Стимулирање (преку креирање на политики, формирање на посебни тела, доделување на финансиски средства) на мултикултурни проекти и иницијативи на граѓански организации од страна на општините на локално ниво (едукација, здравство, социјална заштита);
- Создавање можности во рамките на самите граѓански организации (преку нови стратегии, проекти) за вклучување на етнички заедници кои се многу малку или воопшто не се застапени во членството или вработените.“

- Џабир Дерала, претседател на „Цивил - Центар за слобода“

Џабир Дерала е долгогодишен граѓански активист, застапник за човекови права и демократија. Тој е иницијатор и претседател на граѓанската организација „Цивил“, која е формирана во 1999 година. „Цивил“ е мултикултурна организација во која членуваат и ја водат луѓе од различни етнички заедници, вери, но и атеисти; различни и по род, сексуална ориентација, возраст, образование, социјален статус итн.

Во своето искуство со мултикултурни поврзувања во граѓанскиот сектор работел на „проекти за мир и помирување, од 2001 година наваму“. Во нив учествувале: млади, лидери во заедниците, ветерани, општа популација и др.

На прашањето дали постоела спремност за надминување на политичките, етничките и верските граници, тој одговара потврдно, но посочува дека проблемот лежи во институциите и спроведувањето на легислативата: „На локални нивоа, интерперсонални односи или односи меѓу заедниците, спремноста за надминување на политичките, етничките и верските граници отсекогаш била евидентна, дури и во воената 2001 година“.

Како резултат од мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор, тој го наведува придонесот кон подобрување на интеркултурните односи.

Како корисници на резултатите од мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор биле: млади, образовен кадар, полиција, општа популација и сл.

На прашањето, дали активностите во кои учествувал имале влијание врз јавните политики, ставот е негативен, со образложение: „ЦИВИЛ учествуваше во многу активности поврзани со Стратегијата за интегрирано образование, која пропадна поради лошите политики и практики на владата“.

На прашањето, дали имале влијание врз општествената кохезија и граѓанскиот концепт на општеството, одговара позитивно во поглед на теренското влијание меѓу граѓаните, но сосем поинаку е со институциите. Тој објаснува: „Нашето влијание на теренот е важно, понекогаш и видливо, но не допира до институциите. Најдобар пример за тоа е долгогодишната работа на Стратегијата за интегрирано образование чии бедни останки можат да послужат само како илустрација за неуспех.“

Дерала ги посочува слабостите и ограничувањата за да се постигне поголемо влијание: „Основна слабост е неподготвеноста, некомпетентноста и отсуството на политичка волја на власта и на институциите да спроведат мерки и стандарди соодветни на Уставот, законите, меѓународните стандарди и Охридскиот договор“.

Смета дека институциите имале негативен став кон мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор.

За подобри резултати во мултикултурните поврзувања во иднина, Дерала препорачува:

- „- поголема видливост и поврзување на локално ниво меѓу граѓанските организации и конституентите;
- поголем притисок врз институциите на локално и национално ниво за спроведување на програми во насока на подобрување на мултикултурниот карактер на општеството;
- интензивирање на соработката со медиумите.“

- Душко Христов, основач и претседател на „4x4x4 Балкански мостови“, како и иницијатор на парламентарното Зелено лоби и на Балканското зелено лоби

Душко Христов е долгогодишен активист во граѓанскиот сектор кој работел во повеќе тематски области. Од 2006 година е основач и претседател на здружението на граѓани 4x4x4 Балкански мостови. Тоа е организација со сложена структура со мултикултурен состав и делување, зацртано и во статутот. Се работи за меѓународна организација, со членови од четири балкански држави: Македонија, Албанија, Бугарија и Србија. Програмските определби и се: заштита на животната средина, промоција на туризмот и одржливиот развој.

Христов наведува неколку најзначајни мултикултурни поврзувања во граѓанскиот сектор во Македонија во кои учествувал:

- „- Формирана првата парламентарна Зелена лоби група која прерасна во едно движење на регионална парламентарна Зелена лоби група, која беше промовирана и етаблирана во сите Балкански парламенти;

Мултикултурни поврзувања во граѓанскиот сектор во Република Македонија

- Во рамки на БЕЛЛС движењето (2009 -2011) формиравме еко-кластер од 11 локални самоуправи – општини од РМ за потребите на формирање Балкански кластер на БЕЛЛС општините во кои 11-те општини од Македонија разменуваа свои искуства и учествуваа/аплицираа во директни програми и заеднички проекти (на Балканско ниво имаше над 85 општини од БЕЛЛС земјите – Македонија, Србија, Косово, Албанија, Црна Гора и БиХ.);
- БЕЛЛС Коалицијата во која учествуваа 14 граѓански организации од целата држава, т.е. од градовите Делчево, Велес, Струга, Тетово, Скопје, Куманово, Струмица, Кавадарци, Кратово, Берово, Битола, Дебар;
- Формиравме неформална група на еколошки организации - Платформа Зелена Македонија во која учествуваат над 20 еколошки организации од горе споменатите градови, дополнително од Македонска Каменица, Пехчево, Крива Паланка, Охрид;
- Развивме програма со свои цели и програмски определби за евентуално формирање група од еколошки организации (во подготовка е и во скоро време ќе се појави во еколошкиот етер...) т.н. Зелен конзорциум составен од 13 организации од цела држава;
- Во моментот анимираме над 15-тина граѓански организации од Република Македонија во рамките на ENV.net (www.env-net.org) мрежата која е “распространета” во Македонија, Србија, Албанија, Турција, Косово, Италија и Белгија (Брисел) со активно учество и на организации од БиХ и Црна Гора.“

Како учесници во мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор во Македонија, во кои учествував, ги наведува: членовите на BEWMAN – Балканската мрежа при управување со отпад, како и претставниците од бизнис-заедницата од Комората на Северозападна Македонија во предлог-Платформата на Фондацијата АЛБИЗ.

На прашањето, дали постоела спремност за надминување на политичките, етничките и верските граници, тој вели дека, како организација во ниеден случај не се соочиле со проблем кој во себе содржи етнички или верски карактер. Истакнува дека како организација практикуваат промотивните или публикувани материјали да ги печатат на два јазика, а при средбите, доколку има можност, обезбедуваат симултан или консекутивен превод. Тој им забележува на партиите, посебно на оние од власта, дека не ги прифаќале сите еколошки граѓански иницијативи, па останувало да се работат „меки“ проекти, наспроти капацитетот и можностите да помогнат во решавање на акутни краткорочни и долгорочни општествени проблеми.

Резултати од мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор во Македонија, во кои учествував се од правна и организациона природа:

- Донесен е Законот за батерии и акумулатори и отпадни батерии и акумулатори;
- Донесен е Законот за електричен и електронски отпад;

- Формирање на неформалната парламентарна Зелена лоби група во нашиот Парламент (проблем за активна работа е актуелната политичка криза);
- Иницијатива за формирање на Зелен конзорциум од над 13-тина граѓански организации;
- Иницијатива за вклучување на над 20-тина граѓански организации во ENV.net (www.env-net.org) мрежата која споделува информации од над 60 организации од ЕНВ.нет регионот, поврзани со еколошката ситуација на Балканот и Турција;
- Формирање на Платформата на АЛБИЗ со Комората на Северозападна Македонија.

Корисници на резултатите од мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор биле институциите (Парламент, Министерство за животна средина и просторно планирање, локални самоуправи, агенции, факултети и др.), значајни граѓански организации и „секако мал дел и самите граѓани“.

Христов смета дека овие мултикултурни поврзувања во граѓанскиот сектор имале влијание врз јавните политики и врз општествената кохезија и граѓанскиот концепт на општеството. Тоа биле мали, но значајни позитивни резултати, „секако недоволни наспроти потребите и можностите“.

Слабостите и ограничувањата за да се постигне поголемо влијание тој ги гледа во „недоволната и несовесна реакција пред сè на институциите, но и на мал „суетен“ дел на граѓанските организации“.

Понатаму го дообјаснува ставот кон мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор од страна на институциите, каде посочува на „најчесто не-одговорен и дволичен“ однос, поттикнат од материјалниот интерес на одреден службеник или партија.

За подобри резултати во мултикултурните поврзувања во иднина, Христов препорачува: „Пред се искрен и транспарентен однос помеѓу сите чинители во едно граѓанско општество кое би требало да почива и биде уредено во рамки на еден современ граѓански и демократски концепт на работа и делување.“ Тој бара да се дозволи граѓанските организации да си ја вршат нивната работа за која се формирани, пред сè за мониторинг и сугестија на јавните политики на сите институции, додека политичките партии да си ја вршат нивната работа и да не се мешаат во работата на граѓанските организации.

Во однос на терминологијата во самиот Прашалник, Христов сугерира да се напушти моделот на *мултикултура*, зашто самиот поим кажува дека се работи за *многу култури*, помеѓу кои може да дојде до „триење“, од кое едно со тек на време ќе се скрши. Наместо овој модел, предлага практикување *интеркултура*, преку која ќе има проникнување на различните култури, а со тоа и запознавање и осознавање, како услов за почитување и соработка.

- Бардил Марку, основач и поранешен претседател на „Дешат“-Дебар, како и учесник во неформалната коалиција за спас на реката Радика

Бардил Марку е основач и поранешен претседател на еколошкото друштво „Дешат“ од Дебар, кое е формирано во 1997 година. Организацијата има мултикултурен карактер од аспект што во неа членуваат припадници на сите етнички заедници кои живеат во Дебар, а за основно поле на делување има заштита и унапредување на животната средина.

Марку наведува многу искуства со мултикултурни поврзувања во граѓанскиот сектор, пред сè во полето на заштита и унапредување на животната средина. Како граѓанска организација уште во раната фаза од формирањето, воспоставиле одлична комуникација и соработка со невладини организации од Струга, Кавадарци, Битола, Тетово, Гостивар, Скопје, Пехчево и други места. Но најбитно мултикултурно поврзување била иницијативата за спас на реката Радика од зафаќање на водите и нивно префрлување во Вардарскиот речен слив. Оваа иницијатива била прифатена и во неа членувале околу 100 невладини организации од цела Македонија, кои се здружиле за една цел – спас на Радика.

Учесници во ова мултикултурно поврзување биле голем број граѓански организации кои делувале во разни области, а не само еколошки, кои се здружиле за една заедничка цел – спас на Радика.

Марку првин го отфрла прашањето дали постоела спремност за надминување на политичките, етничките и верските граници, сметајќи дека е несоодветно да се споменува, велејќи: „Јас уште еднаш ќе повторам, во нашето делување воопшто не е битен етничкиот или верскиот аспект, бидејќи доколку е потребно да се пие чиста вода или да се дише чист воздух не може да се размислува поинаку освен како заедничко добро за сите кои живеат тука. И многу ме иритираат ваквите прашања со етнички или верски предзнак. Можеби надвор од темата, но се додека во Македонија, нејзините граѓани се третираат по етничка и верска припадност, ние нема да имаме напредок, ќе тонеме уште повеќе од тоа што ни се случува сега.“ Потоа, сепак, објаснува дека во борбата и протестите биле здружени „и Македонци, и Албанци, и Турци, и Роми, и Срби, и Германци, и Италијанци, и многу други; или ако сакате по организации, три коалиции (една од Дебар со 20 организации), две со седиште во Скопје со повеќе од 50 НВО-и (сите од македонска етничка заедница), од Гостивар околу 15 организации, од Маврово и Ростуша (не се сеќавам на точната бројка) итн.“. Токму овој мултикултурен карактер на активистите биле, како што смета, клучен аргумент за да престанат владините обвинувања дека протестите се увезени однадвор.

Корисници на резултатите од мултикултурното поврзување во кое учествувал биле граѓаните на Дебар, Центар Жупа и Маврово и Ростуша, но и пошироко.

Ова мултикултурно поврзување имало силно влијание врз јавните политики, така што планираните активности во Националниот парк „Маврово“ се замрзнати сè додека не се направи нова студија за целокупните влијанија на овие активности за изградба на хидроцентралите „Луково Поле“ и „Бошков мост“ врз Националниот парк и пошироко.

Што се однесува до прашањето за влијанието врз општествената кохезија и граѓанскиот концепт на општеството, Марку вели: „Дефинитивно има влијание, но не е направена некоја анализа или студија за да се одговори на прашањето *во која мера*“.

Како ограничување за да се постигне поголемо влијание на ова мултикултурно поврзување, тој ги наведува политичките опструкции преку членови на политички партии, а како слабост – финансискиот аспект кој на неколку прилики ги ограничувал за преземање на некои активности.

Запрашан за тоа што би препорачал за подобри резултати во мултикултурните поврзувања во иднина, вели: „Одлично прашање, на кое мислам дека одговорот го дадов погоре, престанете еднаш и засекогаш да ги третирате проблемите по етничка или верска основа (посебно за политичарите). Делувајте и создавајте подобри услови за сите граѓани (без разлика од кој етникум доаѓаат или на која вера ѝ припаѓаат). Ако навистина се залагаме за напредок на Македонија, ‘граѓанинот’ треба да биде во центарот, а не дали тој граѓанин е: Македонец, Албанец, Турчин, или нешто сосема четврто, или од кој верски исповест, а мултикултурализмот само ќе не збогати и унапредува.“

- Ирена Цветковиќ, извршна директорка на Коалицијата Сексуални и здравствени права на маргинализираните заедници

Ирена Цветковиќ е извршна директорка на Коалицијата Сексуални и здравствени права на маргинализираните заедници, формирана како неформална коалиција на здруженија на граѓани во 2007 година, а регистрирана во 2011 година. Коалицијата е здружение на граѓани формирано од 5 други НВО-и кои се дел од управувачките органи. Својот легитимитет го црпи од членките и основачите, а не од индивидуални членови. Коалицијата е насочена кон четири целни групи: ЛГБТИ, сексуални работници, корисници на дроги и лица кои живеат со ХИВ. Сите овие целни групи се хетерогени од многу аспекти, вклучувајќи ја тука етничката и верската компонента.

Од искуство со мултикултурни поврзувања во граѓанскиот сектор, Цветковиќ ја споменува соработката со активистички јадра и организации од мултикултурни средини, особено Тетово и Куманово, поради потребата од децентрализација на активностите на Коалицијата.

На прашањето, дали постоела спремност за надминување на политичките, етничките и верските граници, Цветковиќ го посочува проблемот со кој се сретнале во текот на работењето: „Во Коалицијата постои желба и иницијативност за надминување на етничките и верските граници, особено во поглед на албанскиот политички блок. Сепак, Коалицијата се соочува со апсолутен игнорантски однос од страна на поголемите партии кои ги застапуваат етничките Албанци во Македонија, најчесто под изговор дека темите од интерес на Коалицијата не се теми од интерес на Албанците во Македонија.“

Таа смета дека овие мултикултурни поврзувања во кои учествува Коалицијата имале влијание врз општествената кохезија и граѓанскиот концепт на општеството, а дека некои други иницијативи кои сè уште течат во моментот, имале уште поголемо влијание во таа смисла: „Постојат точки на поврзување во креирање на наративи и политички гласови отаде етникумот и религијата. Коалицијата е една од организациите кои создава таков тип на гласови. Сепак, тука се најмногу најгласните и највидливите иницијативи и организации како Шарената Револуција, Протестирам и сл. кои говорат за заедничка борба против корупција, криминал, сиромаштија, дискриминација како платформа за мултикултурно обединување.“

Како препорака за подобри резултати во мултикултурните поврзувања во иднина, таа предлага: „Истите да се креираат преку артикулирање на заеднички глас за проблемите кои ги тиштат сите граѓани во оваа држава наместо инсистирање на надминување на верски, етнички и национални разлики.“

Дискусија

Дискусијата на резултатите содржи вкрстени анализи на одговорените прашалници, при што се извлечени квалитативни заклучоци за одредени прашања. Анализите треба да ни помогнат во попрецизно одговарање на главното и дополнителното истражувачко прашање на овој труд, кои се однесуваат на: а) кохезијата и граѓанскиот концепт на општеството, во заемодејство со мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор и б) спремноста за надминување на политички, етнички и верски разлики за да се постигне успех во мултикултурните поврзувања, во функција на изнаоѓање заеднички именител кој ќе обединува.

Одговорите на прашалниците ќе ги разгледуваме заедно и на 8-те претставници од граѓанскиот сектор и на 3-та проследувачи на состојбите во овој сектор, со оглед на тоа што и вторава група има лично искуство со вклученост во граѓански иницијативи и мрежи.

Значи, **разгледуваме одговори од 11 лица, кои ги сметаме за доволно репрезентативни, со оглед на компетентноста и релевантноста на личностите, организациите и граѓанските иницијативи во кои учествувале, како и според видливоста на нивните граѓански активности и резултатите од нив.**

Сите 11 испитаници имаат богато искуство со мултикултурни поврзувања во граѓанскиот сектор во периодот од последниве две децении. Најкусото искуство е 9 години, а најдолгото 26 години. Според структурата и дејствувањето на нивните граѓански организации/институции, 9 од нив се мултикултурни по состав, а сите по начинот на дејствување. Сите испитаници имаат работено во услови на самостојна Република Македонија, а најголем дел го поминале и воениот конфликт од 2001 година во рамките на некоја граѓанска организација или иницијатива.

Испитаниците имаат работено **со различни целни групи и на различни теми**, па и тоа е прилог кон релевантноста на одговорите: 3 работеле со правата на жените, 2 со правата на маргинализираните групи, 2 со еколошки теми, 1 со правата на лицата со хендикеп, 1 со демократија, граѓанство, мир и помирување и 2 со различни теми и целни групи, во насока на социјална кохезија.

Од сето погоре споменато, може да се каже дека **се работи за репрезентативна група на автентични и истрајни граѓански активисти од мултикултурни поврзувања**, кои имаат доволно искуство за да можат да направат релевантни проценки за спремноста за надминување на политички, етнички и верски разлики; за резултатите; за влијанието врз јавните политики; за влијанието врз кохезијата и граѓанскиот концепт на општеството; за слабостите; и да дадат препораки за поголем успех во иднина.

На прашањето, дали постоела спремност за надминување на политички, етнички и верски разлики во текот на одредени активности на граѓанските организации, сите испитаници дадоа позитивен одговор, освен во еден случај, со објаснување дека постои само реторичка спремност и коректност во однесувањето, а по прекилот на активностите останува недовербата. Испитаниците што работат со маргинализирани групи, забележуваат дека постојат културолошки разлики за одредени теми, кои бараат специфичен третман. Како забелешка на двајца испитаници се додава и кочењето од страна на институциите за посериозни проекти.

Учесници во мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор се пред сè самите граѓански активисти, потоа жени, млади, ветерани, малцински заедници, лица со хендикеп, лидери во заедниците, ученици, вработени во државни институции, службеници и избрани во локалната самоуправа, пратеници, бизнис-сектор и др. општествени групи.

Корисници на овие поврзувања се истите групи кои се и учесници, но и општата популација и институциите.

Во поглед на постигнатите резултати, прикажани беа редица закони и подзаконски акти донесени на иницијатива или низ соработка со граѓански организации со мултикултурен карактер или пристап: Закон за здруженија и фондации, Закон за спречување и заштита од дискриминација, Изборен законик, Закон за вработување на инвалидизирани лица, Правилник за набавка на ортопедски помагала, Закон за социјална заштита, Закон за безбедност во сообраќајот, Закон за просторно и урбано планирање, Закон за градење, Закон за батерии и акумулатори и отпадни батерии и акумулатори; Закон за електричен и електронски отпад, Policy Paper за сексуално образование и др.

Во резултатите, испитаниците ги вбројуваат и: заедничкото лобирање на жените за поголема застапеност во политиката, иницирање мерки за економско јакнење на жените, формирање парламентарни лоби групи за жени, лица со хендикеп, животна средина и лица со ХИВ, меѓусекторско поврзување на актери од граѓанското општество со институции и бизнис-сектор, обезбедување пристап до објектите за лицата со хендикеп и др. Особено е значајно

ШТО ВО РЕЗУЛТАТИТЕ СЕ ПРЕПОЗНАВААТ И НАМАЛУВАЊЕТО НА НЕДОВЕРБАТА МЕЃУ ГРАЃАНИТЕ ОД РАЗЛИЧНО ЕТНИЧКО ПОТЕКЛО НА ЛИЧНО НИВО, КАКО И ПРИДОНЕСОТ КОН ПОДОБРИ ИНТЕРКУЛТУРНИ ОДНОСИ.

На прашањето, дали имале влијание врз јавните политики, мнозинството од испитаниците одговараат позитивно и се повикуваат на постигнатите резултати. Еден од оние кои одговориле потврдно смета дека постигнатите резултати се недоволни, без завршница и примена во пракса, а друг има забелешка дека се дозволуваат само мали проекти, иако постои потреба и капацитет за сериозни проекти. Тројца испитаници тврдат дека не успеале да влијаат врз јавните политики, а двајца од нив се категорични дека причината за тоа е отсуството на политичка волја во власта.

На прашањето, дали имале влијание врз општествената кохезија и граѓанскиот концепт на општеството, речиси, сите одговараат позитивно. Еден од нив го лоцира влијанието на терен, додека кај институциите постои затвореност. Еден испитаник е на мислење дека имало само краткорочно влијание и не се мултиплицирало понатаму.

Како **слабости и ограничувања за да се постигне поголемо влијание**, се наведуваат различни причини: недостигот на волја од страна на власта, политички кочници, проектот пристап кој не овозможува одржливост, слаба теренска работа, немање општествен консензус за потреба од граѓанска и мултикултурна држава.

На прашањето за **ставот на институциите** кон мултикултурните поврзувања во кои учествувале, најголем дел од испитаниците се согласни дека немале ни политичка ни финансиска поддршка, или таа била само реторичка. Неколку испитаници изразуваат и силно незадоволство и остра критика кон институциите и кон партиите од власта, наведувајќи дека немаат разбирање за граѓанскиот сектор и ја кочат работата. Помал дел имаат позитивни искуства со институции на национално и на локално ниво, во одредени периоди, но и тие забележуваат дека се инертни.

Испитаниците беа замолени да дадат свои **препораки за подобри резултати на мултикултурните поврзувања во иднина**. Одговорите се движеа околу три сугестии:

- а) Државата да финансира локални проекти во кои ќе бидат вклучени мултикултурни организации/коалиции/иницијативи од граѓанскиот сектор;
- б) Граѓанските организации да работат инклузивно, да едуцираат и да се здружуваат во коалиции/мрежи;
- в) Општеството да изгради консензус околу граѓански мултикултурен концепт.

Двајца од испитаниците дадоа забелешки на терминот „мултикултурализам“, сугерирајќи наместо него да употребуваме „интеркултурализам“, или воопшто да не ги делиме граѓаните по потекло.

Севкупно, од истражувањето може да се извлечат следниве заклучоци:

1. **Република Македонија има солидно искуство со мултикултурни поврзувања во граѓанскиот сектор во текот на изминатите две децении.** Формирани се многубројни мултикултурни организации, коалиции, мрежи или иницијативи, кои работат на различни теми. Тоа може да бидат човекови права (на жени, лица со хендикеп, социјално маргинализирани лица и др.), демократија, екологија и други теми од интерес на граѓаните. Некои мултикултурни иницијативи се краткотрајни и проектно насочени, а некои трајни и одржливи со години.
2. **Во граѓанскиот сектор постои спремност за надминување на политички, етнички и верски разлики и обединување околу заедничка кауза.** Во некои случаи тоа се прави свесно, со јасен концепт за потребата од инклузивност, а во други како можност да се работи на одреден проект. **Во случаите каде што свесно се влегува во мултикултурни поврзувања во граѓанскиот сектор, има можност за одлични резултати, силно влијание врз јавните политики и врз социјалната кохезија.** Тоа е понекогаш попречено од политичките партии и од институциите, кои немаат доволно разбирање за важната општествена улога на овие појави.
3. **Во општеството во целост не постои доволно свесност за потребата од градење и негување на граѓански мултикултурен концепт, кој со текот на времето би се прелеал во интеркултурализам.** Не постои ни доволно разбирање за значењето на граѓанскиот сектор во процесот на демократизација на општеството и стабилизација на државата, преку јакнење на социјалната кохезија. Сето тоа се причини поради кои **изостанува и сериозна, стратешки промислена и организирана институционална поддршка за граѓанскиот сектор воопшто, а посебно за мултикултурните поврзувања во него.**

4.2. МАКЕДОНСКО ЖЕНСКО ЛОБИ - СТУДИЈА НА СЛУЧАЈ

Историјат

Положбата на жените во Република Македонија до пред 15 години ги следеше состојбите на тој план во другите земји од регионот, главно поранешни социјалистички земји. Тоа значи, **формално-правна рамноправност според Уставот и законите, но суштински, прикриена дискриминација и маргинализација на жените**, оптовареност на општеството со предрасуди и стереотипи, како и минимално учество на жените во процесите на одлучување и во распределбата на финансиската моќ.

Зашто, по падот на комунизмот и престанокот на социјалистичкиот пристап за рамноправност на половите преку квоти, се покажа ниското ниво на освестеност на општеството за оваа тема. Дополнително, со општествената трансформација и транзиција од еден во друг систем, се појави и нов проблем

- голема невработеност и слабеење на економската моќ на жените, кои беа особено погодени од овие процеси. Покрај сево ова, во некои земји постоеја и воени конфликти од помал или поголем опсег. За овие состојби со положбата на жените во регионот и нивното масовно „исчезнување“ од политиката пишува и Соња Локар (2001:238). Од нивната вклученост од 20-30% во 80-те години, спаднаа под 10% во 90-те.

Така, и **во Република Македонија бројот на жените во политиката драматично опадна и се сведе на симболични бројки**. На првите повеќепартиски избори во 1990 година од 95% мажи-кандидати, беа избрани 5 жени од 120 пратеници, или 4,2%. На изборите во 1994 година беа избрани 4 жени, или 3,3%, а во 1998 година 9 жени, или 7,5% (во текот на мандатот намалено на 8 жени, или 6,6%). Во сите тие изборни циклуси бројот на жени-кандидатки за пратенички е минимален и доминираат мажи-кандидати со над 90% (Dimitrievska, 2005:44).

Во Република Македонија уште од времето на социјализмот со децении работела граѓански женски организации (Антифашистички фронт на жените - АФЖ до 1953 година, трансформиран во Сојуз на женски друштва, подоцна преименуван во Сојуз на жените, сите во рамките на тогашниот Социјалистички сојуз на работниот народ; директен потомок на АФЖ е Организацијата на жени на Македонија - ОЖМ, со разграноци низ градови; од нејзината скопска организација подоцна се формира нова женска мрежа - Сојуз на организации на жени на Македонија - СОЖМ). Најголем дел од нив продолжија и во новиот систем, а се појавија и нови женски организации, најчесто специјализирани по области. Свкупно, женските организации работела со висока организираност и активизам, посветен главно на политичко јакнење на жените и на борба со семејното насилство, предрасудите и стереотипите. Во самостојна Република Македонија имаше неколку кампањи за 50% жени во политиката, но без поголем успех. Тие ја отворија темата за квоти за жени во политиката, но таа идеја немаше многу приврзаници, ниту кај мажите, ниту кај жените, зашто многумина ги потсетуваше на социјалистички приод, па се сметаше дека е надмината работа.

Граѓанските организации од '90-те најзначаен успех постигнаа на планот на едукација и сензибилизирање на одреден број жени во некои политички партии, кои развија женски групи во рамките на партијата, што се бореа за исти или слични теми. Кон крајот на '90-те години активни женски групи, форуми или клубови имаше во неколку партии, со различен степен на активизам.

Подоцна, како многу значајни позитивни фактори во развојот на женското движење ќе се покажат три работи: традиција на еднаков третман и еднакви плати од претходниот систем; влијателен граѓански сектор; формирани женски групи во политичките партии. Но **клучен фактор за унапредување на положбата на жените стана формирањето на Македонското женско лоби во 2000 година**, кое ги обедини жените од различни сфери, направи своја структура и програма и преку јавно активно лобирање направи голем пробив во поглед на вклученоста на жените во политиката и ја смени перцепцијата и на мажите и на жените во поглед на рамноправноста на половите.

Македонското женско лоби настана како внатрешна потреба на жените од Република Македонија за подобрување на нивниот статус во општеството, а **се искористи приликата на формирање регионална женска мрежа, т.н. Gender Task Force (GTF) при Пактот за стабилност на Југоисточна Европа**¹. Gender Task Force, всушност, претставуваше Работна група за родова рамноправност, а секоја национална мрежа можеше да си одбере свое име, разбирливо за јавноста. Gender Task Force покриваше 12 земји во регионот: Албанија, Босна и Херцеговина, Бугарија, Грција, Македонија, Романија, Словенија, Србија, Унгарија, Хрватска, Црна Гора и (од 2000 година) тогашно Косово, како регион со статус на набљудувач.

Gender Task Force (2000) беше на Првата работна маса за демократија и човекови права и стана највлијателната женска мрежа во Европа која ги направи главните видливи промени во поглед на политичкото јакнење на жените од овој дел на светот. Во 90-те години на минатиот век, бројот на жени во политиката беше едноцифрена бројка во овој регион, а по неколкугодишно делување на GTF, стана двоцифрена и се приближи кон европскиот просек. Тоа го анализира Соња Локар (2010:72) за периодот 1999-2008, каде се забележува скок од просечно 7% жени парламентарки во балканските земји, на 17%, што е споредливо со просекот од европските земји, кој изнесува 20,9% (IPU, 2008). Во оваа анализа, Република Македонија има најдобар резултат од 30% жени парламентарки.

Во изминатите 15 години, самиот Gender Task Force се трансформираше во институција за одржлив развој и економско јакнење на жените, посебно на женското претприемништво и руралните жени, со седиште во Загреб и поврзаност со регионот.

Женската мрежа што беше дел од регионалната мрежа на Gender Task Force во нашата земја се нарече Македонско женско лоби и се изгради како автентична и одржлива женска структура, обедини жени од различни сектори и ги премости политичките, етничките и верските разлики. Таа функционира и денес како мултикултурна женска мрежа, единствена која ги обединува женските групи во политичките партии и е важен сегмент во националната родова машинерија, со капацитет за застапување и лобирање за заеднички договорени цели во интерес на родовата рамноправност.

Иницијативата за Gender Task Force започна во Сарајево, на 29 јули 1999 година, со Апелот на над 150 женски организации од земјите на Пактот за

¹ Пактот за стабилност настана на 10 јуни 1999 година во Келн, како помош од страна на западноевропските земји, САД, Руската Федерација, Канада и Јапонија, но и на клучните меѓународни организации, по конфликтите на Балканот и транзиционата криза во постсоцијалистичките земји, еден вид нов Маршалов план за Југоисточна Европа. Како што пишува Специјалниот координатор на Пактот за стабилност, Vodo Hombach (2000:1), преку Пактот „меѓународната заедница конечно најде соодветен и одржлив одговор на главните прашања наметнати последната деценија: како да очекува успех во превенција на насилни конфликти, војни и протерувања во Југоисточна Европа и како да се справи долгорочно со социјалниот и економскиот дефицит.“ За остварување на овие цели се формираа три работни маси: за демократија и човекови права; за економска обнова, развој и соработка; и за безбедност.

стабилност, со кој се бараше еднаква и активна улога на жените во развојот и имплементацијата на Пактот за стабилност. Македонија беше застапена преку Сојузот на организации на жени на Македонија - СОЖМ, претставена од нејзината претседателка, Савка Тодоровска. Оваа иницијатива беше поддржана од Мисијата на ОБСЕ во БИХ, од Мрежата за полови прашања за Централна и Источна Европа и нејзината извршна директорка Соња Локар, како и од Бодо Хомбах, Специјалниот координатор на Пактот за стабилност. Покрај Соња Локар, еден од иницијаторите на GTF беше и Мери Ен Рукавина, директорка на програмата за жени во политиката при Мисијата на ОБСЕ во БИХ, преку која за првпат се внесе родова квота во една земја од регионот и се обезбеди скок во бројот на избрани парламентарки од 3% на 26%. Подоцна таа стана извршна директорка на GTF, се до денес (Lokar, 2001:243).

На 8 октомври 1999 година во Будимпешта се одржа средба со претставнички од земјите на Пактот, на која се поставија темелите на идниот Gender Task Force. Оваа иницијатива беше поддржана од Првата работна маса на Пактот - за демократија и човекови права и од нејзиниот претседавач, Макс ван дер Штул, кој го задолжи Амбасадорот на ОБСЕ во БИХ, Роберт Бари, да свика промотивен состанок.

Така, **на 8 ноември 1999 година во Сарајево беше промовиран Gender Task Force** за сите земји од регионот, на чело со Соња Локар. На состанокот беше договорено иницијативата да се пренесе во сите земји на Пактот, со цел да се работи на зголемување на учеството на жените во политичкиот живот и на местата на одлучување, како и на развивањето на половата машинерија во секоја земја. На двата состанока на GTF претставник од Република Македонија беше Лилјана Поповска, како активистка за правата на жените од политиката, со што стана дел од **Советодавниот одбор на Gender Task Force (GTF Advisory Board)**, кој работеше на волонтерска основа. Во него беа вклучени и активистки од други земји: Словенија (Sonja Lokar), Хрватска (Mary Ann Rukavina), Италија (Pia Locatelli), Унгарија (Zita Gurmai), Грција (Anna Karamanou) и други. Регионалната женска мрежа беше составена од национални мрежи. Секоја национална мрежа доби контакт-лице од невладиниот сектор и контакт-лице од Владата, а некои мрежи и член на Советодавниот одбор, како што беше случај со Македонија.

По тие состаноци, беше формиран Иницијативен одбор за формирање на Македонското женско лоби со следнава **формална структура** и преземени одговорности за комуникација со седиштето на Gender Task Force:

- Савка Тодоровска, претседателка на СОЖМ, контакт-лице од невладиниот сектор;
- Елена Грозданова, раководителка на Одделението за унапредување на рамноправноста помеѓу половите при Министерството за труд и социјална политика, контакт-лице од владиниот сектор и
- Лилјана Поповска, членка на Советодавниот одбор на GTF и координаторка на МЖЛ.

Овој иницијативен одбор го направи основниот концепт за структурата и начинот на функционирање на Македонското женско лоби, а името беше избрано по примерот на Европското женско лоби.

Основање

Формирањето на Македонското женско лоби претставува прва организирана активност на Gender Task Force во Република Македонија. Идејата беше да се постигне обединување на жените во Македонија околу приоритетите на иницијативата на Пактот за стабилност, независно од етничката, професионалната и политичката припадност. Ова обединување на жените од различните структури (невладините организации, политичките партии, Парламентот, Владата, локалната самоуправа и медиумите) би им овозможило целосно информирање за иницијативата, рамноправно вклучување во неа, како и ефикасно дејствување во насока на реализација на договорената стратегија на ниво на држава, прераснувајќи во мост кон мирот и стабилноста на земјата и регионот.

Во периодот помеѓу инаугурацијата на Gender Task Force и свечената промоција на Македонското женско лоби, иницијативниот одбор оствари контакти со првите луѓе од сите позначајни женски невладини организации и од женските групи во политичките партии, со парламентарки и претставнички од локалната самоуправа, со претставнички од владината администрација од сферата на човековите права и односите помеѓу половите, со поголем број новинарки, како и со повеќе видни личности од женското движење во земјата. Сите тие ја прифатија поканата да учествуваат во работата на т.н. Работна група на Лобито.

На иницијативниот состанокот на Работната група, во која се вклучија над 40 претставнички од различни структури во земјата, беше договорено да се организира свечена промоција на Македонското женско лоби, во присуство на високи претставници на ОБСЕ и други претставници на странски мисии во нашата земја. Во периодот до промоцијата се одржаа уште два состанок на Работната група, на кои беа дефинирани целите, структурата и основните начела за функционирање на Лобито.

За концептот на Македонското женско лоби беше разговарано и со координаторката за човекови права при Мисијата на ОБСЕ во Република Македонија, Мелинда Лорд, како и со Мери Ен Рукавина од Мисијата на ОБСЕ во Босна и Херцеговина, кои дадоа поддршка за оваа иницијатива.

Свечената промоција на Македонското женско лоби беше одржана на 1 март 2000 година (среда), во салата на Советот на Град Скопје, со присуство на над 400 гости. Присутни беа претставници (главно жени) од Собранието на Република Македонија, министерствата, локалната самоуправа, невладините организации, партиите, медиумите, академската јавност, како и поединци дојдени да ја изразат својата поддршка во свое сопствено име. Во поддршка беа

присутни и повеќе претставници од Мисијата на ОБСЕ во Република Македонија, заедно со амбасадорот Карло Унгаро.

Промоцијата беше организирана како свечена седница со Работно претседателство од следниве лица (според редоследот на читање):

- Савка Тодоровска, претседателка на СОЖМ (Сојуз на организации на жени на Македонија);
- Елена Грозданова, раководителка на Одделението за унапредување на рамноправноста помеѓу половите при Министерството за труд и социјална политика;
- Мирјана Димовска, претседателка на ОЖМ (Организација на организации на жени на Македонија) и уредничка во Македонската телевизија;
- Мукереме Руси, претседателка на САЖМ (Сојуз на албанската жена на Македонија);
- Марија Јорданова, пратеничка во Собранието на Р. Македонија и претседателка на Унијата на жени на ВМРО-ДПМНЕ (ВМРО-Демократска партија за македонско национално единство);
- Елеонора Петрова-Митевска, координаторка на клубовите на жените во СДСМ (Социјалдемократски сојуз на Македонија);
- Виолета Аларова, претседателка на женската организација во ДА (Демократската алтернатива) и уредничка во Македонското радио;
- Гордана Силјановска-Давкова, претседателка на Националниот комитет за рамноправност на половите и експертка по изборно право;
- Ѓулумсер Касапи, претседателка на организацијата “Жената и семејството”;
- Надире Селман, претседателка на здружението на жените Ромки „Есма”;
- Сузана Мусли, претседателка на здружението на жените Турчинки „Дерја”;
- Елена Папацафа, претседателка на здружението на жените Влаинки и
- Лилјана Поповска, координаторка на Форумот на жените на ЛДП (Либерално-демократска партија).

Со Работното претседателство претседаваше координаторката, која **ги изложи мотивите за оваа иницијатива, а пред сè стремешот кон рамноправност на половите** и градење партнерски однос со мажите. Со оглед на тоа што Лобито претставува дел од една поширока меѓународна иницијатива, се очекува, тоа да го подобри и статусот на Република Македонија во меѓународни рамки. Беа објаснети **целите, структурата и начинот на функционирање на Македонското женско лоби**, за да се заврши со повик за обединување на жените, независно од „етничката, професионалната и политичката припадност, прераснувајќи во мост кон мирот и стабилноста на земјата и на регионот“.

Структура

Македонското женско лоби се формираше како група за притисок врз јавноста, институциите и медиумите во насока на зголемување на учеството на жените на местата на одлучување во Македонија. Составена беше од претставници на невладините организации, политичките партии, медиумите, Парламентот, Владата, локалната самоуправа, синдикатот, како и од жени-експертки од различни области.

Вмрежени беа речиси сите значајни женски организации и групи од невладиниот сектор, политиката и синдикатите, со учество на нивните претседателки или координаторки во Работната група на Лобито, која функционираше како негово координативно тело. Подготовката на состаноците во земјата и комуникацијата со регионалната мрежа Gender Task Force беше обврска на трите контакт-лица од Иницијативниот одбор. Состаноците на Работната група и писмената комуникација ги водеше координаторката на Лобито.

Од 2003 година, кога се формираше првиот Клуб на парламентарки во Собранието на Република Македонија, беше избрана и првата координаторка на Клубот, Елеонора Петрова-Митевска, која со тоа стана и контакт-лице за Парламентот во Gender Task Force. Ова беше воведено на регионално ниво, откако во повеќето земји беа постигнати завидни резултати со зголемен број жени во Парламентите.

Активностите се организираа на ниво на Работна група (во просек еднаш неделно) и преку отворени сесии (по потреба, со променлив состав), а се одлучуваше со консензус. По својата природа, Лобито претставуваше отворена структура, со практично неограничен број членови и поддржувачи. Со текот на времето, беа формирани и локални јадра на Македонското женско лоби низ повеќе градови во земјата, според истите принципи како централната Работна група, заради поефективно теренско делување.

Како структура, Македонското женско лоби беше широка мрежа на жени од цела Македонија, поврзани по хоризонтала во концентрични кругови, што овозможуваше многу брзо и лесно да се прошири една порака и да се направи истовремено кампања низ цела земја. Функционираше по принцип на хоризонтална координација, без хиерархија и субординација.

Работната група на Македонското женско лоби варираше по својот состав низ годините, зависно од ангажманот и учеството на жените во активностите и се движеше од 40 до 60 жени. Учествуваа претставнички од различни сектори во земјата:

Од невладиниот сектор (претседателки и активистки):

- Мрежата СОЖМ (Савка Тодоровска, Светлана Јанева);
- Мрежата ОЖМ (Мирјана Димовска, Милка Ристова, Артемис Перик);

Мултикултурни поврзувања во граѓанскиот сектор во Република Македонија

- Мрежата САЖМ (Мукереме Руси - само до конфликтот 2001);
- Одборот за мировни и граѓански иницијативи (Теута Крашница-Чучкова, Вера Весковиќ-Вангели);
- Здружението за еманципација, солидарност и еднаквост на жените „ЕСЕ“ (Даниела Димитриевска);
- Здружението „Жената и семејството“ (Ѓулумсер Касапи);
- Здружението на жените Турчинки (Дрита Карахасан);
- Здружението на жените Турчинки „Дерја“ (Сузана Мусли);
- Здружението на Македонки муслиманки „Радика“ (Азиза Асановска);
- Здружението на жените Ромки „Есма“ (Надире Селман);
- Мрежата на жените Ромки „Даја“ - Куманово (Дилбера Камберовска);
- МЦМС (Неда Малеска-Сачмароска);
- Женската програма при ФИОМ (Марија Савовска);
- Здружението за борба со ракот на дојката „Животна искра“ (Виолета Томовска, Теута Крашница Чучкова);
- Здружението на жени претприемачки „Арна“ (Марија Жакова, Кристина Кацарска);
- Организацијата на жени Свети Николе (Вера Златева, Радмила Сандева);
- Организацијата на жени од медиумите „УМАМ“ (Билјана Бејкова);
- Здружението за правата на Ромките „Лулуди“ (Кимета Амет);
- Здружението „Женска акција“ (Драгица Милошевска);
- Женскиот центар - Куманово (Тања Крстевска, Виолета Петровска);
- Женскиот форум - Тетово (Џане Крешова).

Од политичките партии (претседателки на женските секции и активистки):

- СДСМ (Елеонора Петрова-Митевска, Снежана Орловиќ);
- ВМРО-ДПМНЕ (Мирјана Русевска);
- СПМ (Вера Черепналковска, Аница Пупиновска);
- ПДП (Дрита Исени, Фердезе Сулејмани - подоцна независни);
- ВМРО-Вистинска (Дафина Саздова - подоцна ВМРО-ДПМНЕ);
- ЛП (Голубка Нечевска-Цветановска, Лидија Неделковска);
- ДПА (Пунторие Зиба, Флорија Љатифи - подоцна независни);
- ДА (Виолета Аларова - подоцна ВМРО-ДПМНЕ)
- ЛДП (Лилјана Поповска - подоцна ДОМ, Јасмина Дамовска).

Од Владата:

- Елена Грозданова, раководителка на Одделението за унапредување на рамноправноста помеѓу половите;

Од академската сфера:

- Гордана Силјановска-Давкова, професорка по уставно право и експерт за родова рамноправност;
- Слободанка Марковска, професорка и основачка на Центарот за родови студии;
- Катерина Колозова, експертка за родови прашања, „Евро-Балкан“
- Љубинка Басотова, професорка на класични студии.

Од синдикатите:

- Женска секција на синдикатите (Лилјана Јанкуловска);

Од медиумите (новинарки и уреднички):

Катица Трајковска, Валентина Новковска Трајковска, Аида Николовска, Емилија Зографска, Билјана Јанакиевска, Мирјана Миленковиќ, Виолета Зајкова, Валентина Базерко, Радица Величковиќ.

Индивидуалки:

Есма Реџепова, Виолета Дракулевска, Лирие Шабани, Вања Михајловска, Пенелопа Ѓурчилова, Виљдан Хаџимухарем, Ремзије Доко, Мергиме Ајдини, Светлана Каровска, Олга Тодосова.

Во работата на Македонското женско лоби, по секои избори, од 2002 година натаму, се вклучуваа избрани пратенички, советнички, новоизбрани претседателки на женски групи во политичките партии, претседателки на Клубот на парламентарки, но и други активистки за женски права, меѓу кои посебен придонес дадоа:

- Цветанка Иванова, Благородна Мингова-Крепиева, Каролина Ристова Астеруд, Тања Томиќ, Светлана Мазгалоска-Вучетиќ, Софија Куновска (СДСМ);
- Силвана Бонева, Лилјана Кузмановска, Лилјана Затурска, Катерина Димоска, Ирена Мишева (ВМРО-ДПМНЕ);
- Зумрете Јакупи, Селвије Салиу, Вјолца Мехмети Нуредини (ДУИ);
- Соња Мираковска (НСДП);
- Флора Кадриу (ДПА - подоцна НД);
- Афердита Хаџијаха-Имери (експертка по родови прашања);
- Јована Тренчевска (Одделение за унапредување на рамноправноста помеѓу половите, Министерство за труд и социјална политика) и др.

Состаноците на Работната група се водеа како отворени демократски дебати, сè до наоѓање заедничко решение со консензус на сите присутни. Со заедничкиот заклучок се излегуваше во јавност и се праќаше една порака, зад која застануваа сите структури на Лобито.

При промоција на заедничка кампања за лобирање, се организираа пошироки собири со претставници од различни организации и поддржувачи.

Оваа структура на Македонското женско лоби се задржа од 2000 до 2005 година, кога се водеа масовни и интензивни кампањи: за воведување на трите модели на родови квоти, за лобирање на лидерите на политичките партии и други јавни функционери, за организирана обука на жените во политичките партии, за обука на жени гласачи и др. Како потписници на соопштенијата на Лобито обично се јавуваа три, односно четири лица: контакт-лицата при GTF за невладин сектор, за Влада и (од 2003 година) за Парламент, заедно со координаторката и член на Советодавниот одбор на GTF.

Потоа, од 2005 до денес, координацијата ја презеде Канцеларијата на Македонското женско лоби, регистрирана како здружение на граѓани во 2003 година, со Даниела Димитриевска како извршна директорка од 2004 година. Канцеларијата на Македонското женско лоби беше организирана заради логистичка поддршка на женското движење, со членовите на Работната група како основачи и Гордана Силјановска-Давкова како претседателка во еден период, по што се повлече од функцијата, но остана во работата на Лобито.

Самото отворање на Канцеларијата на Македонското женско лоби беше процес, кој следеше по покажаните првични резултати. Барањето на Лобито доби поддршка од двајцата копретседавачи на Првата работна маса на Пактот за стабилност - Игор Џундев и Александрос Рондос, двајцата високи функционери во министерствата за надворешни работи на Република Македонија, односно Република Грција. Технички, грчката држава најави донација за оваа канцеларија во рамките на Пактот за стабилност, со образложение во официјалното писмо потпишано од Александрос Рондос, дека „оваа канцеларија ги исполнува критериумите на Пактот за стабилност и ги промовира родовите прашања и интер-етничкиот дијалог во Југоисточна Европа“ (11 декември 2001). Просторот беше обезбеден од македонска страна, во објект на Министерството за труд и социјална политика, за што се согласи министерот Бедредин Ибраими, на предлог на Елена Грозданова, како контакт-лице при GTF од Владата. Формалното отворање на канцеларијата беше на 18 декември 2001 година, со присуство на двајцата копретседавачи од Пактот, а реализацијата на помошта и регистрацијата се случија две години подоцна, во 2003 година. Оваа канцеларија беше една од трите отворени од GTF, покрај централната во Загреб и во Сараево. Таа е еден од предусловите за одржливост на Македонското женско лоби.

Делување

Долгорочните цели кои си ги постави Македонското женско лоби, за кои се бори како група за притисок врз институциите на системот и јавноста, беа следниве:

- поголемо учество на жените во политиката и јавниот живот, особено на местата на одлучување;

- промена на законската регулатива и нејзината примена во насока на обезбедување на правата на жената;
- создавање родова машинерија во Република Македонија;
- обезбедување родова рамноправност во сите сегменти на општествениот живот.

Мотивите за борбата за родова рамноправност Македонското женско лоби ги наоѓаше во:

- принципот на правичност, за да имаат и жените и мажите еднакви можности за носење одлуки, како и професионална реализација и напредок во општеството;
- можноста да се чујат и применат повеќе различни предлози, имајќи на ум дека жените и мажите имаат различни приоритети;
- општествениот интерес да се исползува потенцијалот на жените во интерес на целата заедница.

Принципите на работа на Македонското женско лоби, утврдени како кодекс на работење и однесување, беа:

1. креирање заедничка стратегија и координација на активностите на национално ниво;
2. локална реализација преку поединечните организации;
3. заедничко лобирање преку национални кампањи;
4. меѓусебна поддршка и соработка на членките на Македонското женско лоби, со девизата „сите сме сојузнички“;
5. фокус на она што е заедничко и спојува, избегнување на она што раздвојува;
6. постепено напредување чекор по чекор;
7. мултисекторски пристап, низ соработка на жени од партии, невладини организации, влада, парламент, локална самоуправа, медиуми, академска јавност, синдикати и индивидуалки;
8. етички кодекс помеѓу жените со јавно ненапаѓање;
9. учество во креирањето заедничка регионална стратегија на Gender Task Force;
10. огромен ентузијазам за волонтерски активности.

Пријателското дружење надвор од програмските активности придонесе за создавање блискост и доверба помеѓу жените, кои себеси се доживуваа како „соборци за истата кауза“. Во исто време, кога мажите политичари одвај разговараа меѓу себе, жените од различни партии, со различно етничко и политичко потекло, беа пријателки, редовно комуницираа, се поддржуваа во своите активности и заеднички јавно настапуваа со исти, усогласени барања. Дури ни воениот конфликт не ја прекина оваа блискост, туку надминувајќи го заедно, жените од Лобито создадоа уште посилни врски и дадоа силен придонес во постконфликтниот период за враќање на довербата помеѓу граѓаните.

Активностите на Македонското женско лоби може да се групираат во временски периоди, според главните приоритети за застапување и лобирање. Временските периоди се поврзани пред сè со изборите - парламентарни и локални, зашто секое предизборие е исползувано за заеднички кампањи за зголемување на бројот на избрани жени. Во времето помеѓу избори, МЖЛ работи на подобрување на законската регулатива, на јакнење на институционалната поддршка за жените, борба со стереотипи и предрасуди, креирање општествена клима за еднакви можности на жените и мажите, како и меѓународна соработка. Овие активности, надвор од борбата за поголем број жени во политиката, му дава дополнителен кредибилитет на МЖЛ, покажувајќи на дело што значи вклучување на неискористениот потенцијал на жените во интерес на целото општество.

Ваквиот настап од една страна им ги јакне позициите, посебно меѓу граѓаните и жените членки на нивните организации, но од друга страна, се појавуваат и поединечни негативни реакции кон одредени жени во некои партии, каде од страна на нивни колеги се наречени дури „предавници на партиските интереси“.

1) Локални избори 2000 - кампања за повеќе избрани жени

Во моментот на формирањето на МЖЛ, **во локалната власт имаше само 5,5% избрани жени советнички и ниедна градоначалничка. МЖЛ си постави за цел да го зголеми бројот на избрани жени на локалните избори што се одржуваа во септември 2000.** За да се реализира таа цел, требаше да се изгради заедничка стратегија и да се мобилизираат жените од различните структури, кои дотогаш немаа ниту доволно доверба, ниту доволно искуство од заедничка соработка.

Во моментот на промоцијата на Лобито до седиштето на GTF беше поднесен само еден проект од Македонија за политичко јакнење на жените, од СОЖМ како имплементатор. На самата промоција беше упатен повик за нови проекти до невладините организации, како јасна најава за транспарентно работење. Во периодот од 1 март до 15 мај, МЖЛ доби 8 проекти од вкупно 9 субјекти. Со оглед на фактот дека повеќето проекти се однесуваа на есенските локални избори, Работната група на Македонското женско лоби одлучи активно да се ангажира за изнаоѓање финансиска поддршка за нив, преку организирање национална донаторска конференција до крајот на мај.

Во меѓувреме се случи првиот јавен настан на Лобито. Во мај 2000 година во Скопје беше организирана конференција со 250 жени од цела земја, на тема „Политичкото јакнење на жените во Македонија 2000“, на која во име на Македонското женско лоби беше најавен почетокот на првиот проект на GTF во кој треба да се вклучат различните структури што го сочинуваат. Беше договорена заедничка соработка на жените во периодот до почетокот на изборите, имајќи ја на ум т.н.-та “женска кауза”. Беше искажано уверување дека

вклучувањето повеќе жени во политиката ќе биде во интерес на сите политички партии, но и на севкупната политичка ситуација во Македонија, во однос на подобрена меѓусебна комуникација. Беше објаснет и концептот на меѓусекторска соработка на жените од невладиниот сектор, политичките партии и медиумите, како неопходност за успех. На крајот беше нагласена потребата од заеднички изградена стратегија за настап во јавноста, со исти заложби и конструктивен пристап, за да се дојде до повеќе жени на сите партиски листи.

- На 30 мај 2000 година во Клубот на пратениците МЖЛ ја организираше Првата донаторска конференција. Како партнер на оваа иницијатива се понуди Институтот отворено општество - Македонија преку женската програма на Марија Савовска, овозможувајќи логистичка и финансиска поддршка при организацијата, а поддршка даде и Министерството за труд и социјална политика, со обезбедување сала. Беа поканети фондации и странски мисии што работат на територијата на Република Македонија, за да им се презентираат проектите отпечатени во брошура, по редослед избран со ждрепка:

1. Национален план за јакнење на жените во Македонија во 2000 - носител: СОЖМ и Одделението за рамноправност на половите при Министерството за труд и социјална политика;
2. Регионален проект: Еднакви права и еднакви можности за жените во политиката во Македонија - истражувачки проект како алатка за застапување, водење кампања и лобирање за промени - носител: ОЖМ;
3. Кампања: Гласам, значи постојам - носител: ДАЈА;
4. Администрирање на Македонското женско лоби - носител: Работната група на Македонското женско лоби;
5. Учество на албанските жени во политиката - носител: Жената и семејството;
6. Подигање на свеста на гласачите за родовиот приод - носители: Институт отворено општество - Македонија, Евро-Балкан, ЕСЕ;
7. Жените гласаат за жени - носител: САЖМ;
8. Женски листи - носител: ОЖМ и САЖМ.

- На 15 јуни 2000 МЖЛ јавно ја најави кампањата за повеќе жени во локалната самоуправа, преку лобирање во политичките партии за следниве барања: кандидирање најмалку 1 жена за градоначалник на добитно место; кандидирање најмалку 1 жена на првите три места на советничката листа, како и вкупно 30% жени на секоја листа. Интересно е дека со овие барања МЖЛ покажа реалистичен пристап - отстапи од порано бараните 50% жени од страна на невладините организации и **премина на лобирање за 30%, поради реалното присуство на околу 30% жени во политичките партии.** Ова беше директно влијание на жените од политиката, кои го внесоа реализмот во женското движење, а од невладините организации го учеа активизмот и се сензибилизираа за борба за женските права.

- Кампањата продолжи од 1 до 13 јули со средби со 10 лидери на политички партии, од кои се бараше поддршка, ветување и објавување на вето-ното во медиуми, преку жените новинарки од МЖЛ. На средбите се одеше во поголеми групи жени од различни структури, па од лидерот се очекуваше искреност, зашто и претставниците на политичката конкуренција беа присутни и преземената обврска имаше поголема тежина.

- На 13 јули 2000, во Клубот на пратениците, МЖЛ организираше тркалезна маса за 12 партиски лидери, кои потпишаа Декларација за поддршка на барањата на МЖЛ. На настанот, кој доби голем публицитет во јавноста, присуствуваа Соња Локар и меѓународни организации и мисии, меѓу кои и Амбасадорот на ОБСЕ, Карло Унгаро. Декларацијата гласеше:

- 1) ја изразувам својата поддршка на кампањата на Македонското женско лоби за вклучување повеќе жени во локалната самоуправа на претстојните локални избори;
- 2) ги прифаќам како основани и реалистични барањата на Македонското женско лоби што се состојат од две точки:
  - секоја политичка партија да кандидира најмалку една жена за градоначалник на добитно место и
  - секоја политичка партија да кандидира најмалку една жена на првите три места на партиската листа за советници, како и вкупно 30% жени;
- 3) се обврзувам дека ќе се зложам во мојата политичка партија овие барања да бидат испочитувани.

- Во следниот период следеше обука на жените-гласачи, да излезат на избори, да го остварат своето граѓанско право и да гласаат по сопствена волја, не прифаќајќи фамилијарно гласање. Беа организирани **и обуки на жените - кандидатки** за подобро претставување во јавноста. Во текот на кампањата, со обемот на имплементирани активности предничеше СОЖМ, со учество и на други субјекти.

Резултат на сите овие напори за Локалните избори во септември 2000 беше зголемен број избрани советнички за 50%, или 8,4%, но и избор на 3 жени градоначалнички (Виолета Аларова од Центар, Сание Садику од Осломеј и Лефкија Гажовска од Крушево). Иако политичките партии не го исполнија целосно она што јавно го ветија и го потпишаа, сепак, мораа да направат одредени конкретни чекори во таа насока, што даде видлив резултат. МЖЛ за првпат ја покажа својата сила, упорност и влијание.

2) Воен конфликт 2001 - мировни активности

Во 2001-та година, за време на воениот конфликт во Република Македонија, МЖЛ го замени лобирањето за жените, со лобирање за мирот во земјата. МЖЛ презеде редица мировни активности. Се праќаа апели до домашната и светска јавност, со пораки за прекин на воените дејствија, зачуву-

вање на интегритетот и суверенитетот на Република Македонија, како и за помош за лицата во кризните региони. Организирани беа собири и средби на сериозни актуелни теми, со свесност дека подоброто меѓусебно запознавање води кон подобро разбирање и кон полесно решавање на проблемите.

Жените од Македонското женско лоби, независно од различното потекло и погледи на состојбите, успеаја дури и во тие услови да ја одржат меѓусебната комуникација. И покрај тоа што останаа разликите околу причините и последиците од конфликтот, отворените и искрени разговори, на моменти многу емотивни, во кои секој го кажуваше своето видување на работите, придонесоа учесничките во овие процеси да останат пријателки.

Најзначајните активности на МЖЛ во периодот на конфликтот беа следниве:

- Апел до меѓународната заедница за поддршка на интегритетот и суверенитетот на Република Македонија на 22 март 2001 година, непосредно по избивањето на конфликтот, даден лично на Бодо Хомбах, Специјалниот координатор на Пактот за стабилност, за време на неговата посета во Скопје. Апелот беше претходно усогласен со сите жени од Работната група на МЖЛ, а предаден на собир организиран по тој повод, повторно пред сите учеснички.

- Отворени дискусии на неделна основа, наречени „Илјада дијалози“ од март до мај 2001, на актуелни теми од воениот конфликт, што се одржуваа во просториите на СОЖМ, вкупно 18 на број. Првата дискусија започната тензишно, а насочена конструктивно од Ѓулумсер Касапи, со зборовите: „Ние сме мајки, тука сме да ги смириме...“ Со текот на времето, жените изнајдоа начин на комуникација и останаа заедно.

- Тркалезна маса на тема: „Дали сме подготвени за граѓанскиот концепт?“, на 12 јули 2001 година, на предлог на Ѓулумсер Касапи. На 5-часовната дебата во преполната сала на Клубот на пратениците, со многу медиуми, се дискутираше за односот граѓанин-држава, како и за очекувањата и стравовите од уставните измени, во време на мировните преговори кај Претседателот Борис Трајковски. Во име на МЖЛ беше кажано:

Сметавме дека ќе биде полезно и за преговарачите и за земјата воопшто, да се чуе и гласот на најголемата маргинализирана група во општеството - гласот на жените. Сакаме да го искажеме своето мислење во однос на најавените уставни промени, што очекуваме од нив и од што се плашиме; како ја доживуваме државата и нејзиниот однос кон нас како граѓани, но и каков е нашиот однос кон неа; каква е позицијата и улогата на жената во општеството и посебно во воени околности.

Отворени беа прашањата за кои треба да се дискутира: Дали сме на патот на остварувањето на доследен граѓански концепт? Дали сме подготвени за него? Што уште треба да се стори? Што никако не смее да се случува? Можат ли жените да помогнат? Како? Во дискусијата беа искажани различните видувања на учесничките, насочени кон заедничката цел да се придонесе кон изградба на мир и стабилност во земјата.

- **Јавно обраќање на МЖЛ до домашната и меѓународната јавност во врска со безбедносната ситуација во земјата по потпишувањето на Рамковниот договор, на 17 август 2001 година** (4 дена по потпишувањето), во Советничката сала на Градот Скопје. МЖЛ повика на поддршка на мировните процеси и меѓуетничка толеранција, против насилството и омразата, а за враќање на довербата меѓу граѓаните:

Ние, претставничките на различни структури во државава, со различно етничко, верско и политичко потекло, им се обраќаме најнапред на нашите сограѓани за да ги поддржат и стимулираат процесите и активностите што водат кон мир, меѓуетничка толеранција и економски просперитет. Истовремено ги повикуваме да им се спротивстават и да ги осудат сите зла што со себе ги донесоа воените судири: насилството, омразата, етничката нетолеранција и етничкото чистење, залагајќи се за градење и враќање на довербата на граѓаните едни кон други, но и кон државните институции.

А потоа беше кажана и мисијата на жените од МЖЛ, да придонесат за приближување на граѓаните еден кон друг, во интерес на граѓаните и државата:

Војната одзеде многу животи, разурна многу домови, ги наруши меѓуетничките, но и општо, меѓучовечките односи. Врежа длабоки лузни и направи јазови меѓу луѓето. Ке ни треба многу сила, храброст и мудрост за да ги надминеме, а раздвоените светогледи за Македонија да ги приближиме и споиме во еден. Веруваме дека ние како жени можеме, како и досега, да придонесеме во овој тежок, но благороден од. Затоа се ставаме во служба на татковината и на сите граѓани што и сакаат подобра иднина.

- **Учество на 18 жени од МЖЛ на 10-та Светска конференција на „Жените во црно“, феминистичка мировна мрежа, во Нови Сад, 23-26 август 2001 година.** Присутни беа над 250 жени од 16 земји и застапаа зад ненасилен отпор против војните и секаков вид милитаризација, а приоритетно прашање стана отпорот кон насилството во Македонија, како што стои на веб-страницата на Women in Black (2001a).

На темата „Милитаризација“, во контекст на воениот конфликт во Република Македонија, во име на МЖЛ говореше професорката по уставно право, Гордана Силјановска-Давкова, која побара помош за Македонија, за која кажа дека е „депонија на оружје“, како резултат на „парамилитаризацијата“.

Целата македонска делегација беше многу активна во дебатите и во објаснување на ситуацијата во Република Македонија, а посебно Теута Крашница-Чучкова и Вера Весковиќ-Вангели од Одборот за мировни и граѓански иницијативи, како и Савка Тодоровска од СОЖМ. На крајот се издејствува заклучок на конференцијата со апел за мир во Македонија и организирање настан за поддршка, на 5 септември 2001 година, во сите земји каде што дејствуваат „Жените во црно“. Официјалната Изјава беше објавена низ целата меѓународна мрежа на Women in Black (2001б):

Меѓународната мрежа на Жените во црно ги поддржува сите организации во Македонија, независно од нивната етничка структура, кои бараат начини

да се дојде до мир и да се постигне ненасилно решение за конфликтот во Македонија. Мрежата ги поддржува организациите на Македонки, Албанки, Турчинки, Србинки, Ромки и други жени, кои се спротиставуваат на секој вид етничка хомогенизација и не прифаќаат милитантите да зборуваат во име на целата заедница. Ние бараме итен прекин на воените конфликти и насилство, што е нужен услов за воспоставување мир и охрабрување на раселените лица да се вратат.

- **„Стоеење за мир во Македонија“ на Плоштадот во Скопје, на 5 септември 2001 година, во координација со „Жените во црно“.** Жените од МЖЛ прошетаа и стоеја со транспаренти на различни јазици ПРОТИВ оружјето, етничката нетолеранција и етничкото чистење, а ЗА Македонија како заеднички дом.

- **Учество на делегација од МЖЛ на меѓународниот семинар на Советот на Европа во Стразбур на тема „Учеството на жените во превенција и решавање на конфликти“, 20-21 септември 2001 година.** Делегацијата беше во состав: Елена Грозданова, Савка Тодорова, Виолета Аларова и Лилјана Поповска - делегирана како известувач за конфликтот во Република Македонија, во име на целата регионална мрежа, како што стои во Информацијата од Регионалниот состанок во Љубљана на веб-страницата на Gender Task Force (2001). Во Извештајот беше образложена ситуацијата, со апел за мир и ослободување од оружјето. Посебно беше нагласена улогата на жените во постигнувањето мир во светот и во регионот. Наведувајќи ги активностите на МЖЛ за време на воената криза, беше истакнато одржувањето на комуникацијата и свеста дека ќе треба пак да се живее заедно, „а тогаш ќе бидат скапоцени мостовите изградени од жените“. Беа изнесени последиците од војната - убиени, повредени, киднапирани, разурнати домови и повеќе од 75.000 раселени лица, за на крајот да се побара поддршка од меѓународната заедница (Popovska, 2001:30-31).

- **Учество во регионалниот проект на GTF „Улогата на жените во превенција на конфликти, нивно решавање и постконфликтен дијалог“, есента 2001.** Активностите беа насочени кон раселените Македонки и Ромки од Македонија и Косово, преку обид жените од различно етничко потекло да бидат мостови за поврзување, заради градење доверба и враќање на раселените во нивните домови.

3) Парламентарни избори 2002 - кампања за родова квота од 30%

Во моментот на формирањето на МЖЛ, во Парламентот имаше само 6,6% жени пратенички. МЖЛ си постави за цел да го зголеми бројот на избрани жени на парламентарните избори што се одржуваа во септември 2002. За таа цел, уште есента 2001 почна активности, кои имаа двојно значење - политичко јакнење на жените, но и реинтеграција на општеството преку соработката на жените од различно потекло во постконфликтниот период.

- Во октомври 2001 МЖЛ изработи заедничка стратегија и Акционен план со приоритети:

- 1) Лобирање на политичките партии за измена на Законот за избор на пратеници со внесување член со квота за жени на изборните листи;
- 2) Политичка промоција на жените во политичките партии (обуки, јакнење на женските секции, анализа на партиските програми од родов аспект, лобирање за напредување на жените во партиската хиерархија и др.);
- 3) Едукација на жени-гласачи (за нивните права, за поддршка на жени-кандидатки, обука на рурални жени за нивна еманципација);
- 4) Лобирање на политичките партии за позиционирање на жените на кандидатските листи;
- 5) Работа со медиумите (сензибилизирање за родовите прашања, мониторинг за покривањето на жените-кандидатки, обука на жените за односи со јавноста и др.);
- 6) Логистичка поддршка на жените-кандидатки за пратенички;
- 7) Етаблирање на канцеларија на Македонското женско лоби.

- На 19 декември 2001 МЖЛ ја организираше Втората донаторска конференција со поддршка од УНДП и Одделението за родова рамноправност.

На конференцијата, во знак на поддршка, присуствуваше и Соња Локар. По јавниот повик, беа поднесени 20 проекти од женски невладини организации од цела држава, според приоритетите од Акциониот план, претставени во брошура, со редослед утврден со ждрепка. Опфатени беа сите активности, освен лобирањето, кое МЖЛ го правеше волонтерски. Ваквата транспарентна заедничка презентација овозможи фокусирање на вистинските потреби и избегнување на дуплирањето на исти проекти кај различни донатори во земјата. Беше силно поздравено од самите невладини организации и од донаторите, а го покажа и капацитетот на МЖЛ за стратешки пристап и координација на различните субјекти.

- Од декември 2001 до јули 2002 се одвиваше регионалниот проект на GTF „Жените можат II“ за јакнење на жените во 10 политички парламентарни партии. Проектот беше дизајниран од Соња Локар, како надградба на норвешкиот проект „Жените можат I“, кој се однесуваше општо на анимирање на жените за борба за нивните права. Локални имплементатори беа СОЖМ и Одделението за унапредување на рамноправноста помеѓу половите, во соработка со женските секции во партиите и стручни лица од МЖЛ, сите обединети во управувачки одбор на проектот.

- На 1 март 2002 се одржа свечена седница на МЖЛ по повод 2-годишнината од формирањето, во истата сала на Советот на Град Скопје. Настанот беше во функција на лобирање за повеќе жени на парламентарните избори, со резиме за досега направеното.

- Лобирање на политичките партии за напредување на жените во партиската хиерархија, реализирано преку партиските женски секции, во целиот

период. Притоа, постоеше солидарна меѓусебна поддршка на жените од различни партии, со присуство на промотивни настани организирани од некоја од секциите. Ова ја унапреди културата на меѓупартиската комуникација, независно дали некоја партија е во власт или во опозиција.

- Од јануари до јуни 2002 се одвиваше лобирање за измена на Законот за избор на пратеници со внесување родова квота од 30% жени на пропорционални изборни листи, проследено со медиумска кампања и писма до претседателите на партиите, пратениците, претседателот на Парламентот и претседателот на државата. МЖЛ бараше и доби поддршка за законска измена со родова квота од министерот за труд и социјална политика, Бедредин Ибраими и од министерот за правда, Иџет Мемети. Во работната група за изработка на Законот се наоѓаше Гордана Силјановска-Давкова како правен експерт, но и како лобистка.

Конечно, на 14 јуни 2002, Законот за избор на пратеници (2002) беше усвоен со бараниот член 37, став 3, кој гласеше:

Во предложената листа на кандидати секој пол ќе биде застапен со најмалку 30%.

- Од јуни до јули 2002 се одвиваше лобирање за пропорционална распределба на жените на кандидатските листи, што подразбираше серија средби со лидерите на политичките партии во периодот кога се вршеше внатрешнопартискиот избор на кандидатите. Тоа беше исцрпувачка летна турнеја од една до друга партија. Средбите беа најпрвин најавувани во медиумите, по што одеше група од 15 до 20 членки на МЖЛ, од различно потекло. Се бараше ветување дека жените нема да бидат само декор на листите наредени од дното нагоре, туку ќе добијат реално добитни места. Потоа, со одобрение од лидерите, нивната декларативна поддршка беше пренесувана на медиумите, преку новинарките што беа членки или поддржувачки на Лобито. Ова беше голема солидарна помош од жените од различно потекло и од различни структури, едни за други.

Резултат на сите овие напори на Парламентарните избори во септември 2002 беше скоро три пати зголемен број на избрани пратенички, од 6,6% на 17,5%, а по поместувањето 18,3%. Политичките партии за првпат им дадоа реална шанса на жените-кандидатки, иако повторно не во обем што го ветија. Но со овој резултат Република Македонија беше најуспешната земја во регионот и прва што воведоа родова квота од сите земји на GTF.

4) Институционална поддршка за подobar статус на жените - 2002-2004

МЖЛ беше веќе препознаена како влијателна институција во земјата и во регионот, поради што беше можно да се издејствува доделување канцеларија за Лобито од страна на Министерството за труд и социјална политика. Истовремено, во декември 2002 беше најавена грчката донација за функционирање на канцеларијата, во рамките на Пактот за стабилност, преку Министерството за надворешни работи.

- Изработка на Стратешки план на МЖЛ 2003-2004 од 9 точки (дел од план 2003-2007):

- 1) Зајакнување на позицијата на избраните жени-пратенички преку формирање на Парламентарно женско лоби - Клуб на парламентарки.
- 2) Политичко зајакнување на жените во локалната власт како избрани и административни лица.
- 3) Економско зајакнување на жените, преку стимулација и поддршка на женското претприемништво, со посебен акцент на жените од кризните региони.
- 4) Зајакнување на институционалната поддршка за родова еднаквост, преку кадровска и институционална поддршка на Одделението за унапредување на рамноправноста помеѓу половите.
- 5) Изедначување на нивото на еманципација на жените во различни средини (гледано од територијален, социјален и етнички аспект).
- 6) Работа на полето на човековите права со легални солуции и нивна имплементација за прашања, како што се семејното гласање, трговијата со луѓе и сл.
- 7) Дисперзија на МЖЛ во земјата, со цел за подобро информирање и координирање на жените од сите области, но, исто така, и со цел изедначување на нивото на еманципација.
- 8) Интернационална поврзаност со слични организации и форми, вклучувајќи ги и жените од дијаспората.
- 9) Работа со медиумите за понатамошно сензибилизирање на јавноста, но, исто така, и на медиумите.

- Учество на МЖЛ на Петтата министерска конференција на Советот на Европа во Скопје, на тема „Улогата на жената во демократизацијата и градењето на мирот“ од 22 до 23 јануари 2003. Настанот го иницираше и лобираше во Советот на Европа, но и учествуваше во неговата организација, Елена Грозданова од Одделението за унапредување на рамноправноста помеѓу половите, во соработка со сите релевантни државни и меѓународни институции. На конференцијата учествуваа 39 држави, а Министерот за труд и социјална политика, Јован Манасиевски истакна дека Република Македонија е лидер на планот на половата рамноправност во регионот, поради тоа што постои силно и организирано женско движење, кое е последните години уште позајакнато поради координираниот настап на жените од различни структури преку Македонското женско лоби. Најави поддршка за поголемо вклучување на жените во политиката и во процесите на одлучување, со што би се зголемила и толеранцијата, тргнувајќи од искуството за време на конфликтот, кога жените биле првите што изградиле мостови за враќање на довербата помеѓу различните заедници.

Конференцијата усвои Резолуција (2003), во која се задолжуваат сите меѓународни актери да обезбедат и да стимулираат посилно вклучување на жените во општествените процеси, а во точката 21 се порачува:

Го охрабруваат Комитетот на министри на Советот на Европа да ги преземе сите потребни мерки за постигнување на целите истакнати во резолуцијата, а особено:

...да ги развива своите активности во врска со улогите на жените и мажите во спречувањето на конфликти, градење на мир и пост-конфликтни демократски процеси, вклучувајќи активности поврзани со женските придонеси за интер-културниот и интер-религиозниот дијалог.

- На 7 март 2003 МЖЛ го формираше Клубот на парламентарки, со канцеларија и кадар обезбедени од Собранието на Република Македонија и финансиска поддршка од GTF преку регионален проект за Македонија, Босна и Херцеговина и Црна Гора. Национален имплементатор беше СОЖМ. Присутни беа повеќе од 300 членки од организациите што го сочинуваат Лобито, но и жени што биле на значајни позиции во политиката и во јавниот живот, во минатото и тогаш.

Клубот на парламентарки стана нова групна членка во МЖЛ, а првата претседателка, Елеонора Петрова-Митевска, контакт-лице на GTF за Парламентот. Во следните две години жените од Клубот развија блиска меѓусебна соработка, но и со жените парламентарки од Црна Гора и Босна и Херцеговина. Клубот се фокусираше на едукација на новите пратенички, отворање прашања од интерес на жените и регионална соработка со жени од други парламенти. Тој послужи како модел за поврзување на пратеничките во земјите од Балканот, но и пошироко.

Во работата на Собранието Клубот даде значаен придонес со измени на закони во интерес на родовата рамноправност, каде жените успеаа да се здружат во заедничко натпартиско лобирање, координирани внатре меѓусебно, а надвор со МЖЛ.

- Ова беше период на важни битки за закони што ги засегаат жените. За првпат законски се регулираа борбата против семејното насилство (иницијатива на ЕСЕ), бесплатните ПАП-тестови (иницијатива на Организацијата на жени од Св. Николе) и се обезбедија дополнителни средства за борбата со семејното насилство преку издвојување од добивката на игрите на среќа (иницијатива на МЖЛ).

- Од март до ноември 2003 се направи регионалниот проект за еманципација на жените Ромки „Жените Ромки можат“, спроведен со поддршка на GTF, во функција на стратешката цел за изедначување на степенот на еманципација на жените од различно потекло.

- Во јуни 2003 година МЖЛ ја доби наградата на МЦМС за Демократија и граѓанско општество за 2002 година. Во изработката на апликацијата и презентацијата МЖЛ имаше голема помош од својата членка од Работната група, Неда Малеска-Сачмаровска. На главниот настан при доделувањето на наградата, на 16 јули 2003, координаторката ги повика сите присутни жени од МЖЛ да се качат на сцената, зашто „таа награда е резултат на заедничкото работење и ентузијазам“. МЦМС, како центар за поддршка на граѓанските

иницијативи, остана внимателен проследувач на активностите на МЖЛ и во следните години, поради што високо ги оцени неговите достигнувања и при проценката на граѓанското општество во Република Македонија за ЦИВИКУС во 2004-6 година (Клековски et al. 2006:83), посочувајќи го како одличен пример за мрежно работење.

5) Локални избори 2005 - родова квота од 30% на двете половини

По скокот со учеството на жените во Парламентот (18,3%), стана голема разликата во однос на избраните жени-советнички (8,4%). Затоа **МЖЛ си постави за цел да го зголеми бројот на советнички, со промена на Законот за локални избори и внесување подобрена родова квота од 30% жени на горната и на долната половина од листите.**

Изборната материја беше регулирана во два различни закона, посебно за национални и за локални избори. Затоа се работеше наизменично на двата закона, менувајќи го моделот на квоти од едни до други избори. За вториот модел на квота, со кој се очекуваше подобрен резултат во однос на веќе применетата квота од парламентарните избори, беа потребни серија активности, почнувајќи од 2003 година.

- Од почетокот на 2003 до јуни 2004, лобирање за подобрена родова квота во Законот за локални избори. Амандманот беше усвоен на собраниска седница на 7 јуни 2004 година, со минимум неопходни гласови. На оваа тема за првпат во Собранието на Република Македонија се разви жестока дебата и се направи натпартиска коалиција на пратеници ЗА и ПРОТИВ предлогот. Главен лобист за поминување на предлогот беше Елеонора Петрова-Митевска, како претседателка на Клубот на парламентарки од тогаш најголемата парламентарна партија, СДСМ.

Во измените и дополнувањата на Законот за локални избори (2004), преку членот 18 беше внесен нов член 15-а, кој содржи нов, подобрен модел на квота и кој гласи:

Во предложената листа на кандидати за членови на советот на општината и Градот Скопје секој пол ќе биде застапен со најмалку 30% и во горната и во долната половина од листата.

- Од мај до декември 2004 се одвиваше регионалниот проект на GTF „Жените можат II“ за јакнење на жените во 10 политички парламентарни партии.

Проектот се одвиваше аналогно на оној од претходните избори, со СОЖМ и Одделението за унапредување на рамноправноста помеѓу половите како имплементатори, со управувачки одбор од членовите на МЖЛ од сите партии, а овој пат со Елена Грозданова како координаторка. За првпат во Република Македонија беше направена анализа на состојбите во партиите во поглед на бројот, учеството и позиционирањето на жените, нивото на организираност во женски секции, а се направи и анализа на партиските програми од родов

аспект. Потоа, следеа семинари со секоја партија посебно, со поединечни акциони планови за јакнење на жените во нивните партии.

Резултат на сите овие напори на Локалните избори во март 2005 беше скоро трипати зголемен број на избрани советнички, или од 8,4% на 22,4%, а избрани беа повторно истите три градоначалнички како на претходните избори. Политичките партии сериозно го сфатија исполнувањето на ветеното пред жените и пред јавноста, како што оценува по локалните избори и Соња Локар (2005):

Фактот дека имаше толку очигледна промена во предизборниот пристап на највлијателните политички партии покажува дека притисокот на Македонското женско лоби, како и работата на жените-активистки во политичките партии успеаја да ја стават родовата еднаквост на листата на приоритети на политичките партии.

б) Долгорочни приоритети и довршување на институционалната рамка 2005-2006

- На 13 септември 2005 година МЖЛ направи ново стратешко планирање за оценка, до каде е исполнувањето на планираните активности, кои се резултатите и што да се прави во иднина, во поглед на сите дефинирани приоритети. Целодневната работилница се одржа во салата на Градскиот совет, со присуство на широк состав на Работната група на МЖЛ, повторно со голем ентузијазам.

За политичкото јакнење на жените се констатира голем напредок (родови квоти, зголемен број избрани жени на национално и локално ниво, Клуб на парламентарки, меѓународна соработка, јакнење на жените во политичките партии), а се зададе цел - промена на изборниот закон за парламентарните избори 2006 со подобрена квота.

За економското јакнење на жените се констатира делумно исполнување (почетни активности за подобри работни услови, задржано породилното отсуство, обезбедени бесплатни гинеколошки прегледи и сл.), а се зададоа цели - да се покрене постапка пред Уставен суд за еднакви права при пензионирање, за подобри работни услови, за поддршка на женско претприемништво, за вработување самохрани родители, за бесплатни мамографски тестови.

За изедначување на нивото на еманципација се констатираа почетни активности (локални јадра на МЖЛ, повеќе жени во невладините организации, многубројни едукации), а се зададоа цели - насочување на активностите кон руралните жени и нивно вклучување во локалниот економски развој, дополнителни мултисекторски едукации, целосен пристап на женските деца кон образованието.

За градење родова машинерија се зададоа цели - носење на Закон за еднакви можности на жените и мажите, унапредување на Одделението за унапредување на рамноправноста помеѓу половите во сектор, основање собра-

ниска Комисија за еднакви можности на жените и мажите и соодветни локални комисии во советите, одредување координатори за еднакви можности при министерствата и локалните комисии, ревизија на националниот план за полова рамноправност, изработка на локални акциони планови.

За лобирање на пошироката јавност се зададоа цели - сензибилизирање на јавноста за родовиот аспект и натамошно јакнење на женското движење.

Во текот на следната година бсеа реализирани клучни елементи од долгорочните приоритети и се доврши институционалната рамка за родова рамноправност.

- **Во 2006 се донесе Закон за еднакви можности на жените и мажите и се основа Собраниска Комисија за еднакви можности на жените и мажите, а во 2007 се востановија Сектор за еднакви можности и Државен советник за еднакви можности (назначена Елена Грозданова) при Министерството за труд и социјална политика.** Во тоа време, овој закон и оваа собраниска комисија за еднакви можности, беа меѓу првите во Југоисточна Европа и во следните години служеа како добар модел за земјите во регионот.

- **Други законски измени и нивната примена следеа во периодот по 2006 година и формирањето на КЕМ.** Уште на првата седница на КЕМ беше утврдено дека МЖЛ и е стратешки партнер и дека КЕМ ги прифаќа стратешките приоритети на Лобито во своето работење: политичко јакнење на жените, економско јакнење на жените, борба против семејното насилство и насилството врз жените, подобрување на женското здравје (рак на матка и на дојка), подобрување на статусот на децата, баланс меѓу приватниот и професионалниот живот на жените, борба против стереотипите и предрасудите и подигање на свеста за потребата од родова рамноправност.

- **На 21 октомври 2006 МЖЛ стана членка на Европското женско лоби,** по двегодишно аплицирање и лобирање кај најголемата европската мрежа на женски организации. Последната проверка беше направена од страна на нивната потпретседателка, Карин Хенрот Форсберг, во текот на неколкудневна посета во земјава. Притоа, на 25 октомври 2005 година, МЖЛ организираше работна средба со над 200 жени од сите негови структури, како и со присуство на потпретседателката на Владата, Радмила Шеќеринска, кои се претставија и со многу ентузијазам говореа за активностите што се преземени и за идните планови.

Европското женско лоби (2015) е мрежа од над 2000 женски организации од Европа, кои работат како група за притисок во насока на постигнување родова рамноправност и се дел од работните тела на Европската комисија, Советот на Европа и ОН. МЖЛ е примена на 17-то Генерално собрание на ЕЖЛ со акламација за полноправна членка под уставното име, станувајќи истовремено национален координатор за Република Македонија. Ова беше соопштено на прес-конференција на Лобито на 29 октомври 2006 година, во присуство на Работната група, со коментар дека „Македонија влезе во Европа барем со еден женски чекор“.

7) Парламентарни избори 2006-2016 - родова квота со 1 жена од 3 кандидати

МЖЛ си постави за цел да го достигне прагот од 30% избрани пратенички, со внесување трет модел на родова квота во новиот Изборен законик - најмалку 1 место од секои 3 кандидати на листата за помалку застапениот пол.

Изборниот законик (2006) е донесен на 29 март 2006 година и се однесува и за парламентарните и за локалните избори, а родовата квота се наоѓа во членот 64, точка 5 и гласи:

Во поднесената листа на кандидати за пратеници од ставот (2) на овој член и за членови на совет на општината и градот Скопје од ставот (3) на овој член, на секои три места на листата најмалку едно место му припаѓа на помалку застапениот пол.

Резултат на Парламентарните избори во јули 2006 беше зголемен број на избрани пратенички за 12%-ни поени, или од 18,3% на 28,3%, а по поместувањето 30%.

Бројот на избрани жени во Парламентот и во локалната самоуправа се одржуваше и во следните изборни циклуси, благодарение на квотата и контролата од страна на жените од МЖЛ за нејзиното спроведување.

Следуваа предвремени парламентарни избори во 2008 и 2011, како и редовни во 2014 година, со примена на истата квота, а процентот на избрани жени-пратенички, се движеше соодветно: 28, 3%, 30,9% и 34,95%, а со поместување дојде до 32,5%, 34,1% и 33,3%.

Со новиот Изборен законик и новата квота, се одржаа и локални избори во 2009, а процентот на избрани советнички беше 27%. Лош момент беше што не беше избрана ниту една градоначалничка.

8) Локални избори 2013 - избор на 4 градоначалнички од состојба 0

МЖЛ направи лобирачка кампања за избор на жени градоначалнички, откако на претходните локални избори не беше избрана ниедна жена. Низ соработка со жените од различните сектори во Лобито, посебно со Клубот на парламентарки, Комисијата за еднакви можности на жените и мажите, женските секции во политичките партии и невладиниот сектор, се постигна притисок врз партиските раководства да кандидираат повеќе жени на потенцијално добитни позиции.

- На 14 септември 2012 година, спроти Светскиот ден на демократијата, МЖЛ иницираше „Конференција за демократија и родова еднаквост“ во Парламентот, заедно со Клубот на пратенички и КЕМ, со присуство и на претседателот на Собранието. Таа одигра важна улога, зашто пред целата македонска јавност се донесе заклучок со кој политичките партии се обврзуваат да придонесат за избор на жени градоначалнички, за да не биде Република Македонија единствената земја без ниедна градоначалничка.

Резултатот на Локалните избори 2013 беше избрани 4 жени градоначалнички: Билјана Беличанец-Алексик - Кисела Вода, Теута Арифи - Тетово, Анастасија Олумчева - Богданци, Жанета Чаушевска - Градско. На советничките листи беа избрани 30% жени советнички.

9) Парламентарни избори 2016 - родова квота од 40%

МЖЛ си постави цел да ја помести родовата квота на 40% за најавените парламентарни избори 2016, следејќи ги насоките на ОН за еднакво учество на жените и мажите во политиката, од март 2015 година.

- МЖЛ ја започна кампањата со тридневен семинар за 6 политички партии од 10 до 12 јули 2015 во Струга, на тема: „Жени лидерки за женска платформа“. Семинарот го водеше извршната директорка Даниела Димитриевска, а поддршка дадоа и Лујза Винтон, постојаната претставничка на Обединетите нации, Камила Дуда од Делегацијата на Европската комисија и Сара Барбиери од мисијата на ОБСЕ. Сите присутни се согласија дека жените треба и понатаму да го јакнат своето сојузништво и меѓусебна соработка, заради задржување на постојните придобивки на планот на родовата рамноправност, но и да размислуваат за нивно идно политичко јакнење. Овој настан е значаен, не само за повторно тематско поврзување на жените, туку уште повеќе за политичко помирување помеѓу претставничките на власта и опозицијата, во време на длабока политичка криза. Жените успеаја повторно да изградат мост за намалување на поделбите и да ја олеснат во еден сегмент разрешницата на кризата, особено во пресрет на септемвриското враќање на партиите од опозицијата во Парламентот, по едногодишен бојкот. Едногласно се донесоа заклучоци за Принципите на заедничките интереси, според веб-страницата на МЖЛ (2015):

- Унапредување на меѓупартискиот дијалог помеѓу женските организации во партиите;
- Негување на придобивката од квотите и нивно унапредување – внатрепартиско и институционално;
- Финансиска независност за делување на организациите на жените во партиите;
- Здобивање и унапредување на релевантноста на женските организации во партиите преку застапување на интересите на жените од партија и кон граѓаните;
- Зајакнување на солидарноста помеѓу женските организации во партиите за осуда на говорот на омраза насочен кон жените.

- На 30 септември 2015 МЖЛ ја продолжи кампањата со тркалезната маса на тема: „Рамноправна родова застапеност во донесувањето одлуки“, со широко присуство на жени од сите структури, поранешни и сегашни пратенички, како и Лујза Винтон. Расправата заврши со заеднички заклучок дека жените од МЖЛ бараат квота од 40% жени на кандидатските листи, а Силвана

Бонева и Цветанка Иванова, како претставнички на преговарачкиот тим од власта, односно од опозицијата, се обврзаа дека ќе го пренесат и ќе се заложат за ова барање кај колегите од четирите партии, во преговорите кои се водеа со меѓународна асистенција за усогласување на изборниот модел за идните вонредни парламентарни избори, во рамките на пошироки преговори за излез од политичката криза во земјата (договор од Пржино).

- **Следеа писма со барање поддршка за зголемена квота кај лидерите** на сите четири партии, а извршната директорка на МЖЛ, Даниела Димитријевска, со група жени, на 6 октомври 2015 му ги предаде барањата од Лобито на рака на претставникот од Европската Унија и меѓународен посредник во преговорите.

Лобирањето беше успешно и во Изборниот законик стои нова родова квота од 40% жени на кандидатските листи за пратеници и советници.

10) Други значајни активности на МЖЛ

- **На 28 јануари 2005, МЖЛ го спречи обидот за намалување на породилното отсуство од 9 на 3 месеци, преку масовно посетена трибина**, во сојузништво со Здружението на педијатри и Женската секција на синдикатите, а во присуство на министерот за труд и социјална политика, како и државната секретарка за здравство. Аргументираната дебата беше проследена од сите медиуми, по што министерот јавно вети дека нема да се менува постојното решение. На овој настан му претходеа многу други средби со стручни лица од областа, пратенички и невладини организации.

- **Во декември 2005, МЖЛ покрена и доби постапка пред Уставен суд за еднаква старосна граница при пензионирање за двата пола**, на иницијатива на Теута Крашница-Чучкова, а со Лилјана Поповска како застапник пред судот.

- **Во 2007 и 2008, МЖЛ учествуваше во две кампањи за рано откривање цервикален канцер „Надмудри го ракот, биди здрава жена“**, заедно со КЕМ, Организацијата на жени од Св. Николе (посебно Вера Златева) и Министерството за здравство (министерот Имер Селмани). Со нив се прегледаа десетици илјади жени и навремено се детектираа сомнителни случаи. За овие активности сите учесници, заедно и со невладината организација „Студиорум“ (Неда Милевска), како членка на Европската асоцијација за цервикален канцер, беа наградени на 26 јануари 2010 во Европскиот парламент со **Наградата „Бисер на мудроста“** („Pearl of Wisdom“).

- **Во истите кампањи дел беше и раното откривање на рак на дојка**, во што голем придонес дадоа активистките од „Животна искра“, а посебно Теута Крашница-Чучкова како координаторка за здравствените програми од Лобито, како и Виолета Томовска. На нивен предлог се направени повеќе позитивни измени во Законот за здравствена заштита при третманот на малигни заболувања.

- На 29 декември 2011, МЖЛ потпиша Меморандум за соработка со КЕМ, заедно со Комисијата за спречување и заштита од дискриминација и Народниот правобранител, како стратешки партнер-институции за борба против дискриминација и унапредување на родовата рамноправност.

- Во 2012, МЖЛ предложи амандмани за подобрување на новиот Закон за еднакви можности за жените и мажите во делот на надлежностите на КЕМ. Тие беа прифатени на јавна расправа на КЕМ.

- Борбата со семејното насилство е една од приоритетите теми на МЖЛ, па редовно учествува на собраниските дебати околу подобрување на регулативата на оваа тема, но и во одбележувањето на светските денови, во соработка со невладини организации, Клубот на пратенички, КЕМ, државни и локални претставници, преку организирање едукации и други настани. МЖЛ беше и дел од кампањата на ЕЖЛ против семејното насилство, а за поскоро ратификување на Истанбулската конвенција, што ја најави на 4 декември 2013.

- На 18 септември 2013, МЖЛ предложи на седница на собраниската Комисија за еднакви можности за жените и мажите, Стратешка рамка за соработка на комисиите за еднакви можности на жените и мажите на национално и локално ниво, со поддршка на UN Women, која беше прифатена од пратениците и стана официјален документ. Во него, покрај другите активности, беше предвидена и менторска програма од страна на пратеничките за локалните советнички од истоимените комисии.

- Од 2013-2015, се реализираше Менторската програма на МЖЛ, во партнерство со Одделот за родови студии на Универзитетот „Евро-Балкан“, граѓанските организации „Сирма“ и „Дисиде“, како и со собраниската Комисија за еднакви можности на жените и мажите. Политичарките работеа во партнерство со жените од цивилниот сектор како менторски двојки, придружени од припадничка на заедница која е малцинска во дадениот регион. Се вршеа обуки на советници од локалните комисии за еднакви можности и се изработија конкретни проекти за подобрување на квалитетот на живот во средината. Крајна цел беше јакнење на капацитетите на локалните комисии за еднакви можности, за да можат да бидат поефикасни во решавање на локални проблеми од доменот на Комисијата. Беше подготвен и Прирачник за лидерки во единиците на локалната самоуправа, за сите сегашни и идни членови на локалните комисии за еднакви можности на жените и мажите. Координаторки на програмата беа извршната директорка на МЖЛ, Даниела Димитријевска, експертката за родови прашања Афердита Хаџијаха-Имери и Душица Димитровска од „Евро-Балкан“.

Резултати

Според зацртаните среднорочни и краткорочни цели, по 15 години активно функционирање на МЖЛ, може да се каже дека оваа организација беше извонредно ефикасен и продуктивен реализатор на голем број заложби од

интерес на жените, нивното поголемо учество и влијание во процесите на одлучување и во јавниот живот, како и во поглед на унапредувањето на родовата рамноправност во земјата:

1) Политичко јакнење на жените

Многукратно е зголемен бројот на жените во телата за одлучување (2000-2017), преку примена на четири вида родови квоти во изборните закони - од 6,6% до 34,2% во Парламентот и од 5,5% до 30% во локалните совети, според IPU (2017) - над европскиот просек од 26,6%. Но, многу слабо е покачен бројот на градоначалнички, од нула на 3-4, што останува како предизвик за во иднина. Ова е само индикатор дека без примена на квоти, нема ни оддалеку еднакви можности за двата пола.

Долгорочните ефекти се уште позначајни од самите бројки: зголемен интерес кај жените за активно учество во политиката и јавниот живот; зголемена свесност кај политичките субјекти и кај пошироката јавност за значењето на родовиот пристап во изградбата на демократско општество.

Клучно за овој успех е тоа што многу одамна се апсолвира прашањето за неопходноста на родовите квоти. Жените од МЖЛ го прифатија ставот дека не треба да стојат на маргините на политиката, чекајќи еволутивен развој следните сто години. За ова е многу јасна и децидна шведската проучувачка на родовите квоти *Drude Dahlerup (2006:3)*, која се залага за „брза патека за родов баланс во политиката“, затоа што нема демократија без еднаква вклученост на жените и мажите во политиката. Таа смета дека е оправдано да се применат квоти како привремени алатки, кои по кратка постапка ќе го надминат јазот помеѓу половите. *Анализирајќи ги светските искуства, заклучува дека квотите се ефективни.* Во истата книга, од *Antic, M.G. & Lokar, S. (2006:156)* се анализираат балканските земји, меѓу кои и Република Македонија, со кампањите на Македонското женско лоби и квотите од Парламентарните избори 2002 и Локалните избори 2005 година, посочувајќи ја како многу успешен пример.

2) Влијание врз јавните политики - законска регулатива и родова машинерија

Законската регулатива во поглед на родовата рамноправност и недискриминацијата има постигнато голем напредок, тргнувајќи од состојба на непостоење на било каква регулација на важни прашања: родови квоти во изборните закони, семејно насилство, бесплатни гинеколошки и мамографски прегледи за жените, санкционирање мобинг, психичко и сексуално вознемирување, мерки за економска поддршка на жени претприемачки и рурални жени, како и антидискриминациска регулатива. Друго е прашањето за недо-

следната примена од страна на македонските институции, но законската рамка речиси целосно ги следи европските директиви. Има сè уште прашања што треба да се доработат и тие остануваат предизвик за во иднина.

Република Македонија има најразвиена родова машинерија (институционална рамка) во Југоисточна Европа, а и во споредба со некои западноевропски земји. Родовата рамноправност е формално-правно грижа на цела мрежа од институции, меѓусебно поврзани - сектори, државни советници и координатори за еднакви можности во Владата, собраниска и локални комисии за еднакви можности, локални координатори, Клубот на парламентарки, Комисијата за спречување и заштита од дискриминација, Народниот правобранител. Освен последниве две институции, сите други беа иницирани и излобирани преку МЖЛ и претставничките од различни структури.

Ефективноста на родовата машинерија варира од една до друга институција, но и со текот на времето, а главен проблем е недостигот на политичка волја за соодветно буџетирање и имплементација на законите.

3) Зголемување на социјалната кохезија

Придонесот на МЖЛ за развојот на граѓанското општество и демократијата се гледа особено во тоа што жените преку заедничкото работење успеаја да ги надминат своите политички, верски и етнички разлики, обединувајќи се околу прашањето на градење родово избалансирано општество. Низ заедничките кампањи изградија пријателство, доверба и свест дека си се потребни како сојузнички за подобрување на својот статус во општеството. Себеси се доживуваа како „соборци за истата кауза“, практикувајќи техники од интеркултурниот дијалог којшто го препорачува и Бику Парек. Во исто време, кога мажите политичари одвај разговараа меѓу себе, жените од различни партии, со различно етничко и политичко потекло, беа пријателки, редовно комуницираа, се поддржуваа во своите активности и заеднички јавно настапуваа со исти, усогласени барања. Дури ни воениот конфликт не ја прекина оваа блискост, а надминувајќи го заедно, жените од Лобито создадоа уште посилни врски и дадоа силен придонес во постконфликтниот период за враќање на довербата помеѓу граѓаните.

5.

ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

Трудот имаше за цел да го истражи значењето и влијанието на мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор за развојот на граѓанската демократија во Република Македонија, како механизам за јакнење на социјалната кохезија и граѓанскиот концепт на државата.

Токму мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор беа препознаени како заеднички именители во нашето мултикултурно општество, кои обезбедуваат интеркултурен дијалог и ја намалуваат поделеноста во општеството. По својата суштина, интеркултурниот дијалог значи посуштинско проникнување на културите, почитување на разликите и барање заедничка основа и поврзување, како посовршена форма од само коегзистирање и толерирање на различни култури една покрај друга. Целта му е создавање силно интегрирано демократско општество.

Република Македонија во текот на својата 26-годишна самостојност повеќе пати се соочува со предизвиците што произлегуваат од мултикултурализмот, а најжестокото со воениот конфликт во 2001 година. Нашето општество е фрагилно и склоно кон политички дестабилизации, што го попречува побрзото економско закрепнување и е една од причините за иселување на многу наши сограѓани. Значи, нашата држава има неопходност од механизми за јакнење на својот граѓански карактер и граѓанската кохезија, во функција на своето опстојување и напредок.

Сепак, постои прилично слаб интерес во нашата наука да се зафати поопштојно со оваа проблематика. А и таму каде што се работи, вредните сознанија не добиваат соодветен третман во јавноста и остануваат недоволно применети во тековните јавни политики.

Така, Република Македонија до денес нема изградено државна стратегија за развој на мултикултурното општество во насока на целосно прифаќање на состојбата дека во земјата имаме граѓани со различно потекло, погледи и потреби и дека ни е неопходно изнаоѓање што повеќе заеднички именители кои ќе нè држат заедно по сопствена волја. Посебно меѓу политичките елити, недостасува јасна свест дека треба кај граѓаните од различните етнички заедници да го развиваат чувството на припадност кон заедничката држава, која секој ќе ја чувствува своја и ќе придонесува за нејзин напредок, очекувајќи така и свој личен напредок. Оттаму пречесто ни се случуваат вербални и не само вербални, политички инциденти кои одат во исклучивост и дивергенција, доведувајќи ја под прашање стабилноста на заедничката држава.

Во потрага по заеднички именители помеѓу припадниците на различните етнички и верски заедници (па и меѓу припадници на различни партии и групи

со различни специфични обележја), се насочивме кон граѓанскиот сектор, кон граѓанското општество. Тргнавме од веќе познатите сознанија за граѓанскиот сектор и неговата обединителна моќ, каде граѓаните се обединуваат околу некоја заедничка тема, цел, кауза, фокусирајќи се на она што ги зближува и лесно надминувајќи ги разликите и несогласувањата.

Анализирајќи го македонското граѓанско општество, со сите свои јаки и слаби страни, во рамките на овој труд посочивме некои добри примери кои успеале да влијаат врз јавните политики. Посебно се истакнати и проучени мрежи и чадор-организации, како поефикасни и посеопфатни граѓански поврзувања со позначајни и видливи резултати.

Во истражувањето се послуживме со 1) проучување документациски и историски извори, 2) истражување со интервјуа на десетина влијателни мултикултурни мрежи во граѓанскиот сектор и 3) изработка на студија на случај за Македонското женско лоби, како типичен пример за мултикултурна мрежа.

Истражувањата недвосмислено покажаа дека мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор во Република Македонија може да имаат силно влијание врз јавните политики и социјалната кохезија. Постигнати се извонредни резултати од полза за целото општество во одредени сектори, каде што такви мултикултурни групации делувале граѓански, надминувајќи ги разликите на своето потекло и припадност. Тие придонесле и придонесуваат за јакнење на кохезијата и граѓанскиот концепт на општеството.

Истражувањата исто така покажаа дека во граѓанскиот сектор постои огромна спремност за надминување на политички, етнички и верски граници, во насока на исполнување заеднички зададени цели од заедничката „кауза“. Зашто токму оваа спремност е клучот за успешност на мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор.

Но, тука го лоциравме и расчекорот во отвореноста и спремноста помеѓу граѓанскиот сектор и другите општествени актери. Во самиот граѓански сектор постои целосна отвореност за соработка и поврзување, што се илустрира со голем број формални и неформални мултикултурни мрежи, коалиции и иницијативи. Но, за да можат тие да постигнат позначаен успех и влијание, според капацитетите што ги имаат, недостасува целосна спремност за надминување на границите од други актери во општеството, пред сè од политичките структури, кои пак, понатаму, влијаат инхибирачки врз институциите и пошироката јавност.

Затоа беше констатирано донекаде ограничено влијание на овие мултикултурни поврзувања врз севкупната интегрираност на општеството, поради отсуство на силна и трајна институционална поддршка за граѓанскиот сектор, базирана врз јасен концепт за градење на интеркултурализам. А во меѓувреме, мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор остануваат како голем, неискористен докрај потенцијал за интеграција и стабилизација на нашето општество.

Одовде се наметнува потребата од ангажман на целото општество, посебно од страна на научната и политичката елита. **Интересот на македонската политолошка и социолошка мисла треба да се сврти кон поопсежни студии за влијанието на одделни организации или за целиот граѓански сектор врз јавните политики и политичката клима во Република Македонија.** Полезно е да се истражи влијанието на мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор (граѓански организации, коалиции, движења) врз граѓанската кохезија и граѓанскиот концепт на нашата држава, во различни периоди од нејзиниот развој.

Понатаму, **сметаме дека треба потемелно да се анализира функционирањето на современиот мултикултурен политички образец во Република Македонија, актуелните тенденции, можни заплети и расплети.**

Може да се каже, дека, освен од помал број истражувачи, темите за мултикултурализмот и интеркултурализмот се недоволно разработени, па оттаму овој пристап е недоволно влијателен во јавните политики, независно што сме потписници на Белата книга за интеркултурен дијалог од Советот на Европа (2008).

Конечно, **потребна ни е општоприфатена државна стратегија за развој на мултикултурното општество, во кое ќе негуваме интеркултурен дијалог. Треба да се понуди модел/моделите за траен и хармоничен соживот на различните општествени групи, кој ќе содржи и решенија за разрешување на нови конфликти, намалување на поделеноста во општеството и зголемување на граѓанската кохезија, што ќе ја направи нашата држава постабилна и попросперитетна. Во рамките на таа стратегија треба да се предвиди силна и трајна институционална поддршка за граѓанскиот сектор воопшто, како и поттик за формирање вакви мултикултурни мрежи и коалиции.**

Веруваме дека овој труд ќе поттикне и други слични истражувања, во прилог на вечната потрага на философската, социолошката и политолошката мисла за обезбедување праведно и функционално општество и држава.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- [1] 4X4X4 Балкански мостови. (2008). Balkan Green Lobby. *Формирање и поддршка на Регионална парламентарна зелена лоби група*. Скопје: 4X4X4 Балкански мостови.
- [2] Allport, W. G. (1979). *The Nature of prejudice*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley.
- [3] Amble, B. (March 2007). Thinking hard about soft issues. *Management. Issues*, 29.
- [4] Anheier, H. K. (2004). *Civil Society: Measurement, Evaluation, Policy*. London: Earthscan.
- [5] Antic, M.G., Lokar, S. (2006). The Balkans: From total rejection to gradual acceptance of gender quotas. In D. Dahlerup (Ed.), *Women, quotas and politics* (138-168). New York: Routledge.
- [6] Aristotle, *Politics*, Bk.1 passim, esp. 1252a1-6.
- [7] Bogaards, M. (2006). Democracy and Power-Sharing in Multi-National States: thematic introduction. *International Journal on Multicultural Societies*, 8(2), 119-126.
- [8] Brancati, D. (2009). *Peace by Design: Managing Intrastate Conflict through Decentralization*. Oxford: Oxford University Press.
- [9] Carens, J. (2000). Culture, Citizenship and Community. A Contextual Exploration of Dahlerup, D., (Ed.). (2006). *Women, Quotas and Politics*. London: Routledge Taylor & Francis Group.
- [10] Council of Europe. (2001). *Macedonian women mobilize*. www.coe.int.
- [11] Dictionary com's 21st Century Lexicon. *Collins English Dictionary - Complete & Unabridged 10th Edition*. Retrieved March 15, 2017 from Dictionary.com. <http://www.dictionary.com/browse/civil-society>.
- [12] Dimitrievska, D. (2005). Quotas: The Case of Macedonia. In J. Ballington, F. Binda (Eds.), *The Implementation of Quotas: European Experiences. Quota Report Series*. (44-46). Stockholm: IDEA.
- [13] Edwards, M. (2004). *Civil Society*. Cambridge: Polity Press.
- [14] Ehrenberg, J. (1999). *The Critical History of an Idea*. New York and London: New York University Press.
- [15] Eriksen, T. H. (1997). Multiculturalism, Individualism and Human rights: Romanticism, the Enlightenment and Lessons from Mauritius. In R. Wilson (Ed.), *Human Rights*,
- [16] *Culture and Context* (173-181). London: Pluto.
- [17] *European Women's lobby*. (2015). www.womenlobby.org.
- [18] Fraser, N. (1998). From Redistribution to Recognition. In C. Willet (Ed.), *Theorizing Multiculturalism, a Guide to the Current Debate* (19-49). Oxford: Blackwell publishers.

- [19] Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
- [20] Gellner, E. (1995). The Importance of being Modular. In J. A. Hall (Ed.), *Civil society: Theory, history and comparison* (32-55). Cambridge: Polity Press.
- [21] Gender Task Force. (2000). About Gender Task Force.
- [22] Gender Task Force. (2001). *Spot Report*. Fifth Regional Meeting of the Stability Pact Gender Task Force, Ljubljana, May 18-19, 2001. www.100megspop3.com/gtf/ge_e_m.htm.
- [23] Gutmann, A. (Ed.) (1994). *Multiculturalism. Examining the politics of Recognition*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- [24] Habermas, J. (1994). Struggles for recognition in the Democratic Constitutional State. In A. Gutmann (Ed.), *Multiculturalism. Examining the politics of Recognition* (107-148). Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- [25] Habermas, J. (1996). *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge: MIT Press.
- [26] Havel, V. (1978). The Power of the Powerless. In P. Wilson (Ed.), *Open Letters: Selected Writings 1965–1990*. New York: Vintage Books.
- [27] Hegel, G. F. W. (1991). Elements of the Philosophy of Right. In A. W. Wood (Ed.), *H. B. Nisbet* (Trans.), Cambridge: Cambridge University Press.
- [28] Heinrich, V. F. & Fioramonti, L. (Eds.) (2008). *CIVICUS Global Survey of the State of Civil Society, Volume 2: Comparative Perspectives*. Bloomfield: Kumarian Press.
- [29] Heinrich, V. F. & Naidoo, K. (2001). *From Impossibility to Reality. A Reflection and Position Paper on the CIVICUS Index on Civil Society Project 1999-2001*. Washington, DC: CIVICUS World Alliance for Citizen Participation.
- [30] Hombach, B. (2000). *Stability Pact for South-Eastern Europe: A New Perspective for the Region*. <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/Bodo-Hombach.pdf>.
- [31] Horowitz, D. (1985). *Ethnic Groups in Conflict*. Berkley, Los Angeles & London: University of California Press.
- [32] Horowitz, D. (1993). Democracy in Divided Societies. *Journal of Democracy*, Oct., 18-38.
- [33] Hristova, L. (2005). Democratic consolidation of divided societies: The Macedonian Case. *New Balkan Politics*, 9, 14-24.
- [34] Huntington, S.P. (2004). *Who Are We? The Challenges to America's national identity*. New York: Simon & Schuster.
- [35] *Inter-Parliamentary Union*. Women in Parliaments. www.ipu.org/wmn-e/world.htm.
- [36] Ivison, D. et al. (Eds.) (2000). *Political Theory and the Rights of Indigenous People*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [37] Jay, G. (2002, revised July 2011). *What is multiculturalism?* University of Wisconsin - Milwaukee. <https://pantherfile.uwm.edu/gjay/www/Multicult/whatismc.pdf>.
- [38] Kymlicka, W. (1995). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Oxford University Press.

- [39] Lawrence, D.G. (March 1976). procedural norms and tolerance. A reassessment. *American Political Science Review*, 70 (1), 80-100.
- [40] Lehning, P. B. (1998). Towards a Multicultural Civil Society: The Role of Social Capital and Democratic Citizenship. *Government and Opposition*, 33, 221-242. doi:10.1111/j.1477-7053.1998.tb00791.x.
- [41] Lijphard, A. (1968). *The Politics and Accommodation. Pluralism and Democracy in the Netherlands*, Berkley: University of California Press.
- [42] Lijphard, A. (1977). *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*. New Haven: Yale University Press.
- [43] Lijphard, A. (1999). *Patterns of Democracy: Government Forms & Performance in Thirty-six Countries*. New Haven: Yale University Press.
- [44] Lijphard, A., Crepaz, M.L. (1991). Corporatism and Consensus Democracy in Eighteen Countries: Conceptual and Empirical Linkages. *British Journal of Political Science*, 21(2), 235-246.
- [45] Linz, J. J. & Stepan, A. (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore, Maryland: The John Hopkins University Press.
- [46] Lokar, S. (2001). *The Women's Role In Armed Conflicts: The Case of the Stability Pact Gender Task Force*. 237-243.
- [47] Lokar, S. (2010). The shift in international actors approach to the situation of women in conflict and post-conflict regions 1999-2008: The case of the Balkans. In E. Busek & B. Kühne (Eds.), *From Stabilisation to Integration: The Stability Pact for South Eastern Europe Vol. 1*, 65-74. Wien: Böhlau.
- [48] Luma, B. (2010). Civil society in the Republic of Macedonia: the history of parallel worlds. *Политичка мисла*, 30, 79-85.
- [49] Maleska, M. (2005). What kind of a political system did Macedonia get after the Ohrid Peace Agreement? *New Balkan Policy*, 9. Skopje.
- [50] Maleska, M. (2013). Multiethnic democracy in Macedonia: political analysis and emerging scenarios. *New Balkan Policy*, 13. Skopje.
- [51] Mallick, A. (2013). Multiculturalism, Minority Rights and Democracy in India. *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, 16(1), 72-82.
- [52] Mennens, G. (10 November 2011). *Multiculturalism and social cohesion*. <https://www.opendemocracy.net/author/ger-mennens>.
- [53] Moore, P. (2000). Soccer and the Politics of Culture. In N. Dyck (Ed.), *Games, Sports and Cultures* (117-134). Oxford: Berg.
- [54] OSCE. (2005). *The number of women elected as members of municipal councils increased threefold, from 8.4 % up to 22.4 %*. <http://www.osce.org/skopje/16079?download=true>.
- [55] Pajaziti, A. (2013). *Multiculturalism: New Vision for the Future of Macedonia*. <https://alipajaziti.wordpress.com/2013/06/20/multiculturalism-new-vision-for-the-future-of-macedonia/>.

- [56] Papagiani, K. (2008). *Powershering, Transitional Governments and the Role of Mediations*. Oslo Forum. Oslo: Royal Norwegian Ministry of Foreign Affairs and Centre for humanitarian dialogue.
- [57] Parekh, B. (2000). *Rethinking Multiculturalism. Cultural Diversity and Political Theory*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- [58] Parekh, B. (2002). Barry and the Dangers of Liberalism. In P. Kelly (Ed.), *Multiculturalism Reconsidered. Culture and Equality and its Critics* (133-151). Cambridge: Polity Press.
- [59] Popovska, L. (2001, September 20-21). *Report: Women and conflict in Macedonia*. International Seminar. Participation of women in the prevention and resolution of conflicts. Strasbourg: Council of Europe.
- [60] Ristovska-Josifovska, B. (2009). **Women in Macedonia throughout Documentation**. In K. Popova, M. Piskova, M. Lanzinger, N. Langreiter, P. Vodenicharov (Eds.), *Women and Minorities: Ways of Archiving. Book Series: Women and Minorities Archives, 1, 247-257. Sofia-Vienna*.
- [61] Rosenblum, N. L. & Post, R. (2001). *Civil Society and Government*. New Jersey: Princeton University Press.
- [62] Semetko, H., Boomgaarden, H. (October 2007). Reporting Germany's 2005 Bundestag Election Campaign: Was Gender an Issue? *The Harvard International Journal of Press/Politics*, 12(4), 154-171.
- [63] Simpson, C. (2000). Turkish Delights? Reflections on the Promotions and Receptions of the First Turkish Film Festival in Australia. *Metro Magazine: Media and Education Magazine*, 63, 124-125.
- [64] Sisk, T. D. (2003). Power Sharing. *The Beyond Intractability Project, The Conflict Information Consortium*. Boulder: University of Colorado.
- [65] Smith, M.G. (1960). Social and Cultural Pluralism. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 83(5), 763-785.
- [66] *Stability Pact Press Releases*. (2001). Updated December 9, 2004.
- [67] Taylor, C. (1994). The Politics of Recognition. In A. Gutmann (Ed.), *Multiculturalism. Examining the politics of Recognition* (25-73). Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- [68] The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Autumn 2010 Edition.
- [69] USAID. (2000). *Women's Political Participation in the Republic of Macedonia: Opportunities to Support Women in Upcoming Elections—and Beyond*. pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnacm344.pdf.
- [70] Vestring, T., King, B., Rouse, T., Critchlow, J. (Spring 2003). Merger integration: why the 'soft issues' matter most. *EBF*, 13, 69-71.
- [71] Walzer, M. (1994). Comment. In A. Gutmann (Ed.), *Multiculturalism. Examining the politics of Recognition* (99-103). Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- [72] Wauchope, S. (Ed.). (2008). *New Stakes for Intercultural Dialog. The Division of Cultural Policies and Intercultural Dialog. Culture Sector*. Paris: UNESCO.

- [73] *Women in Black - War Resisters' International*. (20016). Statement. Women Solidarity against War. www.wri-irg.org/archive/xyu/en/wibmac4.htm.
- [74] *Women in Black*. (2001a). Women Solidarity against War. The end of the armed violence in Macedonia. balkansnet.org/wib/stats/macedonia.html. (Updated November 11, 2002).
- [75] World Movement for Democracy. Confronting the challenges to Democracy in the 21st century. (2006). How to Incorporate Minorities and Indigenous Peoples in Multi-Ethnic, religiously Diverse Societies? *Fourth Assembly: Advancing Democracy: Justice, Pluralism, and Participation*. Istanbul, April 2-5. Washington: IRI.
- [76] Gender Task Force. www.spgtf.org. 100megspop3.com/gtf/about2.htm.
- [77] Stability Pact. www.stability-pact.org/pages/press/detail.asp?y=2001&p=60.
- [78] Zaleski, P. S. (2008). Tocqueille on Civilian Society. A Romantic Vision of the Dichotomic Structure of Social Reality. *Archiv fur Begriffsgeschichte (Felix Meiner Verlag)*, 50.
- [79] Žiliukaitė, R. (2012). Quantitative growth of the NGO sector in Lithuania: when the number of organizations increases without significant effects on participation level. *Politicos sociologija. Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 1(30), ISSN 1392-3358. Vilnius: Vilnius University.
- [80] Азири, Е. (2008). Духот на консензус и интеграција во едно мултиетничко општество. Во Ш. Денерт и Р. Сулејмани (Ed.), *Поделба на власта и спроведување на Охридскиот рамковен договор* (59-94). Скопје: Фондација Фридрих Еберт, Канцеларија Скопје.
- [81] Атанасов, П. (2003). *Мултикултурализмот како теорија, политика и практика*. Скопје: Евро-Балкан Пресс.
- [82] Ацески, И. (2002). *Социологија*. Скопје: Филозофски факултет.
- [83] Бибер, Ф. (2008). Поделба на власта и спроведување на Охридскиот рамковен договор. Во Ш. Денерт и Р. Сулејмани (Ed.), *Поделба на власта и спроведување на Охридскиот рамковен договор* (9-58). Скопје: Фондација Фридрих Еберт, Канцеларија Скопје.
- [84] Габер-Дамјановска, Н. (2007). *Мрежите и коалициите во Македонија*. Скопје: Македонски центар за меѓународна соработка (МЦМС).
- [85] Георгиевски, П. (1995). Културната различност и општествената (дез)интеграција. *Дијалог*, 9. Скопје.
- [86] Делимитов, К. (2016). Граѓански сектор - приврзок на политиката или вистински предводник во општествените промени? *Дојче Веле*, 25.6.2015.
- [87] Ѓузелов, Б. (2016). За граѓаните, граѓанските иницијативи и организации. *Прекуграничен комитет. Заседание на млади истражувач(к)и на Македонија*.
- [88] Зекири, И. (2008). Економски причини и последици од војната во 2001-та и консолидација на економијата по кризата. Во Ш. Денерт и Р. Сулејмани (Ed.), *Поделба на власта и спроведување на Охридскиот рамковен договор* (125-152). Скопје: Фондација Фридрих Еберт, Канцеларија Скопје.

- [89] Земон, Р. (2010). Мултикултурализмот и етнологијата во Македонија. *Меѓународен научен симпозиум: Популаризација на етнолошкото културно наследство*. Штип: Македонско етнолошко друштво.
- [90] Касапи, Ѓ. (2013). *Заедничкото, различноста и посебноста на македонското и албанското семејство во Р. Македонија*. Скопје: Фуркан ИСМ.
- [91] Касапи, Ѓ. (2014). *Македонското и албанското семејство - воспитнообразовни компоненти, сличности и разлики*. Скопје: Педагошки факултет.
- [92] Кимлика, В. (2009). *Современа политичка филозофија*. Скопје: Академски печат.
- [93] Клајн, А. (2010). Улогата на граѓанското општество во Латвија и Македонија. *Политичка мисла*, 30, 47-53.
- [94] Клековски, С. (2010а). *Соработката на граѓанските организации со државата и деловниот простор. Силни партнерства за одржливи граѓански организации*. Скопје: Македонски центар за меѓународна соработка (МЦМС). <http://www.mcms.org.mk/>.
- [95] Клековски, С. (2010б). *Улогата на граѓанскиот сектор во развојот на општеството. Ефективност на граѓанските организации во Македонија*. Скопје: Македонски центар за меѓународна соработка (МЦМС). http://www.slideshare.net/mcms_mk/ss-4525355.
- [96] Клековски, С. (2010в). Улогата на граѓанското општество во современото општество – Примерот на Македонија. *Политичка мисла*, 30, 69-78.
- [97] Клековски, С. et al. (2006). *Цивикус – Индекс на граѓанското општество „По 15 години транзиција - од стабилизација кон граѓанско учество“*. Скопје: Македонски центар за меѓународна соработка (МЦМС).
- [98] Клековски, С. et al. (2011). *Цивикус – Индекс на граѓанското општество „Долг пат до поголем граѓански ангажман. Аналитички извештај“*. Скопје: Македонски центар за меѓународна соработка (МЦМС).
- [99] *Македонско женско лоби*. (2015). www.mzl.org.mk.
- [100] Малеска, М. (1997). *Етничкиот конфликт и прилагодувањето - (Македонија - 1991-1997)*. Скопје: Култура.
- [101] Малеска, М., Христова, Л. (2006). Споделување на власта во мултикултурните општини во Република Македонија. *Годишник на ИСППИ*, 31(1), 99-112.
- [102] Малуф, А. (2001). *Погубни идентитети*. Скопје: Матица Македонска.
- [103] Меѓународен научен симпозиум, Популаризација на етнолошкото културно наследство, Македонско етнолошко друштво, Штип.
- [104] Мехмети, Е. (2008). Имплементација на Охридскиот рамковен договор. Во Ш. Денерт и Р. Сулејмани (Ed.), *Поделба на власта и спроведување на Охридскиот рамковен договор (95-124)*. Скопје: Фондација Фридрих Еберт, Канцеларија Скопје.
- [105] Милчин, В. (2010). Учеството на граѓанското општество во политичките процеси во Република Македонија. *Граѓани за европска Македонија*. www.gem.org.mk.

- [106] Мирчев, Д., Христова, Л. (2008). *Модерната политологија: темелите на проучувањето на политичкиот живот*. Скопје: Универзитет ФОН, Култура.
- [107] Младеновски, Ѓ. (1995). Културниот плурализам: појава, концептуални дилеми и практични импликации. *Социолошка ревија*, 1, 1, 1-21.
- [108] МЦМС (2003). *Адресар на граѓанските организации во Македонија. Адресари*. Скопје: Македонски центар за меѓународна соработка (МЦМС).
- [109] МЦМС (2003). *Граѓански практики – 100 години македонска државност – граѓанските иницијативи низ тој период и транспарентност и одговорност во граѓанскиот сектор. Бр.1*. Скопје: Македонски центар за меѓународна соработка (МЦМС).
- [110] МЦМС (2016). www.mcms.org.mk.
- [111] Нурединоска, Е., Огненовска, С. (2014). *Извештај за овозможувачката околина за развој на граѓанскиот сектор во Македонија*. Скопје: Македонски центар за меѓународна соработка (МЦМС).
- [112] Огненовска, С. (2015). *Извештај за овозможувачката околина за развој на граѓанскиот сектор во Македонија*. Скопје: Македонски центар за меѓународна соработка (МЦМС).
- [113] Огненовска, С. (2016). *Извештај за овозможувачката околина за развој на граѓанскиот сектор во Македонија*. Скопје: Македонски центар за меѓународна соработка (МЦМС).
- [114] Пајазити, А. (2005). Мултикултурализам: Нова визија за иднината на Македонија. Во И. Додовски (Ed.), *Мултикултурализмот во Македонија: модел во настанување*. Скопје: ФИОМ.
- [115] Полио Плус - движење против хендикеп. (2013). *Интер партиска парламентарна група за правата на лицата со посебни потреби. 10 Години ИППГ*. Скопје: Полио Плус - движење против хендикеп.
- [116] Поповска, Л. (2004). Надминување на предрасудите за секторот на НВО. *Граѓански свет*, 34. www.graganskisvet.org.mk.
- [117] Поповска, Л. (2013). *Комисија за еднакви можности на жените и мажите при Собранието на Република Македонија. Формирање, активности, резултати (2006-2013)*. Скопје: Канцеларија на UN Women.
- [118] Саркањац, Б. (Ed.). (2000). *Комши-капиџик. Култура и политика (уметноста и дефицитот на сетилноста)*. Скопје: 359 - Мрежа за локални и субалтерни херменевтики.
- [119] Скаловски, Д. (1997). *Писма до Македонците*. Скопје: Бигос.
- [120] Сулејмани, Р. (2008). Консоцијална демократија и поделба на моќта во Македонија. Во Ш. Денерт и Р. Сулејмани (Ed.), *Поделба на власта и спроведување на Охридскиот рамковен договор (183-226)*. Скопје: Фондација Фридрих Еберт, Канцеларија Скопје.
- [121] Ташева, М. (1997). *Етничките групи во Македонија - Историски контекст*, Скопје: Филозофски факултет.

- [122] Томиќ, Т. et al. (2014). *Клуб на пратенички 2003-2014*. Скопје: Македонско женско лоби.
- [123] Трајковски, И. (2002). Граѓанското содружништво во Македонија: состојби и перспективи. *Граѓански свет*, 21. www.graganskisvet.org.mk.
- [124] УНДП (1999). *Национален извештај за човековиот развој 1999 - Македонија*. Скопје: Програма на Обединетите нации за развој (УНДП).
- [125] ХЕРА - Асоцијација за здравствена едукација и истражување. (2013). *Годишен извештај 2013 за сексуално и репродуктивно здравје*. Скопје: ХЕРА - Асоцијација за здравствена едукација и истражување.
- [126] Цветанова, Г. (2007). *Културните разлики и општествената интеграција: Македонија пред и по Рамковниот договор*. Скопје: Институт Охрид.
- [127] Чупеска, А. (2013). *Културните идентитети во политиката - аспекти на мултикултурализмот*. Скопје: Фондација Конрад Аденауер, Канцеларија Скопје/Македонија.
- [128] Џепаровски, И. (Ed.). (2007). *Аспекти на другоста. Зборник по културологија*. Скопје: Евро-Балкан Пресс, Менора.

ДОКУМЕНТИ

- [1] Council of Europe. (2008, May). *White Paper on Intercultural Dialogue. "Living Together As Equals in Dignity"*. Launched by the Ministers of Foreign Affairs at their 118th Ministerial Session, Strasbourg.
- [2] European Commission. (2015). *The former Yugoslav Republic of Macedonia Report 2015*. Brussel, Nov. 2015.
- [3] OSCE. (2005). *The number of women elected as members of municipal councils increased threefold, from 8.4 % up to 22.4 %*. <http://www.osce.org/skopje/16079?download=true>.
- [4] *UNESCO Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions. (2005)*.
- [5] Деловник за дополнување и изменување на Деловникот на Собранието на Република Македонија. (2013). *Службен весник на Република Македонија* 23.
- [6] Деловник на Собранието на Република Македонија. (2002). *Службен весник на Република Македонија* 60.
- [7] Деловник на Собранието на Република Македонија. (2008). *Службен весник на Република Македонија* 91.
- [8] Деловник на Собранието на Република Македонија. (2010). Пречистен текст. *Службен весник на Република Македонија* 130.
- [9] **Закон за данокот на добивка. (1993)**. *Службен весник на Република Македонија*, 80.
- [10] **Закон за донации и за спонзорства во јавните дејности. (2011)**. *Службен весник на Република Македонија*, 51.
- [11] **Закон за донации и за спонзорства во јавните дејности. (2014)**. *Службен весник на Република Македонија*, 28.
- [12] **Закон за персоналниот данок на доход. (2011)**. *Службен весник на Република Македонија*, 135.
- [13] **Закон за персоналниот данок на доход. (2012)**. *Службен весник на Република Македонија*, 166.
- [14] **Закон за еднакви можности на жените и мажите. (2006)**. *Службен весник на Република Македонија*, 66.
- [15] **Закон за здруженија на граѓани и фондации. (1998)**. *Службен весник на Република Македонија*, 31.
- [16] **Закон за здруженија на граѓани и фондации. (2010)**. *Службен весник на Република Македонија*, 52.
- [17] **Закон за здруженија на граѓани и фондации. (2011)**. *Службен весник на Република Македонија*, 135.

- [18] Закон за игрите на среќа и за забавните игри. (2011). Службен весник на Република Македонија, 24.
- [19] Закон за игрите на среќа и за забавните игри. (2014). Службен весник на Република Македонија, 139.
- [20] Закон за избор на пратеници. (2002). Службен весник на Република Македонија, 42.
- [21] Закон за изменување и дополнување на Законот за локални избори. (2004). Службен весник на Република Македонија, 35.
- [22] Закон за изменување на Законот за социјална заштита. (2005). Службен весник на Република Македонија, 111.
- [23] Закон за инвалидските организации. (2008). Службен весник на Република Македонија, 89.
- [24] Закон за инвалидските организации. (2013). Службен весник на Република Македонија, 23.
- [25] Закон за спречување на перење пари и други приноси од казниво дело и финансирање тероризам. (2008). Службен весник на Република Македонија, 4.
- [26] Закон за спречување на перење пари и други приноси од казниво дело и финансирање тероризам. (2014). Службен весник на Република Македонија, 130.
- [27] Изборен законик. (2006). Службен весник на Република Македонија, 40.
- [28] Насоки за поддршката на ЕУ за граѓанското општество во земјите од проширувањето 2014-2020. (2013). Директорат за проширување на Европската Унија.
- [29] Одлука за изменување и дополнување на Одлуката за распоредување на приходите од игрите на среќа и од забавните игри во 2013 година за финансирање на програмските активности на националните инвалидски организации, нивните здруженија и нивната асоцијација, на здруженија за борба против семејно насилство и за Црвениот крст на Република Македонија. (2013). Службен весник на Република Македонија, 147.
- [30] Одлука за распоредување на приходите од игрите на среќа и од забавните игри во 2014 година за финансирање на програмските активности на националните инвалидски организации, нивните здруженија и нивната асоцијација, на здруженија за борба против семејното насилство и за Црвениот крст на Република Македонија. (2014). Службен весник на Република Македонија, 23.
- [31] Одлука за формирање Совет за соработка помеѓу Владата на Република Македонија и граѓанскиот сектор, како мешовито тело. (2016). Службен весник на Република Македонија, 98.
- [32] Правилник за начинот на спроведување на даночното ослободување од плаќање на ДДВ на промет на добра и услуги наменети за реализација на проект кој е финансиран со парични средства добиени врз основа на договор за донација склучен помеѓу РМ и странски донатор во кој е предвидено дека со добиените парични средства нема да се плаќаат даноци. (2014). Службен весник на Република Македонија, 98.

- [33] Стратегија за соработка на Владата со граѓанскиот сектор проследена со акциски план за спроведување (2007-2011). (2006). Скопје: Влада на Република Македонија.
- [34] Стратегија за соработка на Владата со граѓанскиот сектор (2007-2011). (2007). Скопје: Влада на Република Македонија.
- [35] Стратегија за соработка на Владата со граѓанскиот сектор (2012-2017). (2012). Скопје: Влада на Република Македонија.
- [36] УНДП (1999). Национален извештај за човековиот развој 1999 - Македонија. Скопје: Програма на Обединетите нации за развој (УНДП).
- [37] Устав на Република Македонија. (2001). Службен весник на Република Македонија, 91.

ЛИСТА НА КРАТЕНКИ

ГТФ	Gender Task Force (Работна група за родова рамноправност при Пактот за стабилност на Југоисточна Европа)
ИРИ	Меѓународен републикански институт - Вашингтон
АСНОМ	Антифашистичко собрание на народното ослободување на Македонија
АФЖ	Антифашистички фронт на жените
ВМРО-ДПМНЕ	ВМРО - Демократска партија за македонско национално единство
ГЕМ	Граѓани за европска Македонија
ГО	Граѓански организации
ДА	Демократска алтернатива
ДОМ	Демократска обнова на Македонија
ДПА	Демократска партија на Албанците
ДФИД	Министерство за меѓународен развој при Владата на Кралството Велика Британија
ЕЖЛ	Европско женско лоби
ЗЗФ	Законот за здруженија и фондации
ИГО	Индекс на граѓанското општество - ЦИВИКУС
ИППЛГ	Интер партиска парламентарна лоби група за правата на лицата со посебни потреби
ИПУ	Интерпарламентарна унија
ИСППИ	Институт за социолошки и политичко-правни истражувања
КЕМ	Комисија за еднакви можности на жените и мажите во Собранието на Република Македонија
ЛДП	Либерално-демократска партија
ЛП	Либерална партија
МЖЛ	Македонско женско лоби
МТСП	Министерство за труд и социјална политика
МЦМС	Македонски центар за меѓународна соработка

НД	Нова демократија
ОБСЕ	Организација за регионална безбедност и соработка
ОЖМ	Организација на организации на жени на Македонија
ПДП	Партија за демократски просперитет
САЖМ	Сојуз на албанската жена на Македонија
СДСМ	Социјалдемократски сојуз на Македонија
СОЖМ	Сојуз на организации на жени на Македонија
СФРЈ	Социјалистичка Федеративна Република Југославија
УНДП	Програма за развој на Обединетите нации
УНЕСКО	Организација на Обединетите нации за заштита на културата
ФИООМ	Фондација Институт отворено општество - Македонија
ЦИВИКУС	Светска алијанса за граѓанско учество

Белешка за авторот

Граѓански активист и политичар од почетокот на општествената транзиција до денес. Како учесник во повеќе граѓански мултикултурни и мултисекторски иницијативи и мрежи, низ личното искуство ја согледува интегративната моќ и способност на граѓанскиот сектор со леснотија да ги надминува етничките, верските и политичките граници во едно мултикултурно општество. Тука се наоѓаат заеднички именители, кои овозможуваат интеркултурен дијалог, кој ја намалува поделеноста во општеството и ја зголемува социјалната кохезија.

Токму оттаму и интересот за мултикултурните поврзувања во граѓанскиот сектор во Република Македонија и нивното влијание врз јавните политики и социјалната кохезија, што е предмет на нејзиниот докторски труд по политички науки, сега преработен во оваа книга. По сите проучувања, останува убеден поддржувач за јакнење на граѓанскиот сектор како механизам за јакнење и на граѓанскиот концепт на државата. За оваа цел, таа предлага да се изгради јасен теоретски концепт и да се развие одржлива државна стратегија, во функција на стабилна, демократска и просперитетна држава.

Поповска е родена на 24 мај 1956 година во Прилеп. Дипломиран инженер технолог, 11 години работи на органска синтеза на лекови во „Алкалоид“, на што и магистрира и е добитник на признанија за иноваторство и технички унапредувања.

Таму ја затекнуваат турбулентните 90-ти години со длабоките општествени и политички промени, во кои активно се вклучува. Учествува во политиката на локално и национално ниво, со заложби за еднакви можности и недискриминација, заштита на животната средина и одржлив развој, нови технологии, еко-туризам, почитување на културните различности, ненасилство и толеранција, што се заедно е дел од зелената идеологија што ја промовира.

Посебно се залага за правата на жените, лицата со посебни потреби, социјално маргинализираните лица, ЛГБТ заедницата, корисниците на дроги и лицата со ХИВ/СИДА, па така е и дел на повеќе парламентарни лоби групи. Има поголем број признанија за соработката со граѓанските организации, меѓу кои и наградата Мајка Тереза.

Белешка за издавачот

МЦМС веќе 20 години е значаен актер на граѓанското општество во Македонија и во регионот, заснован на вредности и интереси и нивно застапување и влијание врз општеството. Визијата на МЦМС е мир, хармонија и просперитет на луѓето во Македонија, на Балканот и глобално. За исполнување на визијата, МЦМС ја дефинира својата мисија да предводи промени со нови и алтернативни решенија на општествените проблеми, кои влијаат на другите чинители и кои се вклучуваат во главните текови.

МЦМС дејствува во секторите на социјална кохезија (вработување, образование, дијалог и културна различност), локален и рурален развој, граѓанско општество и добро владеење. Од 1993 г. МЦМС спроведе повеќе од 70 програми со реализирани преку 1.600 проекти со вкупен буџет од 54 милиони евра. Повеќе информации за МЦМС: www.mcms.mk.

Продолжи со читање:

<http://www.mcms.org.mk/mk/za-nasata-rabota/istrazuvana-i-publikacii/345-lista-na-istrazuvana-i-publikacii.html>

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

.....